

pristupačnost za sve

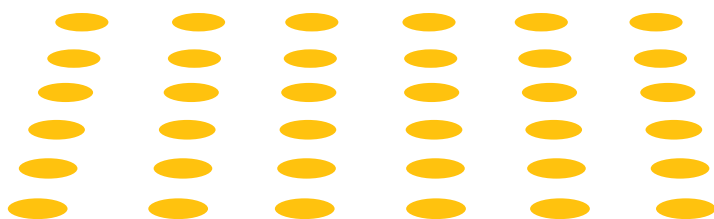
smjernice za
inkluzivnu
praksu

tiflološki muzej

pristupačnost za sve

smjernice za inkluzivnu praksu

tiflološki muzej

2022.

impressum

Nakladnik:

Tiflološki muzej

Za nakladnika/glavna urednica muzejskih izdanja:

Željka Bosnar Salihagić

Urednica priručnika:

Morana Vouk Nikolić

Autorice tekstova:

Željka Bosnar Salihagić, Nevenka Ćosić, Nina Sivec, Željka Sušić,
Morana Vouk Nikolić

Autori fotografija:

Davor Šiftar, Renato Vukić

Priprema materijala:

Mia Dožić

Lektura i korektura:

Nevena Erak Camaj

Grafičko oblikovanje i priprema:

Sound & Silence

Tisak:

Kerschoffset d.o.o.

Naklada:

500 primjeraka

Naslovnica:

taktilni dijagram izrađen povodom izložbe Murtić 100

ISBN 978-953-7287-46-7

CIP zapis dostupan je u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001158107.

Izdavanje priručnika financijski je poduprlo Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske.

kazalo

Riječ urednice, str. 6.

1. Protiv predrasuda, str. 10.

- 1.1. O dokumentima, str. 14.
- 1.1.1. Ustav Republike Hrvatske, str. 14.
- 1.1.2. Opća deklaracija o ljudskim pravima, str. 14.
- 1.1.3. Deklaracija o pravima osoba s invaliditetom, str. 16.
- 1.1.4. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, str. 16.
- 1.2. Osobe s invaliditetom, str. 20.
- 1.3. Prava osoba s invaliditetom, str. 21.
- 1.4. Terminologija, str. 22.
- 1.5. Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom za razdoblje od 2021. do 2027. godine, str. 24.
- 1.6. Društveni pristup osobama s invaliditetom, str. 27.
- 1.6.1. Model milosrđa, str. 27.
- 1.6.2. Medicinski model, str. 27.
- 1.6.3. Socijalni model, str. 29.
- 1.6.4. Model prava, str. 31.

2. Osnove pristupačnosti i komunikacije s osobama s invaliditetom, str. 34.

- 2.1. Pravilnik o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti, str. 37.
- 2.2. Planiranje, str. 39.
- 2.3. Prostorna prilagodba, str. 41.
- 2.3.1. Organizacija izložbenog prostora, str. 41.
- 2.3.2. Taktilne podne trake, str. 43.
- 2.4. Pristupačne informacije, str. 43.
- 2.4.1. Virtualna pristupačnost, str. 43.
- 2.4.2. Orijentacijski taktilni plan, str. 45.
- 2.4.3. Tiskani materijali, str. 46.
- 2.4.4. Predmetne legende, str. 46.
- 2.4.5. Prilagodbe za posjetitelje s drugim vrstama invaliditeta, str. 47.
- 2.5. Pristupačna komunikacija, str. 48.
- 2.5.1. Kako postupati u susretu sa slijepom osobom, str. 48.
- 2.5.2. Osnove komunikacije s gluhim osobama, str. 53.
- 2.5.3. Osnove komunikacije s osobama s tjelesnim invaliditetom, str. 55.

3. Zvučni opis (audiodeskripcija), str. 56.

- 3.1. Što je zvučni opis ili audiodeskripcija?, str. 59.
- 3.2. Sudionici u procesu izrade zvučnog opisa, str. 60.
- 3.3. Opće smjernice za izradu zvučnog opisa, str. 61.
- 3.4. Vizualna umjetnost/izložbe, str. 63.
 - 3.4.1. Smjernice za izradu verbalnog opisa likovnog umjetničkog djela, str. 65.
 - 3.4.2. Izrada verbalnih opisa za taktilne crteže i dijagrame, str. 71.

4. Taktilne prilagodbe, str. 74.

- 4.1. Taktilno funkcioniranje osoba s oštećenjem vida, str. 76.
- 4.2. Značajke taktilne percepcije, str. 77.
- 4.3. Taktilna grafika, str. 80.
- 4.4. Osnovne smjernice za izradu taktilnih prikaza, str. 83.
 - 4.4.1. Izrada taktilnih prikaza, str. 83.
 - 4.4.2. Izrada taktilnih prikaza trodimenzionalnih predmeta, str. 86.
 - 4.4.3. Uzorci na taktilnim prikazima, str. 87.
 - 4.4.4. Oznake na taktilnim prikazima, str. 88.
- 4.5. Brailleovo pismo, str. 88.
- 4.6. Taktilni muzejski predmeti, str. 91.
- 4.7. Taktilna galerija Tiflološkog muzeja, str. 92.

5. Kako prilagoditi izložbu posjetiteljima s invaliditetom, str. 94.

- 5.1. Što podrazumijeva prilagodba i komu je namijenjena, str. 97.
- 5.2. Opseg prilagodbe, str. 99.
- 5.3. Oblici prilagodbe, str. 100.
 - 5.3.1. Replike, str. 100.
 - 5.3.2. Taktilna grafika, str. 101.
 - 5.3.3. Brailleov tisak i uvećani crni tisak, str. 104.
 - 5.3.4. Zvučne mogućnosti prilagodbe, str. 105.
 - 5.3.5. Filmovi s audiodeskripcijom, str. 106.
- 5.4. Postupak prilagodbe, str. 107.
 - 5.4.1. Osiguravanje financijskih sredstava, str. 107.
 - 5.4.2. Osiguravanje pristupačnosti, str. 107.
 - 5.4.3. Odabir izložbenih predmeta i odabir predmeta za prilagodbu, str. 108.
 - 5.4.4. Izrada prilagodbe, str. 108.
 - 5.4.5. Testiranje/provjera prilagodbe koju provode osobe s invaliditetom, str. 110.
 - 5.4.6. Implementacija prilagodbe unutar postava izložbe, str. 110.
- 5.5. Osobe oštećena sluha u muzejskom okruženju, str. 110.
- 5.6. Prilagodba pomoću alternativno-augmentativnog govornika, str. 111.

6. Literatura, str. 112.

A blue and white walking stick stands vertically on a paved path. The path is made of light-colored rectangular tiles with dark grey grout. In the background, there is a metal railing with vertical posts and a concrete wall. The scene is brightly lit, casting shadows on the ground.

**riječ
urednice**

„...Otvoreni za javnost, pristupačni i uključivi, muzeji potiču raznolikost i održivost...”

Tiflološki muzej se kroz svoju povijest, poslanje i rad ističe svojom specifičnošću, a opet istodobno toliko široko potrebnim i neophodnim znanjima i vještinama s područja edukacijske rehabilitacije. U zajednici muzej je prepoznat kao otvoren i aktivan sustav koji osluškuje promjene u društvu, a svojim djelovanjem spreman je odgovoriti na nove izazove.

Ova publikacija proizašla je iz edukacija „Muzej za sve”, koje se u Tiflološkom muzeju održavaju od 2019. godine, i po svojoj je cjelovitosti i sveobuhvatnosti jedinstvena u Hrvatskoj. Zamišljena je na način da ponudi zakonodavni, teorijski i praktični okvir prostorne, komunikacijske i informacijske pristupačnosti te osnove komunikacije s osobama s invaliditetom. Priručnik je namijenjen prije svega muzejima, ali može biti koristan u radu s ovim korisnicima i u ostalim baštinskim institucijama.

Priručnik je usmjeren na ostvarivanje veće i kvalitetnije pristupačnosti baštinskih ustanova za različite skupine korisnika s invaliditetom s posebnim naglaskom na slijepe i slabovidne posjetitelje (čak i one koji sebe ne vide takvima, kao što su na primjer starije osobe). Poznavanje raznih vrsta invaliditeta i njihovih obilježja, ali i specifičnosti, preduvjet su za pravilno promišljanje o prilagodbi. Ovdje su na jednome mjestu objedinjeni sadržaji koji će čitatelju povećati kompetencije u implementaciji inkluzivnih smjernica te ukloniti nesigurnosti u svakodnevnom radu s korisnicima.

Nastao je plodnom suradnjom pet autorica čija je temeljna znanstvena disciplina edukacijska rehabilitacija nadograđivana kroz višegodišnja usavršavanja te je rezultat teorijskog i iskustvenog znanja o specifičnostima osoba s invaliditetom, znanja o pristupačnosti, prostornoj prilagodbi, prilagođenoj komunikaciji i informacijama te daje ne samo odgovore na pitanja kako nego i odgovore na mnoga druga pitanja potkrepljujući ih znanjima o specifičnostima populacije osoba s invaliditetom. Željele smo uputiti i na neke pogrešne premise u praksi, poput pretpostavke da bilo kakve prilagodbe pridonose boljoj pristupačnosti ili da je prilagodbu dovoljno uključiti tek pri kraju nekog projekta.

Priručnik se sastoji od pet osnovnih poglavlja. Prvi dio obuhvaća zakonodavni okvir i dokumente koje je potrebno poznavati kako bismo bolje razumjeli svoje odgovornosti prema korisnicima s invaliditetom te nas upoznaje s različitim vrstama invaliditeta i različitim pristupima korisnicima. Drugi dio sadrži prikaz najšireg spektra prostornih, komunikacijskih i informacijskih prilagodbi te nas upoznaje s načinima ispravne komunikacije s osobama s invaliditetom. U trećem i četvrtom dijelu detaljno su razrađene teme zvučnih opisa i taktilnih prilagodbi za slijepe, dok su u petom, zadnjem dijelu prikazani praktični primjeri prilagodbe za korisnike s invaliditetom.

Aktualne teme socijalne uključenosti, univerzalnog dizajna i pristupačnosti pred baštinske stručnjake postavljaju brojne izazove. Vjerujemo da će vas ponuđena rješenja potaknuti te vam pomoći u pronalaženju pristupačnih rješenja za korisnike s invaliditetom jer samo osiguravajući pristupačno i inkluzivno okruženje uvažavamo osobe s invaliditetom, prihvaćamo njihovu različitost, prepoznavamo ih kao ravnopravne korisnike naših sadržaja i time ih potičemo na osobni razvoj. Inkluzivnim društvom općenito pridonosimo adekvatnom odgovoru na društvo budućnosti, odnosno na neizbježno starenje stanovništva i implikacije koje ono donosi.

Morana Vouk Nikolić

The background of the entire image is a blurred photograph of several people in a meeting or office setting. They are wearing business attire, and the scene is out of focus, emphasizing the text overlay.

Željka Sušić

protiv predrasuda

Na smjer profesionalnog razmišljanja o budućoj svrsi, namjeni i ulozi muzeja upućuje naziv 26. ICOM-ove međunarodne konferencije *Snaga muzeja*. Za potvrditi je da muzeji zasigurno posjeduju snagu da kao dionici sudjeluju u društvenim promjenama na način da preuzmu ključnu ulogu nositelja društvenih promjena. (ICOM Prague, 2022.)

Promjene u razumijevanju poslanja i zadataka muzeja započela su krajem prošlog stoljeća te od tada mnogi teoretičari zagovaraju, a praktičari i provode jaču društvenu angažiranost muzeja, naglašavajući da muzeji ne mogu biti izdvojeni iz zajednice kojoj pripadaju te da je potrebno muzejska poslanja i vizije, kroz različite oblike rada, približiti i učiniti dostupnijim svim slojevima društva.

Upravljačke politike muzeja zagovaraju djelovanja koja potvrđuju muzeje kao mjesta koja se okreću i otvaraju prema zajednici, kao moguća mjesta koje će preko svojih zbirki ne samo tumačiti određenu temu nego će postati aktivni dio društva koji će svojim profesionalnim, etičkim djelovanjem dovoditi i do nužnih socijalnih pozitivnih promjena. Potvrda takve buduće djelatnosti muzeja vidljiva je i iz netom usvojene definicije muzeja, koja glasi: *Muzej je neprofitna, stalna ustanova u službi društva koja istražuje, prikuplja, čuva, interpretira i izlaže materijalnu i nematerijalnu baštinu. Otvoreni za javnost, pristupačni i uključivi, muzeji potiču raznolikost i održivost. Djeluju i komuniciraju etički, profesionalno i uz sudjelovanje zajednica, nudeći različita iskustva za obrazovanje, uživanje, razmišljanje i dijeljenje znanja.* (ICOM Museum Definition, 2022.)

Shodno tomu, društvena angažiranost tako postaje zajednička misija svih muzeja. Do sada su različite skupine na mnogobrojne načine kroz povijest razvoja muzeja bile često podzastupljene, isključene, nevidljive... Naravno da je pozitivnih primjera praksi u muzejima bilo i one (prakse) su najavljivale nadolazeće promjene, no jasno iskazanog usmjerenja prema društvenoj odgovornosti muzeja do netom usvojene definicije nije bilo. Stoga je iznimno važno što ona uključuje riječi pristupačnost, uključivost, sudjelovanje jer i sama definicija u određenoj mjeri djeluje obvezujuće na budući rad muzejskih ustanova.

Tiflološki muzej od samog osnutka ima jasno zacrtane i određene zadatke kao i precizno određenu bit muzeja¹, kojih se u svih svojih sedamdeset godina postojanja nije odrekao i koji ga i danas određuju. Kroz sve oblike muzejskog rada muzej djeluje na način da uključuje, promiče, zastupa, zagovara

¹ Tiflološki muzej je značajna općejugoslavenska socijalna, naučna, prosvjetna i kulturna ustanova. (Rudomino, 1956.)

različite skupine društva i to upravo one skupine koje nisu uvijek u središtu društvenog interesa. Dodatno, u smislu aktivnog participiranja, a koje za rezultat ima promjene u muzejskom djelovanju u smislu poboljšanja i provođenja pristupačnosti unutar ustanova u kulturi, Tiflološki muzej kontinuirano i sustavno provodi edukacije o pristupačnosti za muzejske stručnjake. Informativno-edukativne radionice u muzeju provode se od 2005., kada RH još nije bila potpisnica Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, kada nisu postojale strategije, politike, akcijski planovi.²

Kroz sve te godine kroz muzejsko djelovanje upućivalo se i zalagalo za provođenje općih načela iz Povelje o ljudskim pravima, što je značilo prilagoditi muzejske prostore i sadržaje različitim mogućnostima osoba s invaliditetom. Kao zagovaratelj, ali i provoditelj promjena muzej je 2008. otvorio četvrti stalni postav, koji je ogledni muzejsko-izložbeni postav o prilagođenosti prostora i sadržaja za osobe s invaliditetom. Shvaćajući važnost prenošenja znanja i iskustva, imajući jasnu viziju o potrebi podizanja svijesti o pristupačnosti unutar muzejske zajednice, Tiflološki muzej od 2019. dva puta godišnje provodi dvodnevnu edukaciju pod nazivom Muzej za sve. Edukaciju sadržajno koncipira i provodi stručni tim muzeja, a održava se u prostoru Tiflološkog muzeja iako nije isključivo vezana uz muzej.

Važno je naglasiti da rad jednog muzeja, njegova razina pristupačnosti, okrenutost socijalnoj ulozi ne može biti odraz rada jedne osobe. To je (ili bi trebalo biti) rezultat djelovanja cijele ustanove koja već i u određivanju strateških ciljeva rada treba uključiti pristupačnost, inkluzivnost, socijalnu povezanost. Stoga je sadržaj edukacije koja se provodi namijenjen muzejskim stručnjacima koji rade s publikom, ali je osmišljena i za sve druge profile stručnjaka koji rade u muzejima kao i u ostalim baštinskim ustanovama.

Evaluacijski podaci do sada održanih edukacija potvrđuju da se upravo muzeji (a i baštinske ustanove) mogu promicati kao mjesta uključivosti, mjesta koja svojim programima mogu i trebaju privući različite skupine posjetitelja te da programi koje nude mogu snažiti i podupirati sve skupine društva i time zasigurno pridonositi i općem napretku i boljitku svih članova zajednice.

² Provođenje edukacijskih radionica započelo je uz izložbu *Dodir Louvrea* (2005.), potom je o važnosti i potrebi provođenja pristupačnosti radionicu u Tiflološkom muzeju vodila engleska stručnjakinja za pristupačnost Sophie Weaver (2008.); potom je organizirana edukacija za muzejske pedagoge sjeverne Slavonije, koju je pratilo i objavljivanje publikacije *Muzej za sve* (2013.), također su održane dvije edukacije pod nazivom *Prilagođena komunikacija s osobama s invaliditetom* i to u Klanjcu (2016.) i u Tiflološkom muzeju (2017.), a u Povijesnom i pomorskom muzeju Hrvatskog Primorja u Rijeci u sklopu Interreg projekta *Claustra+ Prekogranična destinacija kulturnog i zelenog turizma* *Claustra Alpium Iuliarum* održano je predavanje *Koga i kako vodim?* (2018.)

Ciljevi edukacijskog koncepta *Muzej za sve* jesu:

- 1 razvijati pozitivne stavove prema pravima drugih i drugačijih (unutar muzejskog konteksta);
- 2 upoznati s osnovnim smjernicama rada/pristupa osobama s invaliditetom;
- 3 razvijati vještine i sposobnosti potrebe za provođenje socijalnih transformacija;
- 4 potaknuti na dodatne aktivnosti vezane uz ovu skupinu posjetitelja;
- 5 jačati inkluzivno djelovanje;
- 6 pozicionirati i jačati značaj Tiflološkog muzeja kao centra za prienos znanja i vještina potrebnih za rad s različitim skupinama posjetitelja.

1.1. O dokumentima

Tražiti promjene, ustrajati na njima i provoditi ih moguće je ako postoji zakonska podloga, stoga je važno upoznati se sa zakonskom regulativom koja je temelj za ostvarivanje prava osoba s invaliditetom.

1.1.1. Ustav Republike Hrvatske

Ustav je potvrdio Republiku Hrvatsku kao socijalnu državu koja svim svojim članovima osigurava jednaka ljudska prava. Država svim svojim građanima također jamči zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, a što je posebno istaknuto u člancima 3., 14. i 58. (Ustav RH, 1990.)

1.1.2. Opća deklaracija o ljudskim pravima

Međunarodna organizacija Ujedinjenih naroda 10. prosinca 1948. donosi dokument Deklaracija o ljudskim pravima, koji iako nema snagu zakona nego rezolucije za budućnost, preoblikuje odnose prema ljudskim pravima i slobodama. Proglašenjem Povelje članice UN-a jasno su potvrdile važnost poštivanja i uvažavanja temeljnih ljudskih prava. U članku 1. stoji:

„Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i savješću pa jedna prema drugima trebaju postupati u duhu bratstva.”

(Odluka o Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, 2009.)

Universal Declaration of Human Rights

1.1.3. Deklaracija o pravima osoba s invaliditetom

S jasnim ciljem oblikovanja Republike Hrvatske kao društva jednakih mogućnosti, ravnopravnog sudjelovanja, nediskriminacijske politike Hrvatski sabor 2005. godine donosi Deklaraciju o pravima osoba s invaliditetom. Ovim dokumentom osnažuju se, podupiru i zagovaraju prava ovih osoba. Također se naglašava potreba uklanjanja fizičkih prepreka, bolja organiziranost obrazovanja, uspostavljanje boljeg sustava zapošljavanja, promiče senzibilizacija i informiranost svih građana o mogućnostima i pravima osoba s invaliditetom. Jednako tako, Deklaracija potvrđuje da svi građani imaju pravo sudjelovati u svim segmentima društva na jednak način.

1.1.4. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom

Konvencija je prvi međunarodni dokument potpisan u 21. stoljeću, donesen 2006. i potvrđuje opredijeljenosti članica Ujedinjenih naroda u promicanju ljudskih prava i dostojanstva osoba s invaliditetom. Dana 30. ožujka 2007. Republika Hrvatska potpisala je Konvenciju, a Hrvatski sabor 1. lipnja 2007. godine ratificirao je potpisani dokument. Time se Hrvatska obvezala na zastupanje i provođenje navedenog dokumenta koji osobama s invaliditetom jamči ravnopravno, sudioničko, kreativno sudjelovanje u svim područjima društvenog života i rada. Konvencija je na snagu stupila 3. svibnja 2008.

Ova tri dokumenta temelj su za ostale strategije, planove, pravilnike u Republici Hrvatskoj, a koji za cilj imaju podizanje svjesnosti, izjednačavanje mogućnosti osoba s invaliditetom te ostvarivanje urođenog dostojanstva kao i ostvarivanje različitih oblika prava (na obrazovanje, rad, neovisno življenje, zdravstvenu skrb...) ovih osoba.

Među dokumentima koje je važno još istaknuti jesu Zakon o suzbijanju diskriminacije, Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom 2021. – 2027. godine, potom Zagrebačku strategiju izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom u razdoblju od 2022. do 2025., Zakon o registru osoba s invaliditetom, Pravilnik o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti, Suvremeni pristup poimanju i definiranju invalidnosti, Strategiju Vijeća Europe za osobe s invaliditetom 2017. – 2023.

Naravno da su napisani još mnogobrojni dokumenti kojima se promiču prava ovih osoba i temeljem kojih mogu ostvariti različita prava, ali smatramo da su za potrebe ovog priručnika navedene dovoljne.

Slika 2. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom

Također je važno istaknuti Suvremeni pristup poimanju i definiranju invalidnosti, koji je donesen još u lipnju 2003. godine (Zagreb, hotel Sheraton, 2003.), a koji su zajedno sa stručnjacima različitih profila kreirale, podržale i izglasale udruge osoba s invaliditetom koje su tada bile pozvane da iznesu, objedine i uobliče svoje stavove i mišljenje o temama i pitanjima koji se tiču njih samih.

Ovakvim pristupom koji podrazumijeva sudjelovanje samih osoba o kojima se govori provedeno je jedno od osnovnih načela koje propisuje Europska unija, prema kojemu je u odlučivanje o pitanjima vezanima za osobe s invaliditetom potrebno, uz ostale stručnjake, uključiti i predstavnike zajednica ovih osoba.

Budući da su osobe s invaliditetom bile uključene u razgovore, razmatranje i promišljanje o terminologiji, slobodno možemo zaključiti da dokument koji se skraćeno naziva *Sheratonska deklaracija* čini prekretnicu u suodlučivanju kad je riječ o pitanjima koja se izravno tiču prava, potreba ili bilo kojeg drugog segmenta življenja osoba s invaliditetom. Sheratonska deklaracija pokazala je da se i kod nas može čuti onih glas osoba koje ne smatraju da se razlikuju od ostalih, barem ne na onaj način koji je još uvijek prisutan u našem društvu, te da one same mogu i imaju pravo odlučivati o pitanjima koja se izravno odražavaju na kvalitetu njihova življenja.

Spomenimo da ovu terminologiju podržava i Ured pravobraniteljice za osobe s invaliditetom, koji je 2009. na inicijativu pravobraniteljice organizirao raspravu o terminologiji vezano uz osobe s invaliditetom. Na sastanku je zaključeno da se podupire i prihvaća terminologija koja je usvojena Sheratonskom deklaracijom te je naglašeno da je nazivlje doneseno nakon sveobuhvatne i široke rasprave koja je uključila različite dionike na koje se ovo pitanje odnosi. Posebno je istaknuto da su nazivlje prihvatile i udruge osoba s invaliditetom te da ih predložena terminologija ni u jednom dijelu ne stigmatizira te nema negativne konotacije već je neutralnog karaktera te se u tom obliku može poduprijeti i prihvatiti.

Preporuke sa Sheratonskog skupa upućuju na potrebu korištenja sljedećeg nazivlja:

Za odrasle osobe koristi se naziv *osobe s invaliditetom*. Upotrebom ovog naziva naglasak se stavlja na osobu, ističe se osobnost, a ne invalidnost.

Kod djece se koristi naziv *djeca s teškoćama u razvoju* jer kod djece upotrebom različitih rehabilitacijskih, terapijskih i medikamentoznih terapija postoji mogućnost promjene stanja.

Također, sudionici su prije dvadeset godina iz hotela Sheraton u Zagrebu odaslali i jasnu poruku u kojoj ističu potrebu edukacije šire javnosti o mogućnostima osoba s invaliditetom.

Na mrežnim stranicama Ureda pravobraniteljice za osobe s invaliditetom navedeno je da se u hrvatskim javnim prostorima i dalje može uočiti korištenje negativnih termina, kao što su npr. osobe s posebnim potrebama, invalidi, hendikepirane osobe i drugi, kao i opravdanja, tumačenja da osobe s invaliditetom uveličavaju potrebu rasprave o upotrebi imenovanja njih samih te da njihovo inzistiranje na pravilnoj, korektnoj i etičkoj upotrebi terminologije nije potrebno. Potrebno je naglasiti da već i samo oslovljavanje osobe ili skupine odražava određeni stav te da korištenjem stigmatizirajućeg, neprimjerenog nazivlja ovu skupinu dovodimo u diskriminirajući položaj.

SHERATONSKA DEKLARACIJA

kojom je na Okruglom stolu
"Suvremeni pristup poimanju i definiranju invalidnosti"
održanom dana 27. srpnja 2003.
usvojeno nazivlje kad je u pitanju invalidnost

= za odrasle osobe
OSOBE S INVALIDITETOM

= za djecu
**DJECA S TEŠKOĆAMA
U RAZVOJU**

Molimo vas nazive koristite u svakodnevnoj
komunikaciji, u svim vrstama medija,
u zakonskim i podzakonskim aktima,
te stručnim i znanstvenim radovima.

Hvala vam što time pomažete
bržem i efikasnijem provođenju

**SOCIJALNOG MODELA
INVALIDNOSTI**

Slika 3. Sheratonska deklaracija

Da bismo djelovali kao društvo jednakih mogućnosti, a čemu težimo, vrlo je važno inzistirati na pravilnom korištenju terminologije. Stigmatizirajući nazivi, kao što su npr. osoba s posebnim potrebama, invalidna osoba, neprimjereni su nazivi unutar svih segmenta društva, a ne samo kulture.

Ako pak govorimo u kontekstu brojki, kada govorimo o osobama s invaliditetom, potrebno je znati da u svijetu ima oko 14% osoba s invaliditetom i kao takvi zapravo predstavljaju najveću svjetsku manjinsku zajednicu.

U Republici Hrvatskoj su prema Benjak (2021.) na dan 9. rujna 2021. živjele 586 153 osobe s invaliditetom, od čega je 57% (335 050) muškog spola i 43% (251 103) ženskog spola. Drugim riječima, osobe s invaliditetom čine oko 14,4% ukupnog stanovništva Republike Hrvatske.

1.2. Osobe s invaliditetom

Zakon o registru osoba s invaliditetom jasno navodi:

Čl. 2.

(1) Osoba s invaliditetom je osoba koja ima dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprječavati njezino puno i učinkovito sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.

(2) Dijete s teškoćama u razvoju je dijete čije sposobnosti u međudjelovanju s čimbenicima iz okoline ograničavaju njegovo puno, učinkovito i ravnopravno sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.

Isti Zakon razlikuje osobe koje imaju:

- 1 oštećenja vida
- 2 oštećenja sluha
- 3 gluhoosljepoću
- 4 oštećenja govorno-glasovne komunikacije
- 5 oštećenja lokomotornog sustava
- 6 oštećenja središnjeg živčanog sustava
- 7 oštećenja perifernog živčanog sustava
- 8 oštećenja drugih organa i organskih sustava, kromosomopatije, prirođene anomalije i rijetke bolesti
- 9 intelektualna oštećenja
- 10 poremećaje iz spektra autizma
- 11 mentalna oštećenja
- 12 više vrsta oštećenja.

(Zakon o registru osoba s invaliditetom, 2022.)

1.3. Prava osoba s invaliditetom

Republika Hrvatska podupire načelo nediskriminacije i osuđuje diskriminaciju pri čemu diskriminacija *označava svako razlikovanje, isključivanje ili ograničavanje na osnovi invaliditeta koje ima svrhu ili učinak sprečavanja ili poništavanja priznavanja, uživanja ili korištenja svih ljudskih prava i temeljnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, društvenom i svakom drugom području, na izjednačenoj osnovi s drugima. Ona uključuje sve oblike diskriminacije, uključujući i uskraćivanje razumne prilagodbe.* (Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, 2006.)

Promotrimo li navedeno u kontekstu pristupačnosti, tada možemo zaključiti da je uskraćivanje korištenja kulturnih sadržaja temeljenih na razumnoj prilagodbi zapravo diskriminacija prema osobama s invaliditetom.

Zakon o suzbijanju diskriminacije (2012.) diskriminacijom smatra stavljanje u nepovoljniji položaj bilo koje osobe između ostalog i na osnovi invaliditeta.

Navedeni zakon u skladu je s Ustavom Republike Hrvatske (2010.), poglavito kroz članak 14., koji se odnosi na zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda te propisuje da *svatko u Republici Hrvatskoj ima prava i slobode, neovisno o njegovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju,*

nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama, kao i kroz članak 58., u kojem između ostalog stoji kako posebnu skrb država posvećuje zaštiti osoba s invaliditetom i njihovu uključivanju u društveni život.

Iz navedenog i propisanog jasno je da je osiguranje pristupačnosti te izjednačavanje mogućnosti zakonska obaveza svih u društvu i potrebno ju je sustavno provoditi. Pri provođenju izjednačavanja jednakih mogućnosti također je moguće uočiti termine i nazive poput pristupačan, inkluzivan, univerzalni dizajn, razumna prilagodba te smatramo važnim pojasniti ih.

1.4. Terminologija

Dòstupan, dòstupan *prid.* (*odr. -pnī*)
do kojega se može doći, kojemu se može prići,
do kojega je otvoren put; dohvatljiv, pristupačan koji se može shvatiti, razumjeti (*dostupan razumu*)

Prìstupāčan, prìstupāčan *prid.* (*odr. -čnī*),
kome se može prići ili po kome se može proći,
kojim se može koristiti ili služiti, koji se može lako razumjeti; shvatljiv, s kojim se može lako komunicirati (o osobi), koji se brzo ili lako podaje (osjećaju, ideji), do čega je moguće doći, koji nije skup i sl. (*pristupačne cijene*)

Inklūzija, ìnklūzija (inklúzija) ž stanje uključenosti u čemu drugome (npr. posljedice u razlogu); uključenje, sadržavanje, obuhvaćanje, *mat.* relacija sadržavanja jednog skupa u drugom (Hrvatski jezični portal)

Promatramo li definicije u muzejskom kontekstu, pojašnjenje značenja ovih pojmova bilo bi sljedeće:

Dostupan – npr. tekst nekog kataloga je napisan, zainteresirani ga mogu pročitati, on je dakle dostupan svima. Također i izložba koja je postavljena u muzeju dostupna je svim posjetiteljima. No to ne znači da je katalog pristupačan, a također ni izložba.

Pristupačan – npr. tekst kataloga je pristupačan ako je napisan na brajici; muzejska izložba koja je postavljena na prvom katu pristupačna je ako postoji mogućnost za savladavanje visinskih razlika.

Inkluzija – pojam koji se ponajprije povezuje sa sustavom odgoja i obrazovanja i podrazumijeva uključenost u obrazovanje na takav način koji omogućuje da mu svi učenici mogu pristupiti i dobiti jednake mogućnosti za obrazovanje i učenje. U muzejskom kontekstu inkluziju je potrebno promatrati na način da je muzej inkluzivan kada postaje (ili već je) točka susreta ljudi bez isticanja i naglašavanja pristupačnosti prostora i sadržaja, a što znači da svaka osoba, ovisno o svojim interesima, sklonostima i željama i upravo takva kakva jeste može biti dionikom kulturnog zbivanja. Muzej je inkluzivan kada pojedinac sam može odrediti želi li posjetiti neki događaj, a ne da mu to određuje razina (ne)pristupačnosti prostora i sadržaja.

Važno je naglasiti da svojim postojanjem osoba ima pravo participiranja u kulturnom životu. I upravo tome kao društvu u cjelini, a posebno kao muzejska zajednica trebamo težiti. Dok tomu ne bude tako, potrebno je i nadalje stručnu zajednicu educirati, podizati razinu svijesti unutar društva, težiti korigiranju negativnih stavova i predrasuda o pravima osoba s invaliditetom. Muzeji će biti inkluzivni kada se još uvijek prisutni načini rada, odnosi i stavovi prema različitosti promijene.

Razumna prilagodba

Razumna prilagodba znači potrebnu i odgovarajuću prilagodbu i podešavanje, koja ne predstavljaju neproporcionalno ili neprimjereno opterećenje, da bi se u pojedinačnom slučaju, tamo gdje je to potrebno, osobama s invaliditetom osiguralo ravnopravno uživanje ili korištenje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda na izjednačenoj osnovi s drugima.

(Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, 2006.)

Primjeri razumne prilagodbe: Za osobu oštećena vida prilagodba radnog mjesta uključivat će osiguranje čitača ekrana odnosno govornu jedinicu ili tiskanje radnih materijala na Braillevom pismu kao i pomoć asistenta radi lakšeg snalaženja u novom prostoru. (Ured pravobranitelja za osobe s invaliditetom, Pojmovnik)

Univerzalni dizajn

Univerzalni dizajn označava oblikovanje proizvoda, okruženja, programa i usluga na način da ih mogu koristiti svi ljudi u najvećoj mogućoj mjeri, bez potrebe prilagođavanja ili posebnog oblikovanja. Univerzalni dizajn ne isključuje pomoćne naprave za određene skupine osoba s invaliditetom u onim slučajevima kada je to potrebno.

(Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, 2006.).

Primjeri univerzalnog dizajna: niskopodni tramvaji, vlakovi i autobusi; kose platforme umjesto stepenica. (Ured pravobranitelja za osobe s invaliditetom, Pojmovnik)

1.5. Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom za razdoblje od 2021. do 2027. godine

Dokumenti koji zagovaraju te reguliraju prava osoba s invaliditetom važni su za ravnopravno uključivanje ovih osoba u društvo, stoga je za istaknuti dokument Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom za razdoblje od 2021. do 2027. godine, akt koji strateški planira buduće aktivnosti i prema kojemu se kreiraju politike prema osobama s invaliditetom. Naglasak teksta dokumenta jest na jednakosti, a cilj je dokumenta osigurati uvjete za ravnopravno uživanje prava ovih osoba. U predgovoru se ističe kako je osiguranje prava moguće postići samo *zajedničkim djelovanjem cjelokupnog sustava*, a što uključuje i *pristup svim sadržajima zajednice*.

Nacionalnim planom utvrđeno je da je pristupačnost preduvjet za uključivanja osoba s invaliditetom u život zajednice na ravnopravnoj osnovi s ostalim građanima. Pri tome se podrazumijeva pristupačnost:

- 1 fizičkog okoliša
- 2 prijevoza
- 3 informacija i komunikacija, uključujući informacijsko-komunikacijske tehnologije i sustave
- 4 ostalih sadržaja i usluga otvorenih ili namijenjenih javnosti.³

Pristupačnost fizičkog okoliša podrazumijeva primjenu tehničkih rješenja u projektiranju i građenju građevina, kojima se osobama s invaliditetom i osobama smanjene pokretljivosti osigurava nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad u tim građevinama na jednakoj razini kao i ostalim građanima. Pristupačnost se odnosi na sve građevine javne i poslovne namjene te građevine stambene i stambeno-poslovne namjene.

Kod pristupačnosti prijevoza normativno su uređeni elementi pristupačnosti javnog prometa (stajalište i peron; parkirališno mjesto; javna pješačka površina; semafor; pješački prijelaz; pješački otok i raskrižje), međutim pristupačnost prijevoznih sredstava javnog prometa osobama s invaliditetom nije regulirana zakonskim propisima.

Pristupačnost javnog prijevoza za osobe s invaliditetom osigurava se nabavkom prilagođenih vozila javnog prijevoza (niskopodna vozila ili vozila s podiznom platformom) ili osiguravanjem posebnih oblika prijevoza (primjerice usluga prijevoza kombi vozilom za prijevoz osoba s invaliditetom u okviru javnog gradskog prijevoznika). Pristupačan prijevoz temeljni je preduvjet mobilnosti osoba s invaliditetom i njihovog uključivanja u sve sadržaje zajednice. Digitalna pristupačnost podrazumijeva prilagodbu mrežnih stranica, mobilnih aplikacija i digitalnih dokumenata kako bi im svi korisnici mogli pristupiti, koristiti ih i razumjeti bez obzira na vizualne, slušne, motoričke ili kognitivne poteškoće (privremene ili trajne).

Pored fizičke i komunikacijske pristupačnosti osobama s invaliditetom je potrebno osigurati i pristup ostalim sadržajima i uslugama na ravnopravnoj osnovi s ostalim građanima. Istovremeno važnu ulogu ima i jačanje svijesti

³ U Pojmovniku Pravobraniteljice za osobe s invaliditetom, kao oblik pristupačnosti, osim arhitektonskog i komunikacijskog oblika naveden je i socijalni, a koji se odnosi na podizanje razine svijesti, uklanjanje stigme, predrasuda i stereotipa. Upravo na ovom obliku pristupačnosti potrebno je dodatno raditi, a kako bi se uklonili još uvijek zamiječeni neprihvatljivi oblici društvenog stava prema različitosti.

zajednice o potrebi osiguravanja pristupačnosti uzimajući u obzir načelo razumne prilagodbe i univerzalnog dizajna s ciljem stvaranja inkluzivne zajednice koja prepoznaje potrebe osoba s invaliditetom i njihov doprinos društvu kao i osiguranje njihove zaštite i sigurnosti u rizičnim situacijama.

(Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom, 2021.)

Pristupačnost

Osim Nacionalnog plana izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom od 2021. do 2027. godine i gradovi izrađuju svoje strategije kojima se planiraju ciljevi i određuju zadaci, a koji će pridonijeti ostvarenju prava osobama s invaliditetom. Kao primjer navodimo u 2022. donesenu Zagrebačku strategiju izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom u razdoblju od 2022. do 2025., *koja do 2025. regulira oblike prava i zaštite osoba s invaliditetom i holistički pristupa različitim potrebama osoba s invaliditetom primjenjujući pristup tzv. dvostrukog kolosijeka, što znači da se istovremeno provode sve aktivnosti kojima se povećava pristupačnost svim javnim površinama, uslugama i redovitim službama koje koriste građani (obrazovni i zdravstveni sustav, tržište rada, javni prijevoz, službe socijalne zaštite, sportski sadržaji i dr.), ali se provode i ciljane aktivnosti koje pridonose razvoju i dostupnosti specijaliziranih usluga za osobe s invaliditetom kako bi mogli uživati sva svoja prava (tehnička pomagala, prevoditeljstvo, specijalizirani prijevoz, asistencija u nastavi, zapošljavanje uz podršku, stanovanje uz podršku, dnevni boravci, posebne rehabilitacijske usluge i dr.).*

U međunarodnom pak kontekstu valja istaknuti snažnu podršku i zagovarateljski pristup djelovanju i ostvarenju onoga za što se zalažu institucije poput Ujedinjenih naroda i Europske unije, tj. Strategiju Vijeća Europe o pravima osoba s invaliditetom 2017. – 2023., koja ističe pet prioriteta, područja na kojima je potrebno dodatno raditi kako bi se podigla razina prava osoba s invaliditetom. To su: *jednakost i nediskriminacija, podizanje svijesti, pristupačnost, jednakost pred pravom, sloboda od izrabljivanja i nasilja.* (U Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom za razdoblje 2021. – 2027., 2021.)

Na službenim internetskim stranicama Europske unije stoji da je u ožujku 2021. Europska komisija donijela dokument *Unija ravnopravnosti: Strategija za prava osoba s invaliditetom 2021.-2030.*, u kojoj je vizija strategije Europske unije naznačena na sljedeći način: *Osobe s invaliditetom imaju pravo na dobre uvjete na radnom mjestu, na neovisno življenje, na jednake mogućnosti i na puno sudjelovanje u životu svoje zajednice. Svi imaju pravo na život bez prepreka, a naša je obveza da im kao zajednica osiguramo potpuno su-*

djelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima. (Unija ravnopravnosti: Strategija za prava osoba s invaliditetom 2021. – 2030., 2021.)

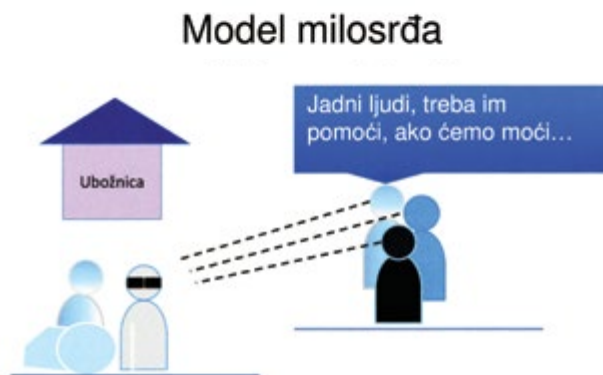
Kao zaključak možemo reći da je svrha i cilj svih strategija i politika da sva područja života i djelovanja budu otvorena i pristupačna osobama s invaliditetom, poštujući načela pristupačnosti, univerzalnog dizajna i razumne prilagodbe.

1.6. Društveni pristup osobama s invaliditetom

Odnose zajednice (socijalne, pravne, kulturne...) prema određenim skupinama i članovima manjinskih zajednica moguće je promatrati uz pomoć takozvanih društvenih modela pristupa koji odnos društva prema osobama s invaliditetom promatraju povijesno. Moguće je uočiti četiri modela: model milosrđa te medicinski, socijalni i pravni model. Poštujući povijesni razvoj društva i uz njega vezan pozitivni pomak u razmišljanjima o pravima svih osoba, pojasnit će se navedeni modeli.

1.6.1. Model milosrđa

Model milosrđa ili karitativni model osobe s invaliditetom percipira i prema njima se odnosi iz pozicija milosrđa jedne osobe ili skupine prema drugima i drugačijima. Pristup karakterizira jako suosjećanje, nepostojanje dijaloga između osobe s invaliditetom i bez invaliditeta. Osobu se ne pita što misli, želi, osjeća, nego joj se iz pozicije „nadređenosti” i principa „mi znamo bolje” određuje što je za nju najbolje.

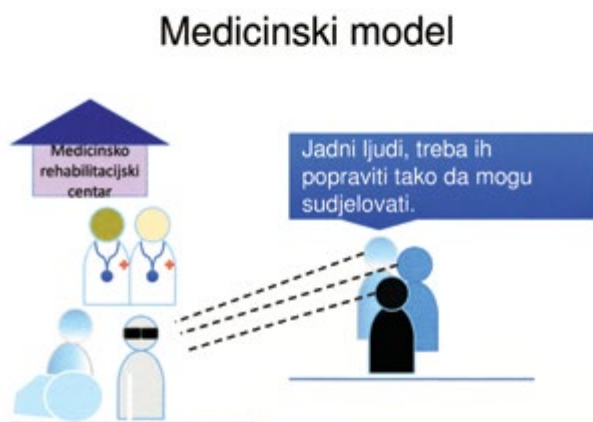
Slika 4. Shematski prikaz modela milosrđa⁴

⁴ Preuzeto i prilagođeno za potrebe edukacije Muzej za sve iz Paketa obuke OHCHR-a o Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom <http://bit.ly/3JTEcUo>.

1.6.2. Medicinski model

Medicinski model također je zanemarivao osobu kao cjelinu, a prema njemu su osobe s invaliditetom bile smještane tj. „kategorizirane” u određene skupine i ovaj je model odraz načina razmišljanja doba u kojem se formirao, u razdoblju iznimnog napretka medicine i cjelokupne znanosti. To je vrijeme dominacije strojeva i industrijskog napretka pa se i na čovjeka gledalo kao na stroj kojemu je oštećen neki dio bitan za njegov rad i ako se taj dio nije mogao zamijeniti, stroj nije bio za upotrebu pa je valjalo uzeti novi. Pristup osobama koje se razlikuju, koje su „drugačije”, bio je stigmatizirajući, naglasak je bio na oštećenju, tj. na onome što osoba ne može obaviti, izvršiti, učiniti, a ne na vrijednostima i mogućnostima osobe. Preostale mogućnosti i sposobnosti osobe nisu se smatrale dovoljno značajnima da bi mogle prevladati oštećenje. Na jedinku i na njezine sveukupne sposobnosti i mogućnosti nije se obraćala pozornost, pa nije čudno da je to bilo vrijeme kada su osobe s invaliditetom smještane u ustanove raznoraznih vrsta, poput azila i umobolnica. U takvom pristupu najstigmatiziranije su bile osobe sniženih intelektualnih sposobnosti kao i osobe s psihosocijalnim teškoćama.

Borba za promjene u stavu i pristupu prema osobama s invaliditetom započela je kroz i uz pomoć snažnih, jakih ličnosti snažne volje i jasno zacrtanog i određenog cilja. Osobe poput Hellen Keller pokazale su i uputile na mogućnosti osoba s invaliditetom te su ostavile neizbrisiv trag u ljudskoj povijesti, utirući put prema ravnopravnosti.

Slika 5. Shematski prikaz medicinskog modela⁵

⁵ Ibid.

Medicinski model

Fokusira se na	Okruženje
Pita	Koje su ovdje prepreke?
Traži	Praktične informacije

Slika 6a i Slika 6b. Primjeri medicinskog modela

Ova je borba bila najočitija u na području prava na školovanje, na dokazivanju kako svi imaju sposobnosti za usvajanje znanja i imaju se pravo školovati, samo uz drugačiji, metodama prilagođen pristup. No treba naglasiti da ova borba zapravo još uvijek traje jer i danas osobe s invaliditetom nailaze na stigmatizirajući i omalovažavajući pristup u društvu.

1.6.3. Socijalni model

Za razliku od medicinskog, socijalni model uzroke nejednakosti vidi u društvu koje se nije dovoljno potrudilo i razvilo različite sustave koji bi radili na uklanjanju barijera, fizičkih i psihičkih. *Socijalni model očituje se putem inkluzije osobe u zajednicu. On ističe da problemi osoba s invaliditetom ne proizlaze iz njihove različitosti, već ograničenja koja im nameće društvo. Novi pristup usmjeren je prema osposobljavanju, normalizaciji, inkluziji i participaciji, stjecanju samopouzdanja i samopoštovanja, te samoodređenju i samozastupanju. Navedeno naglašava sudjelovanje u izboru, donošenju odluka i preuzimanju odgovornosti svih članova društva, pa tako i osoba s invaliditetom.* (Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom, Pojmovnik)

Naglasak se s osobe koja nešto ne može prenosi na društvo koje treba preuzeti odgovornost za niz propusta koji otežavaju uključivanje osoba s invalidi-

Socijalni model

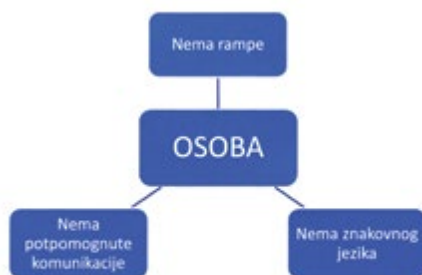
Slika 7. Shematski prikaz socijalnog modela⁶

tetom u zajednicu. Izuzetno je slikovit sljedeći primjer: osoba u kolicima želi doći na kat neke ustanove, ali u zgradi ne postoji pomagalo za savladavanje visinske razlike pa osoba ne može doći kamo bi željela. Da je kojim slučajem ugrađen sustav za savladavanje visinskih prepreka, osoba bi bez problema došla tamo kamo je i naumila, što znači da problem nije u osobi nego u ustanovi koja nije poduzela odgovarajuće mjere kako bi prostor bio svima pristupačan, pa je slijedom jasno da su osobe zakinite u ostvarivanju svojih prava – ako im društvo ne osigura potrebne uvjete.

Predviđa da se razumnom prilagodbom okoline i pružanjem podrške neovisnom življenju kao i kompenzacijskim naknadama koje bi pokrivale troškove oštećenja invaliditet svede na najmanju mjeru. Time bi osoba koja je rođena s određenim oštećenjem ili je ono nastalo u bilo kojoj životnoj dobi zadržala svoje ljudsko dostojanstvo, mogućnost neovisnog života i uključenosti usprkos svom oštećenju, a troškovi invaliditeta za samo društvo bi bili smanjeni. (Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom, Pojmovnik)

⁶ Ibid.

Socijalni model

Fokusira se na	Pojedinca
Pita	Što nije u redu s tobom?
Traži	Osobne, nebitne podatke

Slika 8a i Slika 8b. Primjeri socijalnog modela

1.6.4. Model prava

Ovaj pristup snažno uporište ima u Konvenciji o ljudskim pravima i u Konvenciji o osobama s invaliditetom, a polazi od urođenog ljudskog prava na dostojanstven život. Osobe s invaliditetom trebaju osnažiti svoje samopouzdanje i bez zadrške tražiti ispunjenje urođenih ljudskih prava, urođenog ljudskog dostojanstva. Edukacije, predavanja, zagovaranje prava na samoodređenje te zahtijevanje poštivanja i uvažavanja jednakih mogućnosti za sve mogu pridonijeti da se pomaci i ostvare. U tom smislu jako je važan civilni sektor koji će kroz svoje mehanizme rada snažiti i osvještavati zajednicu o pravima osoba s invaliditetom.

Zaključno: U cilju izbjegavanja poteškoća pri osiguravanju pristupačnosti baštinskih ustanova osobama s invaliditetom odgovor bi se mogao pronaći u sustavnom, promišljenom, unutar kulturnog sektora razrađenom radu. Treba učiniti sve potrebne predradnje, od konzultacija s udrugama civilnog društva i udruženjima arhitekata, do planskog i višegodišnjeg pristupa obrazovanju i edukaciji stručnjaka svih razina koji su zaposleni u muzejima, arhivima i knjižnicama. Potrebno je osmisliti strategije, zatim izraditi akcijske planove s točno podijeljenim zadacima i rokovima koji će, u konačnici, olakšati pris-

Model prava

Slika 9. Shematski prikaz modela prava⁷

tupačnost kako osobama s invaliditetom tako i osobama smanjenje pokretljivosti. U konačnici, pristupačne ustanove su na korist i jednostavnije korištenje i različitim drugim skupinama osoba poput osoba treće životne dobi, trudnica, majki s malom djecom, osobama s kroničnim bolestima... Promatra li se osiguranje pristupačnosti sa stajališta poštivanja prava na urođeno dostojanstvo, prava na nediskriminaciju, na samoodređenje i na inkluziju, tada je moguće poduzeti potrebne radnje i osigurati primjerenu kvalitetu življenja osoba s različitim mogućnostima.

Model prava

Slika 10. Temelji modela prava

⁷ Ibid.

Poimanje invaliditeta u okviru različitih povijesnih razdoblja prikazano je putem tablice i kroz tabelarni prikaz pokazana četiri modela zorno pokazuju pristup invaliditetu.

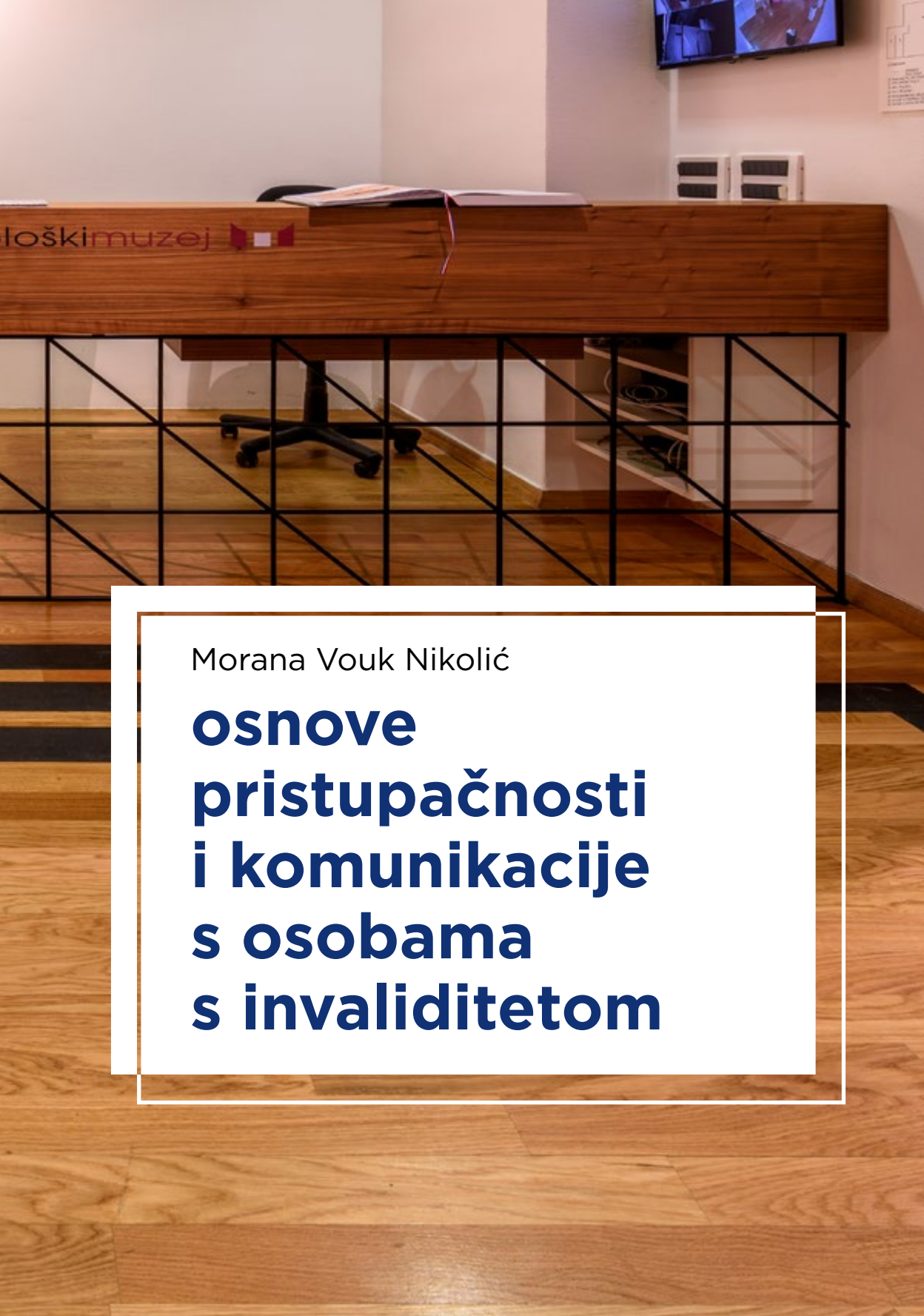
Situacija	Model milosrđa	Medicinski model	Socijalni model	Model utemeljen na pravima
Mlada žena koja koristi kolica	„Kakva šteta, ova prekrasna žena je vezana za invalidska kolica, ona se nikada neće moći udati, imati djecu i brinuti se za svoju obitelj.”	„O, ovo je jadna žena, ona je trebala otići kod liječnika i razgovarati s njim, ako postoji terapija koja bi joj mogla omogućiti da opet hoda, kao i svi drugi.”	„Zajednica stvarno treba izgraditi rampe ispred javnih objekata kako bi osobe koje žive u njoj mogle sudjelovati u društvenom životu.”	„Kada dobije posao, njezin poslodavac morat će joj prilagoditi radni prostor. To je njezino pravo!”
Osoba s intelektualnim teškoćama	„Pogledajte ovog siromašnog, zbu-njenog čovjeka. On izgleda kao da je mentalno retar-diran, bilo bi mu bolje da živi kod udomitelja gdje će netko brinuti o njemu.”	„Možda postoji neki lijek ili tre-tman što bi moglo poboljšati njegovu percepciju. On bi trebao ići psihijatru.”	„To je dobro rješenje da on živi sa svojim bratom, tako da je okružen osobama bez invaliditeta.”	„Gdje on želi živjeti? Idemo ga pitati!”
Roditelji s djetetom koje ima oštećenje sluha	„To mora biti vrlo tužno imati dijete i znati da nikada neće moći samostalno živjeti.”	„Siguran sam da će za nekoliko godina biti dostu-pni slušni aparati koji će ovom dje-tetu omogućiti da bolje čuje.”	„Mi smo svi trebali naučiti znakovni jezik tako da mo-žemo komunicirati s ovim djetetom i svim drugim oso-bama koje imaju oštećenje sluha.”	„Kada to dijete odraste, studirat će na sveučilištu, ako to želi.”

Slika 11. Invaliditet u kontekstu socijalnog modela¹

¹ Mihanović, V. Invaliditet u kontekstu socijalnog modela. // Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja. 47, 1 (2011.), str. 74.

2 :

loški muzej

Morana Vouk Nikolić

**osnove
pristupačnosti
i komunikacije
s osobama
s invaliditetom**

Pod utjecajem mijenjanja društva, promicatelja prava ranjivih društvenih skupina, ali i utjecaja medija, baštinske su se ustanove u posljednjih nekoliko desetljeća otvorile prema mnogim javnim i društvenim problemima, prema različitim skupinama stanovništva te pokušavaju naći adekvatne odgovore na promjene i potrebe društva. Tako se uz svoje osnovne zadaće sve više brinu o edukaciji i uključivanju ranjivih skupina u različite aktivnosti ustanova, a sve u smislu osiguravanja pristupačnosti kulturne baštine svima, što je i jedan od prioriteta ciljeva europske kulturne politike.

Često korišteni pojam *pristupačnost kulturne baštine ranjivim skupinama* odnosi se na pružanje prostornog, komunikacijskog, informacijskog i sadržajnog pristupa kulturnoj baštini. U mnogo je slučajeva osiguranje pristupačnosti i prilagodba (prije svega prostorna) izazovno jer je velik dio baštinskih ustanova smješten u povijesnim zgradama koje su zaštićene kao kulturno dobro, što znači da postoje znatna ograničenja u provedbi zahvata u smislu tehničke i arhitektonske prilagodbe. Razumnom prilagodbom, sukladno Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, osigurat će se ravnopravno uživanje ili korištenje svih ljudskih prava na izjednačenoj osnovi s drugima, a da prilagodba ne bude neproporcionalno ili neprimjereno opterećenje. Kada je riječ o komunikacijskoj pristupačnosti, podrazumijeva se prilagodba mrežnih stranica, publikacija i drugih tiskanih materijala, dok se intelektualna pristupačnost odnosi na zajamčeno razumijevanje muzejskih sadržaja.

Slika 12. Dio prilagodbe u stalnom postavu Tifloškog muzeja

Osiguravanjem najšireg spektra prilagodbi osiguravamo posjetiteljima s invaliditetom ne samo cjelovit doživljaj kulturne baštine nego im pružamo mogućnost za veću socijalnu uključenost.

2.1. Pravilnik o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti

Osim već spomenute zakonske regulative i dokumenata nezaobilazno se mora detaljnije osvrnuti na Pravilnik o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti (NN 78/13), kojim se *propisuju uvjeti i način osiguranja nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti i unapređivanja pristupačnosti građevinama javne, poslovne, stambene i stambeno-poslovne namjene te uvjeti i način jednostavne prilagodbe pristupačnosti građevina stambene i stambeno-poslovne namjene*⁸.

Pravilnik navodi obveznu primjenu elemenata pristupačnosti za građevine kulturne namjene koje se moraju projektirati i biti izvedene tako da ovisno o svojoj namjeni sadrže elemente pristupačnosti iz članaka 16., 17., 18., 32. i 34. pravilnika.

Članak 16. vezan je uz ulazni prostor. Odnosi se na vrata koja, ako su jednokrilna, trebaju imati širinu svijetlog otvora najmanje 110 cm, odnosno ako je riječ o dvokrilnim vratima, širina svijetlog otvora treba biti najmanje 2×90 cm. Vrata se trebaju otvarati prema van ili pomično te biti opremljena pristupačnom kvakom. Obavezna je i oznaka smjera otvaranja vrata. Pozornost treba obratiti i na prag vrata koji ne bi smio biti viši od 2 cm, a strugač i otirač trebao bi biti ugrađen u razinu poda te izveden od materijala koji nije ugibljiv. U ulaznom prostoru trebalo bi osigurati osvjetljenje na razini od 200 luxa.

U članku 17., koji se odnosi na komunikacije, propisana je širina hodnika koja treba biti široka najmanje 150 cm te imati sve hodne površine, u pravilu, u istoj razini. Vrata na komunikacijama trebala bi biti širine svijetlog otvora od najmanje 90 cm i posjedovati pristupačnu kvaku te bi trebala biti izvedena bez praga. Područje koje je predviđeno za kretanje trebalo bi biti osvijetljeno razinom osvjetljenja od 100 luxa. Sve oznake na komunikacijama trebaju se postaviti u rasponu visine od 120 do 160 cm.

⁸ Građevine javne i poslovne namjene između ostalog su i građevine kulturne namjene, odnosno sveučilišna knjižnica; kulturni centar; kongresni centar; muzej, galerija, izložbeni prostor površine 300 m² i više; kino, kazalište i koncertna dvorana sa 100 i više mjesta u gledalištu i sl.

Članak 18. propisuje niz uvjeta koji trebaju biti ispunjeni za pristupačan toalet.

U članku 32. sadržani su svi uvjeti koji se trebaju zadovoljiti kako bi pult bio pristupačan za posjetitelje s različitim vrstama invaliditeta. Info pult prva je točka s kojom se susreću posjetitelji pri dolasku u muzej. S obzirom na posjetitelje u invalidskim kolicima pult bi trebao biti izveden najbliže ulazu u prostor. Njegov gornji rub trebao bi biti na visini od 80 cm s podgledom na visini od najmanje 70 cm. Također bi pult trebao biti konzolno oblikovan s dubinom pristupa od najmanje 50 cm. Što se tiče prilagodbe za gluhe, osobe oštećenog sluha, slijepe i slabovidne osobe, pravilnik podrazumijeva pult uobičajene visine, koji ima komunikacijsko pomagalo, a od ulaznih vrata muzeja do pulta postavljenu taktilnu crtu vođenja širine najmanje 40 cm s užljebljenjima u smjeru vođenja.

Za posjetitelje oštećena sluha prema Pravilniku trebalo bi osigurati induktivnu petlju (transmisijski obruč). Taj uvjet vrijedi samo za prostorije površine veće od 500 m², odnosno u prostorije koje istovremeno može koristiti više od 100 osoba te u kojima se govor reproducira preko zvučnika.

Članak 34. predviđa da oglasni pano bude postavljen svojim donjim rubom na visinu u rasponu od 120 do 160 cm.

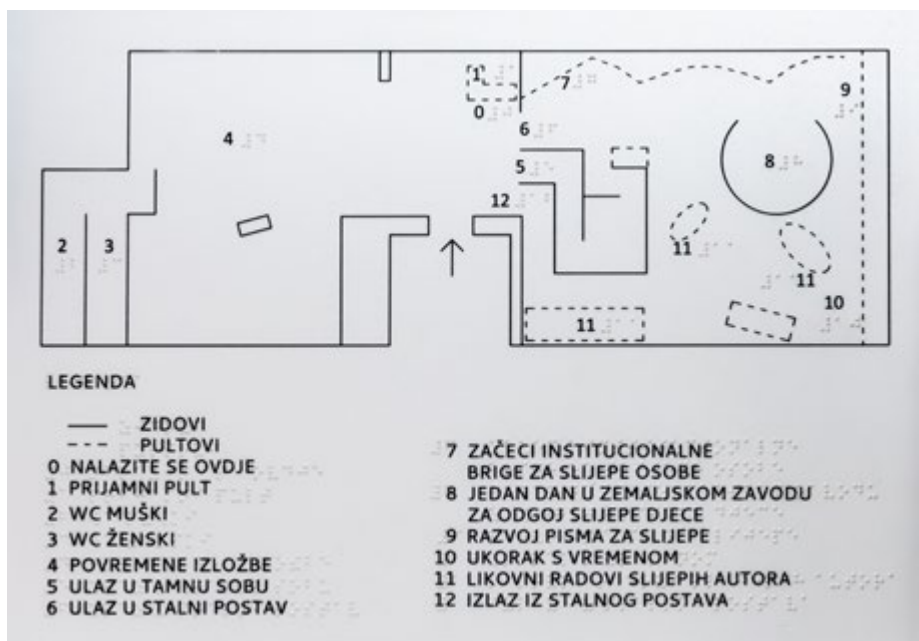
Iako Pravilnik muzeje ne obvezuje na posjedovanje orijentacijskog plana (članak 35.), on je slijepim i slabovidnim posjetiteljima vrlo koristan. Naime, putem njega dobit će prvu informaciju o prostoru po kojem će se kretati i o svim sadržajima u prostoru koji su namijenjeni za njih pa se tako na nacrtu moraju naći važni detalji, putevi, smjerovi kretanja, stepenice, prostorije, WC, ulaz, izlaz.

Prema Pravilniku (ali i općenito u praksi) orijentacijski plan ili taktilni nacrt, odnosno tlocrt može biti samostojeći ili postavljen na zidu. Ako je postavljen horizontalno ili približno horizontalno, onda bi trebao biti na visini od najviše 90 cm, a ako je postavljen vertikalno ili približno vertikalno, gornji rub karte ne bi smio prelaziti visinu od 180 cm. Može, ali ne mora sadržavati elemente visokog kontrasta. Trebao bi sadržavati informacije na standardnom tisku za videće osobe i na Brailleovom pismu za slijepe. Trebalo bi ga postaviti što bliže ulazu u građevinu ili uz info pult, a od ulaznih vrata građevine do plana trebala bi biti postavljena taktilna crta vođenja širine od najmanje 40 cm, s užljebljenjima u smjeru vođenja. Taktilni nacrti izrađuju se od čvrstih i otpornih materijala.

2.2. Planiranje

Pravilnikom je propisano sve što je potrebno učiniti za osiguranje pristupačnosti za posjetitelje s invaliditetom vezano uz građevinu, pristup i kretanje po njoj, no Pravilnik ne propisuje način kako prilagoditi sadržaj, informacije i komunikaciju kako bi ustanova bila pristupačna osobama s različitim oblicima invaliditeta. Muzeji se tada često nađu pred zidom s mnoštvom pitanja i nedoumica. *Kako prilagoditi? Za koga sve prilagoditi? Koliki će biti troškovi?* i slično.

Prije svega zbog budućih posjetitelja potrebno je odgovorno i pravovremeno pristupiti planiranju prilagodbe kako se ne bismo doveli u situaciju gdje će zbog različitih propusta prilagodba biti tek sama sebi svrha. Kako bi se ovakve situacije izbjegle, nužno je i odgovorno pravovremeno potražiti stručni savjet i suradnju koja će nam pomoći u dobrom planiranju prilagodbe i njenih troškova te u krajnjem rezultatu – zadovoljnom posjetitelju.

Slika 13. Primjer taktilnog orijentacijskog plana prostora

Pri izradi koncepcije novih stalnih postava, preinaka već postojećih postava ili pak pri planiranju povremene izložbe nužno bi bilo uključiti stručnu osobu ili osobe koje će od samog početka biti uključene u planiranje, koncipiranje, izradu troškovnika i finalno u realizaciju. Također bi bilo korisno da u baštinskoj ustanovi postoji ona osoba koja će biti (uvjetno rečeno) *zadužena* za prilagodbu i koja će održavati kontakt s pojedincima i udrugama osoba s invaliditetom.

Poželjno je i potrebno osmisliti dobar marketing kojim će se informirati javnost, ali i osobe s invaliditetom o mogućnostima koje pojedina baštinska ustanova pruža za svoje korisnike. Tomu svakako pridonosi i *Izjava o pristupačnosti muzeja*. To je dokument u kojem se unaprijed, prije posjeta, mogu naći sve informacije o dostupnosti, pristupačnosti i prilagodbama za posjetitelje s invaliditetom.⁹

Svako poboljšanje pristupačnosti i sve prilagodbe svakako je potrebno evaluirati s osobama s invaliditetom kako bi se na vrijeme moglo intervenirati i ispraviti eventualne pogreške.

Planiranje i svi poslovi vezani uz prilagodbu veoma su zahtjevni. Naime, populacija osoba s invaliditetom vrlo je heterogena, kako po vrsti i stupnju oštećenja tako i po vremenu nastanka oštećenja, ali i po obrazovnoj razini i dobi. Ako se prilagodba radi na način da se uvažavaju smjernice i aktualni standardi, obuhvatit će se najširi raspon posjetitelja s invaliditetom kojima će prilagodba biti funkcionalna.

⁹ Primjer ovakve izjave može se naći na mrežnim stranicama Tiflološkog muzeja.

2.3. Prostorna prilagodba

Smjernice i preporuke koje slijede temelje se na izvornim materijalima institucija i organizacija koje se bave obučavanjem i izradom smjernica za pristupačan prostor.¹⁰

2.3.1. Organizacija izložbenog prostora

Važno je istaknuti da se o prilagodbama najviše i najčešće govori u kontekstu osoba oštećena vida. Naime, zbog naravi oštećenja najviše prilagodbi potrebno je upravo za slijepe i slabovidne osobe.

Slijepoj osobi najpogodnije i najjednostavnije za kretanje jest linijsko postavljanje (primjerice izložaka). Naravno da se to pravilo ne može uvijek poštovati zbog različitih predmeta, koncepcija izložbi ili postava i slično. No ono

¹⁰ To su:

- Arditi, Aries. Making Text Legible. Designing for People with Partial Sight <https://rb.gy/drhy4m>.
- Arditi, Aries. Effective Color Contrast, Designing for People with Partial Sight <https://rb.gy/oiz2ow>.
- Resource Disability Portfolio Guide Vol. 1-9, the Council for Museums, Archives and Libraries, 2001.
- Museums without Barriers, A new deal for disabled people, Fondation de France and ICOM, 1991.
- Design for Accessibility, A Cultural Administrator's Handbook, Washington: National Endowment for the Arts, 2003.
- Majewski, Janice. Smithsonian Guidelines for Accessible Exhibition Design. <https://www.thc.texas.gov/public/upload/publications/Smithsonian%20Guidelines%20for%20accessible%20design.pdf>.
- Majewski, Janice. Part of Your General Public Is Disabled: A Handbook for Guides in Museums <https://www.thc.texas.gov/public/upload/preserve/museums/files/Accessibility%20Resources.pdf>.

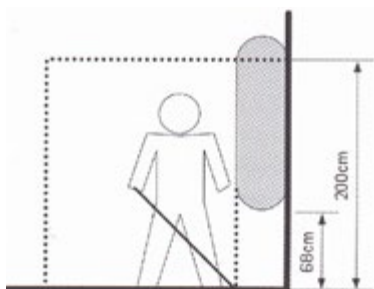
Slika 14. Linijska organizacija prostora (izložba Zaustavljeni pokret)

što uvijek treba poštovati jest **konzistentnost**. Sve ono što je namijenjeno osobama oštećena vida trebalo bi uvijek biti postavljeno na istovjetan način.

Smjer kretanja treba biti definiran, osvijetljen i lagan za slijedenje.

Posebnu pozornost treba obratiti na boje podova, zidova, namještaja. Kontrast između zidova i podova, pozadine i izložaka bi trebao biti najmanje 70% (do 100%), a izloženi predmeti trebali bi biti izloženi na kontrastnim jednobožnim podlogama. Minimalno preporučeno osvijetljenje u izložbenom prostoru jest 100 luxa za slabovidne, a svakako je obavezno izbjegavati velike varijacije u intenzitetu svjetla te refleksiju i blještavost¹¹.

Slika 15. Pravilno postavljanje predmeta na zid¹²

Ako se izlažu reljefi ili su na zidu postavljene vitrine, one ne bi smjele stršati u prostor više od 10 cm, osim ako je njihovo dno moguće detektirati štapićom, tj. ako donji rub reljefa ili vitrine nije viši od 68 cm. Ako su izložci izvješeni na zidu, trebali bi biti postavljeni oko očista prosječno visoke odrasle osobe, što iznosi između 140 i 150 cm.

U prostoru treba osigurati dovoljnu odmaknutost i to ne samo u hodnicima već i u izložbenim prostorijama gdje treba osigurati širinu prolaza od minimalno 1,20 m za osobu koja se kreće pomoću bijelog štapića te minimalno 0,90 m za osobu u invalidskim kolicima. Za korisnike s invaliditetom, ali i za sve ostale, treba predvidjeti mjesta za odmor.

Slika 16. Taktilna galerija (izložba Gabriela Butković – *Opipljivost forme*)

¹¹ Preporuke za ambijentalno svjetlo su 50 – 300 lx za zidne natpise, za tekstove 100 – 300 lx, za izložke 100 – 300 lx. Oznake smjera kretanja trebale bi biti osvijetljene na 200 – 300 lx, stepenice i rampe na 100 – 300 lx, a hodnici i prolazi na 100 – 300 lx.

¹² Vodeb, V. (2009). Fizična in spletna dostopnost muzeja. Preuzeto 1.7.2010. s <http://bit.ly/3leZVM7>.

Preporuke nalažu da se izlošci dostupni dodiru postave u zoni dohvata, odnosno na visinu između 90 i 160 cm od poda. Treba obratiti pozornost i na dimenzije predmeta namijenjenih za taktilno upoznavanje. Najprikladnija veličina predmeta jest do 60 cm. Predmeti koji su veći od toga nisu pristupačni jer su informacije koje taj predmet daje raspoređene na prevelikoj površini i samim time više nisu informativne.

2.3.2. Taktilne podne trake

Taktilne staze vodilje iznimno olakšavaju prepoznavanje smjera kretanja i ključne točke u orijentaciji, a namijenjene su slijepim i slabovidnim osobama, ali i osobama s invaliditetom i smanjenom pokretljivošću, osobama treće životne dobi te osobama koje se slabije snalaze u prostoru.

Prema Pravilniku o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti za vanjske prostore i ulaz u građevinu do info pulta obvezna je širina podnih traka od 40 cm. U pogledu unutarnjih prostora, pravilnik ne propisuje njihov izgled i širinu. U praksi se za unutarnje prostore koriste prikladnije, tanje i diskretnije podne trake širine od 5 do 10 cm. Pri planiranju podnih traka treba znati da one moraju po teksturi i boji biti različite od podloge, moraju biti otporne na mehanička oštećenja i vremenske uvjete, moraju biti dugotrajne i napravljene od neklizajućeg materijala te moraju sadržavati različite taktilne znakove koji su indikatori promjena kretanja.

Reljefna obrada taktilnih traka ne smije prelaziti visinu od 5 mm jer bi time otežavala kretanje osobama koje se kreću pomoću invalidskih kolica. Također mora biti prepoznatljiva na dodir stopala ili bijelog štapa, ne smije zadržavati vodu i prljavštinu te se mora moći lako održavati.

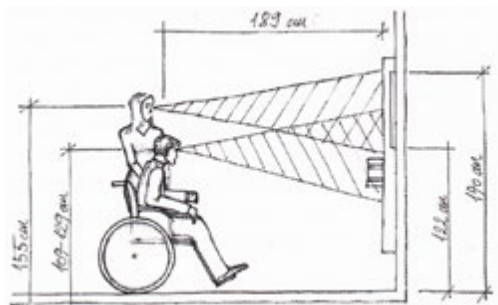
2.4. Pristupačne informacije

2.4.1. Virtualna pristupačnost

Zakonom o pristupačnosti mrežnih stranica i programskih rješenja za pokretne uređaje tijela javnog sektora (NN 17/19) kojim se prenosi Direktiva (EU) 2016/2102 Europskog parlamenta i Vijeća od 26. listopada 2016. o pristupačnosti internetskih stranica i mobilnih aplikacija tijela javnog sektora (SL L 327, 2.12.2016.) usmjerilo se javne ustanove kako da svoje mrežne stranice učine pristupačnima.

Slika 17. Primjer postavljanja reljefa
(izložba Manje je više)

Slika 18. Različite visine očišta¹³

Prema Direktivi postoje četiri načela pristupačnosti:

- 1 mogućnost percepcije (informacije i sastavni dijelovi korisničkog sučelja moraju biti predstavljene korisnicima tako da ih mogu percipirati);
- 2 operabilnost (sastavnim dijelovima korisničkog sučelja i navigacije mora se moći upravljati);
- 3 razumljivost (informacije i način rada korisničkog sučelja moraju biti razumljivi);
- 4 stabilnost (sadržaji moraju biti dovoljno stabilni da ih može pouzdano tumačiti širok raspon korisničkih agenata, uključujući pomoćne tehnologije).

Međutim, ako zahtjevi pristupačnosti koji su utvrđeni u Direktivi nisu primjenjivi, tada se u skladu s relevantnim zakonodavstvom, mogu još uvijek primjenjivati zahtjevi „razumne prilagodbe”.

¹³ Ibid.

Tijela javnog sektora trebala bi primjenjivati zahtjeve pristupačnosti utvrđene u Direktivi u mjeri u kojoj im oni ne nameću nerazmjerno opterećenje. Drugim riječima, u opravdanim slučajevima možda nije razumno moguće da tijelo javnog sektora u potpunosti učini određeni sadržaj pristupačnim, ali bi trebalo taj sadržaj učiniti pristupačnim u najvećoj mogućoj mjeri. Na mrežnim stranicama mora biti jasno istaknuta informacija o stupnju usklađenosti s Direktivom.

2.4.2. Orijentacijski taktilni plan

Prema Pravilniku o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti taktilni plan obvezno je istaknuti na ulazu u građevinu ili što bliže ulazu, no ako se sadržaji za posjetitelje oštećena vida nalaze na više katova, preporučljivo je postaviti taktilni plan na svakom od njih. Njegove dimenzije ne bi trebale biti veće od 50x50 cm. Takav plan treba biti reduciran za sve nepotrebne detalje. Naime, sve prostorije koje nemaju sadržaje prilagođene za korisnike oštećena vida ne bi se trebale označavati na planu jer se time plan opterećuje detaljima koji nisu korisne informacije.

Taktilni plan može se postaviti na dva načina: horizontalno na visini otprilike 90 cm od poda ili vertikalno gdje visina gornjeg ruba ne bi smjela presezati 180 cm.

Taktilni planovi trebali bi sadržavati u jednom legendu na crnom i Brailleovom pismu. U legendi su objašnjena sva bitna mjesta prostora po kojem je predviđeno kretanje. Ovisno o preferencijama u taktilni plan se mogu uključiti i boje koje moraju biti visoko kontrastne i lako uočljive.

Slika 19. Primjer horizontalnog postavljanja taktilnog orijentacijskog plana

2.4.3. Tiskani materijali

Najčešće prilagodbe tiskanih materijala odnose se na tisak na Brailleovom pismu i na uvećanom tisku. Za oba tiska postoje pravila koja se trebaju poštovati.

* Brailleov tisak

Jedan Brailleov grafem može se percipirati jagodicom prsta u jednom dodiru i odgovara veličini fonta od 24 točke. Za tisak se uvijek koristi poseban deblji papir. Prilikom planiranja pripreme tekstova na Brailleovom pismu treba imati na umu kako on zauzima više mjesta nego crni tisak standardne veličine. Za usporedbu, na format papira veličine A4 stane 1000 Brailleovih znakova i zahtijeva dvostruko više prostora nego tekst pisan crnim tiskom standardne veličine.

* Uvećani tisak

Pravila za uvećani tisak (koji je oku ugodan i ostalim posjetiteljima, primjerice osobama treće životne dobi) vrlo su određeno definirana. Veličina točaka mora biti između 14 i 18 (22) točaka u fontu koji nema serife (Arial, Helvetica, Futura). Za tekstove koji će se čitati s veće udaljenosti koristit će se slova veća od 24 točke. Nije preporučljivo koristiti kurziv kao ni velika tiskana slova jer oni značajno umanjuju čitljivost.

Dizajn bi trebao biti jednostavan i konzistentan. Tekstovi bi trebali biti poravnati po lijevoj margini jer time olakšavamo oku prelaženje na početak sljedećeg retka. Poravnanje po obje margine nije preporučljivo jer dolazi do nejednakog razmaka među riječima u retku i slovima u riječima. Ne bi se smjelo koristiti više od 55 znakova po retku te ako imamo veću površinu na kojoj namjeravamo prezentirati tekst, preporuka je tekst podijeliti u stupce kako bi se postigla veća čitljivost. Treba također paziti i na veličinu proreda. Naime, manji prored smanjuje čitljivost te se stoga preporučuje prored koji je minimalno 1,5 do 2 puta razmaka među riječima. Kontrast je slabovidnim osobama, ali i svima ostalima koji imaju neke smetnje vida važan. Stopostotni (crno-bijeli) kontrast je dobar, ali oku je ugodniji nešto slabiji kontrast, primjerice plava slova na bijeloj ili žućkastoj podlozi. Vrlo je važno da podloga teksta ne bude na oslikanoj ili blještavoj podlozi te da, ako je moguće, izbjegnemo svijetla slova na tamnoj podlozi.

2.4.4. Predmetne legende

Kada se govori o prilagodbi, rješenja za tisak mogu biti različita. Ako se zbog prostora ili nekih drugih parametara više uklapa, predmetna legenda može

Slika 20a i 20b. Primjeri postavljanja legendi na crnom tisku i na brajevu pismu (izložba Prostor, oblik, dodir i izložba Danijela Šušak: Vasko Lipovac, taktilne interpretacije)

biti dva u jedan (brajica na crnom tisku) ili obje vrste legenda mogu biti postavljene zasebno.

Materijal na kojem se tiskaju legende na brajici trebao bi biti otporan na habanje i pogodan za čišćenje. Najprikladniji položaj za njihovo postavljanje jest prednja strana postamenta. Ako to nije moguće, one se mogu postaviti i na neku drugu poziciju, no obavezno treba poštovati konzistentnost u postavljanju.

Ako legende na Brailleovom pismu stavljamo na zid, njihova je optimalna visina 135 cm od poda.

Najugodnije za čitanje Brailleovog pisma, ako su legende postavljene na visini od 90 cm od poda, jest kut od 45°, no ako legende postavljamo niže (70 – 90 cm), kut bi trebao biti 90°. Sve niže od 70 cm nije prikladna visina za čitanje prstima.

2.4.5. Prilagodbe za posjetitelje s drugim vrstama invaliditeta

Posjetiteljima oštećena sluha trebalo bi prilagoditi sve audiovizualne materijale poput filmova pomoću titla ili pomoću umetnute snimke s prevoditeljem na znakovni jezik.

Ako postoji mogućnost, bilo bi dobro organizirati za gluhe vodstvo kroz muzej, odnosno izložbu na znakovnom jeziku. Kvalitetno vodstvo osigurat će se angažiranjem službe za prevoditelje za znakovni jezik.

Posjetiteljima s tjelesnim invaliditetom potrebne su prije svega intervencije u prostornoj pristupačnosti s obzirom na to da je njihova okomita i horizontalna zona dohvata te očište niže za otprilike 40 centimetara u odnosu

na osobu koja stoji. Također je važno ne zaboraviti ostaviti mjesta za okret osobe u kolicima.

Ako se rade prilagodbe muzejskog sadržaja za osobe s intelektualnim teškoćama, potrebno je individualizirati rad s posjetiteljima, a vodstva i sve tiskane materijale prezentirati jednostavnim rječnikom i ne u dugačkoj formi.

2.5. Pristupačna komunikacija

2.5.1. Kako postupati u susretu sa slijepom osobom¹⁴

Slijepo osobe koje srećemo mogu biti ne samo posjetitelji nego i slučajni prolaznici, susjedi ili kolege na radnome mjestu. Ako ne znamo kako ispravno pristupiti ili pomoći, možemo pogriješiti i time slijepoj osobi (ali i sebi) priuštiti neugodno iskustvo.

Sljepoća zahtijeva specifičan pristup i način ophođenja i ponekad je slijepima potrebna pomoć drugih pri kretanju, čak i kad se uglavnom dobro snalaze sami. Pri snalaženju u prostoru slijepo osobe najčešće koriste bijelim štapićem, a mogu se koristiti i psom vodičem, videćim vodičem ili elektronskim pomagalima.

Slika 21. Pristup slijepoj osobi

¹⁴ - Foundations of Orientation and Mobility (2006). Blasch, B., Welsh, R., Wiener, W. (ur.) New York: American Foundation for the Blind

- Mršić, V. (1995). Orijentacija i mobilitet u Hrvatskoj: Obučavanje slijepih i slabovidnih za neovisno kretanje. Zagreb: Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet.

- Hill, E., Ponder, P. (1976). Orientation and mobility techniques: a guide for the practitioner. New York: American Foundation for the Blind.

* **Pristup**

Prilikom pristupanja slijepoj osobi uvijek se prvo obratite verbalno, smirenim glasom nudeći svoju pomoć. Nemojte se uvrijediti ako vas odbije jer za to sigurno postoje opravdani razlozi.

Pri susretu sa slijepom osobom komunicirajte izravno kako bi shvatila da se obraćate upravo njoj. Ako se nalazite u prostoru gdje ima više ljudi, lagano joj dodirnite rame, kako bi bila znala da razgovarate upravo s njom. Ako se pak odlučite udaljiti, obavijestite je o tome kako bi znala da odlazite. Uvijek verbalno opisujte put kojim se krećete i sve što se na putu nalazi jer je to slijepoj osobi bitno. Nemojte vikati, osoba koja ima poteškoće s vidom najčešće dobro čuje.

Ako morate napraviti okret za vrijeme dok vodite slijepu osobu, zapamtite da ona uvijek mora biti centar rotacije. Drugim riječima slijepa osoba miruje, a vi se krećete oko nje.

Pokažite slijepoj osobi gdje može odložiti svoje stvari tako da joj stavite dlan primjerice na vješalicu, stolac i slično.

Uvijek budite licem okrenuti prema slijepoj osobi bez obzira na to što vas ona ne vidi. U komunikaciji budite prirodni i izravni. Ne ustručavajte se koristiti riječi koje spominju vid, primjerice *vidimo se uskoro*, *pročitajte ovaj tekst* i slično.

* **Ruka vodilja**

Nikako ne hvatajte slijepu osobu za ruku i ne gurajte je ispred sebe. To izaziva nelagodu i može biti vrlo opasno. Zato uvijek stanite pored slijepe osobe spuštenih ruku i svojom nadlanicom dodirnite nadlanicu slijepe osobe. Ona će svojom rukom potražiti vašu ruku i uhvatiti se odmah iznad lakta s prstima na unutarnjoj, a palcem na vanjskoj strani ruke. U ovom položaju slijepa osoba je pola koraka iza vas, što joj omogućava da lakše prati ritam vašeg kretanja. Prilikom vođenja slijepe osobe morate paziti da ona ne udari u predmete pokraj kojih prolazite.

Slika 22. Vođenje slijepo osobe

Kako biste uspješno izbjegli prepreke i opasnosti, upamtite da kod vođenja slijepo osobe zauzimate širinu dvije osobe. Posebno pazite na to da ne izgubite fizički kontakt sa slijepom osobom jer joj time možete izazvati nelagodu.

*** Hodanje u uskim prostorima**

Za prolazak kroz uske prostore, osim što trebate verbalno opisati situaciju u kojoj se nalazite, pomaknite svoju ruku vodilju unazad do sredine leđa kako bi slijepa osoba znala da se treba povući iza vas. Osoba koju vodite vašu će tako postavljenu ruku ispravno protumačiti te će i sama ispružiti svoju ruku prema naprijed. Kada se prostor ponovo proširi i bude dovoljno prostora za usporedno kretanje, povucite svoju ruku u uobičajeni položaj sa strane i nastavite kretanje.

*** Pragovi**

Ako se krećete po prostorima koji su odijeljeni pragom, prvo verbalno opišite situaciju u kojoj se nalazite te malo zastanite prije nego zakoračite gore ili dolje, što će slijepa osoba osjetiti kao promjenu u položaju ruke.

*** Stepenice**

Bez obzira na to penjete li se ili silazite, uvijek morate biti stepenicu, odnosno korak ispred slijepo osobe. Približavajući se stepenicama verbalno opišite situaciju u kojoj se nalazite i upozorite jesu li stepenice uzlazne ili silazne.

Kada dođete do kraja stepenica, stanite i pričekajte da se i slijepa osoba spusti sa zadnje stepenice. Prilikom penjanja po stepenicama slijepa će oso-

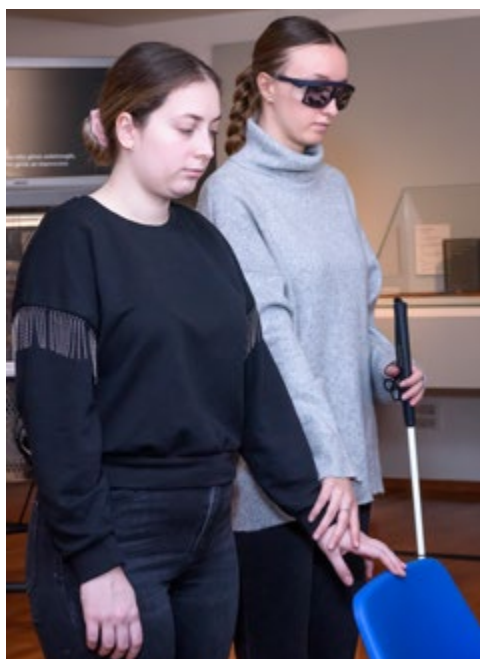

23a i 23b. Kretanje stepenicama

ba primijetiti da se vaša ruka podiže. Slijedeći vaše kretanje, uvijek će biti jednu stepenicu iza vas. Kada ste došli do vrha, zakoračite duljim korakom prema naprijed kako bi slijepa osoba osjetila da nastavljate kretanje u istoj razini.

* Sjedanje

Verbalno opišite mjesto za sjedanje. Nikada ne gurajte slijepu osobu u stolicu. Svoju ruku vodilju uvijek postavite na naslon. Taj će pokret slijepoj osobi pokazati položaj stolice, što će joj olakšati sjedanje. Ako je stolica pokraj stola, upozorite osobu na blizinu i položaj stola.

Slika 24. Pristup stolici s naslonom

* Vrata

Verbalno opišite situaciju odnosno dolazak do vrata. Prilikom prolaska kroz vrata obavezno ih otvarajte rukom vodiljom jer će tako slijepa osoba znati u kojem se smjeru otvaraju. Pri tome treba paziti da slijepa osoba bude na istoj strani gdje je i kvaka, kako bi vrata nakon prolaska svojom slobodnom rukom mogla zatvoriti. Obavezno upozorite slijepu osobu kada naiđete na rotirajuća vrata ili na vrata koja se sama zatvaraju.

Slika 25. Prolazak kroz vrata pri otvaranju vrata „prema sebi”

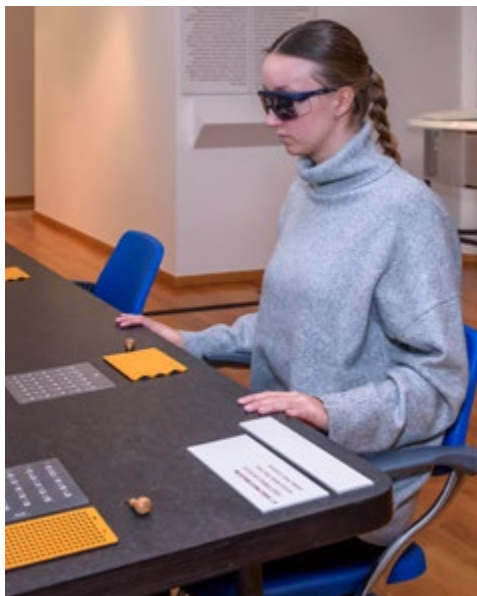
* Organizacija stola

Uvijek slijepoj osobi opišite stol za koji sjeda kao i sav sadržaj koji se na stolu nalazi. Slijepa osoba najčešće se orijentiraju po principu sata pa tako možete dati uputu npr. čaša se nalazi na 3 sata ili knjiga se nalazi na 12 sati.

* Pas pomagač

Prema Zakonu o korištenju psa pomagača (NN 39/19) psu pomagaču dozvoljen je ulazak u sve javne prostore, kao i sredstva javnog gradskog prijevoza. Pas pomagač školovani je pas koji osobama oštećena vida olakšava kretanje u prostoru te mu omogućuje samostalnost i neovisnost od drugih.

Ako se susretnete sa slijepom osobom u pratnji psa pomagača, nika-

Slika 26. Organizacija stola

da nemojte ometati psa dok radi jer time odvlačite pozornost psa od zadatka koji u tom trenutku treba obaviti za korisnika, ali i dovodite u opasnost slijepu osobu. Ali ako procijenite da pas u tom trenutku miruje i želite ga pomaziti, uvijek prije pitajte korisnika kako bi on znao što namjeravate učiniti.

* **Taktilno razgledavanje**

Budite uvijek verbalno precizni i točno definirajte poziciju jer *tu je stolica, tamo su stepenice* ili *na stolu je knjiga* i slično slijepima ne predstavlja informaciju. Umjesto toga radije koristite precizne izraze poput *odmah ispred vas je stolica, na kraju hodnika su stepenice, knjiga se nalazi na stolu s vaše lijeve strane*.

Ako vodite slijepu osobu s ciljem taktilnog upoznavanja izložaka, dolaskom do mjesta gdje su oni izloženi ruke slijepice osobe položite na vrh, primjerice skulpture, a ona će je upoznavati dodirom detalj po detalj od vrha prema dnu. Taktilno razgledavanje iziskuje vremena i uvijek ga treba pratiti verbalni opis predmeta. (vidi poglavlje Taktilne prilagodbe)

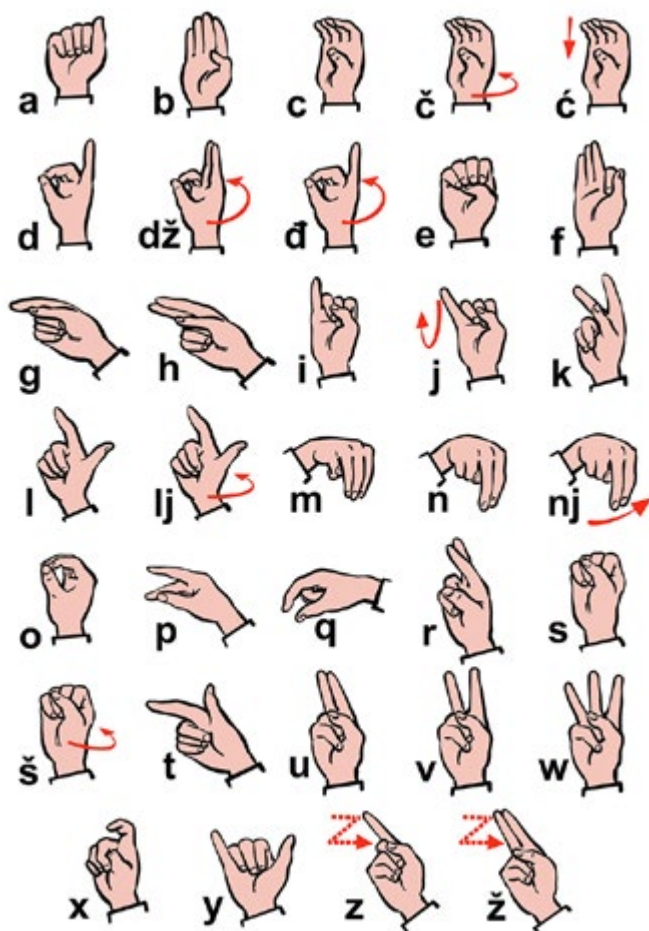

Slika 27. Taktilno razgledavanje

2.5.2. Osnove komunikacije s gluhim osobama

Kako bi komunikacija s gluhim osobama bila funkcionalna, važno je znati osnove komunikacije s osobama oštećena sluha te se preporučuje pridržavati se nekih smjernica.

Vizualna percepcija kod gluhih je vrlo bitna pa je tako i razumijevanje govora neraskidivo povezano s vizualnim informacijama. Ostvarite vizualni kontakt s posjetiteljem kako biste mogli ostvariti izravnu komunikaciju.

Slika 28. Jednoručna abeceda hrvatskoga znakovnog jezika¹⁵

Gluhu osobu lagano potapšajte po ramenu ili joj mahnite rukom kako biste usmjerili pažnju na sebe.

Uvijek se obraćajte izravno, čak i ako je prisutan prevoditelj.

Okrenite lice prema izvoru svjetla kako vam sjene ne bi zaklanjale lice, odnosno usne jer ćete time poboljšati komunikaciju.

Za bolje razumijevanje, izbjegavajte pozadinsku buku. Naime, osobe oštećena sluha (pogotovo osobe sa staračkom nagluhošću) teško razlikuju govor od buke.

¹⁵ Hrvatski jezik 5 - 1.3 Raznolikost hrvatskoga jezika preuzeto 21.11.2022. s [http:// bit.ly/3xa-M3oO](http://bit.ly/3xa-M3oO).

Koristite standardni jezik uz razgovijetan govor, normalni ritam i brzinu te koristite kratke, jednostavne riječi, jasne i sažete rečenice kako biste omogućili bolje razumijevanje.

Izbjegavajte vikanje i prenaplašavanje jer ono ne pridonosi razumljivosti. Provjerite je li vas gluha osoba razumjela kako biste mogli pravovremeno preformulirati svoje riječi. Govor gluhe osobe nema modulaciju te zvuči neobično i grleno pa može biti teško razumljiv. Ako niste razumjeli govornu poruku koju izgovara osoba oštećena sluha, zamolite da vam ponovi.

Koristite gestikulaciju i govor tijela kako biste pomogli međusobnoj komunikaciji. Neverbalna komunikacija pomoću gesta i drugih fizičkih znakova zauzima važno mjesto u komunikaciji s osobama oštećena sluha pa se svakako preporučuje koristiti se njome.

Znakovni jezik kojim govore neki gluhi jest jezik znakova, a ne izravan prijevod govorenog jezika. Uz znakove uvijek se koristi i ekspresija lica i tijela. To je nacionalni jezik, a učenje znakovnog jezika iziskuje mnogo vremena i vježbe, kao i za svaki drugi strani jezik, no za osnovnu komunikaciju s gluhima uvijek možemo naučiti sporazumijevanje pomoću jednoručne ili dvoručne abecede.

2.5.3. Osnove komunikacije s osobama s tjelesnim invaliditetom

U razgovoru s osobom u invalidskim kolicima nastojte da vam oči budu u istoj razini.

Obraćajte se izravno osobi u invalidskim kolicima, a ne njezinoj pratnji. Prije nego što pomognete, uvijek prvo pitajte treba li pomoć.

Budite strpljivi i dajte joj vremena za kretanje koliko joj je potrebno. Ako vodite osobu koja je teže pokretna, dopustite joj da ona vodi i krećite se brzinom koja njoj odgovara.

Ako osoba ujedno ima i problema s govorom, dopustite joj da sama završi rečenicu, ne završavajte rečenice umjesto nje.

A person with dark hair, seen from the back, is wearing large black headphones. They are looking at a large, abstract painting on a wall. The painting features soft, blended colors of blue, yellow, and white, with some darker, more defined shapes. A large, white, stylized number '3' is overlaid on the image, positioned in the lower-left quadrant. To the right of the '3', there are two small white dots.

3 ..

Nevenka Ćosić

zvučni opis (audiodeskripcija)

Slika 29. Logo oznaka za audiodeskripciju

Pravo je svakoga čovjeka da uživa u umjetnosti u najvećoj mogućoj mjeri i na svoj način. Svatko ima pravo biti potpuni sudionik u kulturnom životu. To je izriekom istaknuto u UN-ovoj Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, koja govori i o tome da bi svatko trebao imati pristup kulturnim sadržajima.

Ipak, osobe oštećena vida uskraćene su za mogućnost uživanja u kulturnim i umjetničkim sadržajima koji su zasnovani na vizualnim fenomenima.

Muzeji su veoma dugo bili nedostupni posjetiteljima s oštećenjima vida. Međutim, donošenjem UN-ove Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, kulturne institucije dužne su ponuditi pristupačne usluge pa se stoga poduzima sve više aktivnosti u osmišljavanju, promicanju i pružanju pristupačnosti kulturnih sadržaja vizualnih medija osobama sa senzornim oštećenjem. Zvučni opis (audiodeskripcija) u tom je pogledu postao ključna metoda u nastojanjima da se vizualne informacije umjetničkih sadržaja učine dostupnima pomoću verbalnoga opisa.

Vještina audio opisivanja postoji otkako ljudi koji vide govore osobama oštećena vida o vizualnim događajima koji se odvijaju u svijetu oko njih. Općenito se smatra da se zvučni opis, kao formalizirana metoda i disciplina za poboljšavanje doživljaja za slijepe i slabovidne, počeo razvijati početkom 80-ih godina 20. stoljeća u svijetu kazališta (Benecke, 2004).

Uz ostala osjetila ljudi se danas primarno oslanjaju na osjet vida. Zapravo, digitalna kultura u kojoj živimo toliko je vizualna da nam je teško zamisliti da bismo ikada mogli živjeti u drugačijem svijetu. No u ranim arhaičnim i premodernim kulturama postojale su zajednice koje su svoju kulturu temeljile isključivo na usmenoj predaji; tradicije su se prenosile riječima s koljena na koljeno. Ljudi su oblikovali mitove kojima su tumačili svijet i svoje mjesto u njemu. Prije izuma i široke uporabe pisma, naše su uši bile dominantne gotovo kao i naše oči te osjetila mirisa, okusa i dodira. Sva su ta osjetila u velikoj mjeri ljudima omogućavala snalaženje u prirodi i identificiranje potencijalne opasnosti. Međutim, vizualno orijentirano suvremeno društvo u bitnome je promijenilo način na koji naš mozak funkcionira (Snyder, 2014).

Bez obzira na sve te društvene, kulturne i tehnološke promjene slijepe su osobe zbog nedostatka vida ostale većinom usmjerene na slušnu i taktilnu percepciju. Stoga je digitalno doba učinilo pristup i razvoj verbalnih opisa još važnijim.

Dobro utemeljen i uspješno vođen zvučni opis za kulturne djelatnike predstavlja tešku i izazovnu zadaću. Problem na koji način i kojim sredstvima prenijeti onima koji ne vide čitavo bogatstvo vizualnog svijeta u praksi često izaziva osjećaj straha i nesigurnosti. Posebnu teškoću predstavlja činjenica što i mi, koji uvjetno rečeno vidimo, imamo različite perceptivne sposobnosti. Što znači da iako gledamo iste stvari, ne vidimo ih niti ih doživljavamo na isti način.

Trenutno ne postoji sveobuhvatan, općeprihvaćen i standardiziran priručnik za teorijsku i praktičnu obuku u izradi zvučnih opisa u različitim rasponima žanrova ili formata za koje ti opisi mogu biti učinkoviti (Snyder, 2014).

3.1. Što je zvučni opis ili audiodeskripcija?

Najkraća definicija glasi: to je verbalna verzija vizualnoga pomoću koje se vizualno stvara verbalnim. Odnosno, to je alat koji slijepim i slabovidnim osobama omogućuje pristup vizualnim sadržajima kazališta, medija, vizualnih umjetnosti i bilo kakvim aktivnostima u kojima su slike ključni elementi (Snyder, 2014).

Koristeći riječi koje su jezgrovite, živopisne, ali i nedvosmislene opisivači prenose vizualne informacije koje su nedostupne ili samo djelomično dostupne dijelu populacije s oštećenjem vida. Na taj način osobe oštećena vida doživljavaju vizualne elemente televizije, filma, predstava, izložbi, gesti, pokreta, svjetlosnih efekata i sl. za koje su uskraćeni, a koje videće osobe često uzimaju zdravo za gotovo.

Osim toga, zvučni opisi mogu poboljšati i umjetnički doživljaj i iskustvo svima onima koji posjećuju izložbe, predstave ili gledaju filmove. Odnosno može koristiti i osobama koje radije pribavljaju informacije slušnim putem, a može biti korisna i posjetiteljima koji ne vole čitati legende.

Elisa Perego (2019) navodi da je zvučni opis akustični verbalni opis vizualnih elemenata bilo kojeg kulturnog (statičnog i dinamičnog) proizvoda za dobit osoba s oštećenjem vida. Zvučni opis pomaže publici s oštećenjem vida da pristupi, bolje razumije i uživa u detaljima vizualnog iskustva bilo kojeg kulturnog događaja. Ipak, valja imati na umu da je to pomoćna metoda i tehnika namijenjena poboljšanju, a ne zamjeni korisnikovih vlastitih mogućnosti promatranja (Snyder, 2014).

Različite institucije koriste i različite nazive za proces uporabe riječi pri opisanju vizualnoga doživljaja. U literaturi nailazimo na izraze verbalni opis, audiodeskripcija ili zvučni opis, verbalne slike i slično. Art Beyond Sight¹⁶ koristi izraz verbalni opis za opisivanje snimljene ili žive prezentacije informacija o umjetnosti i izložbama. Za opise neverbalnih scena filmova, videozapisa i kazališnih predstava koristi izraz zvučni opis odnosno audiodeskripcija (Giansante, 2015). U ovom priručniku će se koristiti spomenuta terminologija kako je i navedeno u ABS-ovim smjernicama.

3.2. Sudionici u procesu izrade zvučnog opisa

* Korisnici

Zvučni opis je uglavnom namijenjen za širok raspon korisnika, odnosno osoba s različitim stupnjevima gubitka vida. Od potpuno slijepih osoba do onih koji imaju relativno skromnu razinu ostatka vida. Iako je osmišljen prvenstveno za slijepe i slabovidne osobe, može biti koristan za svakoga tko želi još više i cjelovitije uživati u svim aspektima bilo kojeg vizualnog događaja. Mnogi videći posjetitelji muzeja shvatili su da i oni imaju koristi od ovakvih opisa jer ih upućuju na potpuniji doživljaj vizualnog umjetničkog djela, a mogu proširiti i njihovu osjetilnu percepciju.

¹⁶ Art Beyond Sight (ABS) je organizacija koja podupire pristup i uključivanje u umjetnost i kulturu, rekreaciju, sport i zabavu osoba s bilo kojim fizičkim ili kognitivnim nedostatkom ili mentalnim zdravstvenim stanjem. Bavi se obukom i savjetovanjem na planu potpune integracije osoba s invaliditetom.

Štoviše, zvučne opise koriste osobe s problemima percepcije i kognicije. Pokazali su se korisnima u razjašnjavanju programskih televizijskih sadržaja za videće starije osobe čije kognitivne sposobnosti su u opadanju te učenicima s teškoćama u učenju (ITC smjernice, 2000).

Ipak, najčešći korisnici zvučnih opisa jesu pojedinci koji žive s određenim stupnjem gubitka vida kao rezultat širokog raspona uzroka.

* **Opisivači**

To su osobe odgovorne za izradu i kreiranje zvučnih opisa. U muzejima su to kustosi, muzejski pedagozi i drugo stručno muzejsko osoblje. U kazališnoj i filmskoj umjetnosti to su dramaturzi, glumci i urednici naracije.

* **Govornik**

Osoba koja izgovara opis, bilo u vodstvu uživo ili snimljenom na audiovodiču. U nekim slučajevima opisivač je ujedno i govornik.

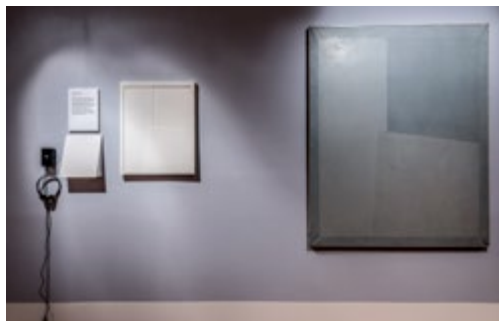
* **Konzultant**

Konzultant je osoba koja je slijepa ili slabovidna i koja ima osobno iskustvo u korištenju zvučnih opisa. Uloga konzultanta jest postavljati pitanja i pomagati u izradi opisa tako da se u kratke i precizne opise unese dovoljna količina informacija o vizualnim detaljima.

3.3. Opće smjernice za izradu zvučnog opisa

U ovom dijelu najprije će biti riječ o općem, sveobuhvatnom skupu smjernica koje se primjenjuju na zvučni opis bilo kojeg medija koji posreduje umjetničke sadržaje vizualne umjetnosti.

Svakako, jedno od najtežih pitanja za svakog opisivača jest što opisati? Što uključiti ili ne uključiti, kojoj informaciji dati prioritet? Postoje razlike u opisivanju sadržaja pojedinačnih medija; kasnije ćemo se više usmjeriti na izradu verbalnih opisa na muzejskim izložbama.

Slika 30. Verbalni opis umjetničke slike dostupan na uređaju sa slušalicama (izložba Prostor, oblik, dodir)

Smjernice i preporuke koje slijede temelje se na izvornim materijalima¹⁷ institucija i organizacija koje se bave obučavanjem i izradom smjernica za pisanje zvučnih opisa.

Kao što je ranije istaknuto, trenutno ne postoji sveobuhvatan javno dostupan priručnik sa standardiziranim smjernicama za izradu zvučnih opisa, no sve dostupne smjernice dosljedne su u svojim preporukama o tome koje elemente opis mora sadržavati.

Ključne informacije koje treba dati korisnicima zvučnih opisa su odgovori na pitanja tko, što, kada/gdje i kako.

Tko

Nužno je dati informacije o tome tko se nalazi na slici, pozornici, kadru ili fotografiji. Opisati bitne, najznačajnije pojedinosti o tome kako netko ili nešto izgleda, kakvu odjeću nosi, koje mu je boje i duljine kosa i sl. Navesti dob, opisati karakteristike koje vidimo koje nas potiču na pomisao da je netko određene dobi. Mogu se navesti i odnosi među likovima ako je iz radnje ili iz slike, fotografije razvidno da su likovi u nekim odnosima (npr. otac i sin, žena i muž). Ne smiju se iznositi naše osobne interpretacije.

Što

Krenite s opisivanjem od općeg prema specifičnom, stvarajući kontekst. Početne informacije su ključne i stvaraju temelj u svijesti korisnika; tek kasnije prijedite na detalje kako biste poboljšali razumijevanje konteksta. Opišite što je najvažnije za promatrača da bi jasno doživio i razumio radnju ili sliku. Prvo

¹⁷ To su:

- Art Beyond Sight. (2014). Verbal Description Training.
- Audio Description Coalition. (2009). Standards for Audio Description and Code of Professional Conduct for Describers (3rd ed.)
- Snyder, J. (2014). The visual made verbal: A Comprehensive Training Manual and Guide to The History and Applications of Audio Description. American Council of the Blind.
- Independent Television Commission (2000). ITC Guidance On Standards for Audio Description.
- Remael, A., Reviers, N., i Vercauteren, G. (2014). Pictures painted in words: ADLAB audio description guidelines.
- Giansante, L. (2015). Writing Verbal Descriptions for Audio Guides. Art Beyond Sight: Museum Education Institute.
- Salzhauser Axel, A., Hooper, V., Kardoulis, T., Stephenson Keyes, S., i Rosenberg, F. (1996). Making Visual Art Accessible to People Who Are Blind and Visually Impaired. New York: Art Education for the Blind, Inc.
- Rai, S., Greening, J., i Petré, L. (2010). A Comparative Study of Audio Description Guidelines Prevalent in Different Countries. London: Media and Culture Department, Royal National Institute of Blind People.

pravilo opisa bi trebalo biti: opiši što vidiš, to jest odrediti ključnu vizualnu informaciju koja je nedostupna za osobu koja ne vidi. Opišite izražajne geste i kretnje – oduprite se bilo kakvom iskušenju da prenesete ono što vi osjećate. Opis ne može i ne mora prikazati svaku vizualnu sliku; nekada je manje više, jasnoća je glavni cilj verbalnoga opisa.

Kada/Gdje

Navesti mjesto gdje se radnja ili događaj odvija, lokaciju. Koje je doba dana, je li svjetlo ili tama.

Kako

Vizualne slike moraju se prenijeti riječima: objektivno, živo i specifično. Budite jasni i koncizni u izrazu, upotrebljavajte svakodnevne pojmove, razumljive korisniku zvučnog opisa. Opisujte u sadašnjem vremenu, aktivnim glagolima. Nastojte izbjegavati riječi koje imaju višestruko značenje. Najbolji zvučni opisivači objektivno prepričavaju vizualne slike. Subjektivne i kvalitativne prosudbe opisivača nepotrebne su i nepoželjne. Pustite slušatelja da dočara vlastita tumačenja na temelju vašeg opisa koji treba biti što objektivniji. Usmjerite pažnju na dikciju i način izražavanja, govorite jasno i brzinom koja se može razumjeti.

3.4. Vizualna umjetnost/izložbe

Svjedoci smo sve češće dostupnosti zvučnih opisa tijekom razgledanja izložbi ili bilo koje ponude kulturnih sadržaja jer se uvidjelo da verbalni opis može izložbe učiniti pristupačnijima osobama koje su slijepe ili slabovidne.

Iako se zvučni opis početno razvio kao praksa za vizualne umjetnosti filma i kazališta, u muzejima se koristi u novije vrijeme i spada u noviju praksu.

U izradi zvučnog opisa naglašava se potreba za strogom objektivnošću – posebno u kazalištu i filmu – dok u muzejima to nije strogo regulirano pa se muzejski i galerijski djelatnici suočavaju s nizom pitanja i nedoumica počevši od toga koje izložbene eksponate izabrati i koje njihove značajke opisati. Samo mali broj međunarodnih smjernica za zvučne opise odnose se na muzejske eksponate i u njima se predlažu različiti načini strukturiranja opisa. Osim toga, u smjernicama se navode i kontradiktorni savjeti u vezi s razinom subjektivnosti unutar muzejskih verbalnih opisa.

Slika 31. Obilazak postava izložbe uz vodstvo kustosa

Postoji razlika u ulozi verbalnih opisa za recepciju likovnog umjetničkog djela u odnosu na kazališnu ili filmsku umjetnost. U recepciji zvučnog opisa filmskih scena (koje se sastoje od dinamičnih slika, dijaloga, zvukova i glazbe) publika s oštećenjem vida prima i obrađuje dijelove takve umjetnosti iz izvornika u kombinaciji s verbalnim opisima. Međutim, u slučaju umjetničkog djela koje se sastoji od statične slike ili skulpture, recepcija nije ojačana nikakvim drugim auditivnim kanalima i mora se oslanjati isključivo na verbalni opis. Stoga takav opis ima značajniju ulogu za recepciju umjetničkog djela i vrlo je važan kako za stvaranje živih unutarnjih mentalnih slika tako i za estetske doživljaje opisanog djela (Holsanova, 2021).

Verbalni opis izloženih predmeta, umjetničkih djela omogućuje slijepim i slabovidnim posjetiteljima muzeja stvaranje mentalnih slika onoga što ne mogu vidjeti. Sve je više dokaza da mentalne slike mogu nastati iz nevizualnih modaliteta i da se one ne oslanjaju nužno na vizualno iskustvo. No kako to funkcionira kod osoba s oštećenjem vida i kod osoba koje su slijepi od rođenja? Mogu li urođeno slijepi formirati mentalne slike? Suvremena istraži-

vanja sugeriraju da čak i ljudi koji su rođeni slijepi doživljavaju neku vrstu mentalnih slika, na temelju taktilnog ili slušnog unosa, ali da se one razlikuju od onih kod ljudi koji vide u nekoliko aspekata. Kada je vid oslabljen, ostala osjetila postaju važnija. Zvuk, dodir, miris i okus sastavni su dio našeg osjetilnog svijeta i mogu se koristiti kao nadopuna ili čak zamjena za vid. Tako se osobe koje su rođene slijepe koriste drugim osjetilima za stvaranje bogatih mentalnih modela svoje okoline. Zvučni opisi stoga moraju biti prilagođeni publici oštećena vida te njihovim potrebama i preferencijama (Holsanova, 2021).

U muzejima se verbalni opis može koristiti prije, poslije ili tijekom standardnog obilaska. Može ga uživo prenijeti audioopisivač ili obučeni vodič ili se može re-producirati u snimljenom obliku, online ili putem uređaja za slušanje u muzeju. Slijedeći koncept univerzalnog dizajna, muzejski djelatnici sve više kombiniraju standardne audio obilaske s verbalnim opisima prema principu sve u jednom.

3.4.1. Smjernice za izradu verbalnog opisa likovnog umjetničkog djela

Riječ je o metodologiji koja je dostupna muzejskim i galerijskim djelatnicima za izradu uspješnih verbalnih opisa slika, skulptura, predmeta, fotografija i ostalih izložbenih eksponata.

Važno je napomenuti da smjernice koje slijede ponajprije odražavaju dobru praksu. Budući da nisu znanstveno verificirane, smatramo ih preporukama o tome što bi svaki verbalni opis izložbenog eksponata trebao sadržavati da bi se potaknula mentalna slika u umu posjetitelja, korisnika tih sadržaja.

Planiranje

Planiranje je veoma važan dio u postupku izrade verbalnih opisa. To je ključni preduvjet izrade uspješnog zvučnog vodstva. Prilikom planiranja treba imati na umu da će vodstvo koje uključuje verbalni opis trajati dulje, ali da ne bi trebalo trajati predugo. Zbog toga u obilazak treba uključiti manji broj radova ili eksponata. Opća preporuka je da se koristiti polovica umjetničkih djela koje biste koristili u obilasku bez verbalnih opisa ili samo nekoliko. Stoga je važno pažljivo odabrati radove koji će biti verbalno opisani.

Odredite publiku kojoj je namijenjeno vodstvo i pišite u skladu s tim, za određene videće ili nevideće skupine (slabovidne i slijepe, djecu, mlade, starije ili opću publiku). Neki muzeji stvaraju dodatni audio vodič za slijepe i slabovidne posjetitelje ili uključuju opsežni verbalni opis umjetničkih djela u svoj standardni audio vodič za sve posjetitelje.

Važno je znati pišemo li verbalne opise za audio vodiče ili za vođene ture jer o tome ovisi količina informacija koje ćemo dati i način na koji ćemo ih prezentirati. Kako biste mogli prilagoditi obilazak potrebama svojih posjetitelja, ako pišete za vođene ture, saznajte više o vrsti i stupnju oštećenja vida korisnika verbalnih opisa. Tempo i količinu informacija možemo prilagoditi pojedincima ovisno o stupnju njihova gubitka vida i njihovom prethodnom iskustvu u odnosu na umjetnička djela. Nekad se preporučuje vodstvo koje je namijenjeno videćoj i nevidećoj publici. To štedi vrijeme i novac, a ima i dodatnu inkluzivnu komponentu za slijepe i slabovidne osobe.

Odmah, na početku vodstva obavijestite publiku koliko će trajati obilazak da se znaju pripremiti i da znaju što ih očekuje. Tijekom svojega uvoda uključite opis predvorja i muzejskog prostora, detaljno opišite značajke pristupačnosti prostora. Dok se krećete iz jednog izložbenog prostora u drugi, upozorite posjetitelje na promjene i dajte kratke verbalne opise prostora.

Sadržaj verbalnog opisa izložbenog eksponata

Pisanje uspješnog verbalnog opisa treba započeti istraživanjem. Najprije morate prikupiti informacije o umjetniku, stilu, umjetničkom pravcu, općenitim karakteristikama djela, što su kritičari napisali i kakav je stav javnosti. Bitno je da opis djela ne treba sadržavati vaše mišljenje o djelu.

Što prvo reći?

Standardne informacije o umjetničkom djelu

Započnite jednostavno i izravno s osnovnim informacijama o umjetničkom djelu ili predmetu, sve ono što je inače istaknuto na predmetnoj legendi svakog izložka. To su: naslov djela, ime umjetnika, materijal, mjesto i vrijeme nastanka, vlasništvo ili mjesto gdje se to djelo nalazi.

Zatim ponudite dimenzije

Iznesite točan podatak o dimenzijama djela i pobliže ga povežite sa svakodnevicom. Usporedite s veličinama koje su slijepim osobama poznate iz svakodnevnog života, poput vlastite visine, širine ruku i slično.

Krenite dalje s općom slikom predmeta ili umjetničkog djela

Nakon osnovnih informacija o djelu može uslijediti opći, sažeti pregled predmeta i sastava umjetničkog djela. Prvo opišite eksplicitnu temu, odnosno ono što je predstavljeno u djelu (motiv), uključujući predmete, osobe, oblike, atmosferu. Krenite od općeg ka specifičnom. Dajte vizualne informacije u nizu. Imajte na umu da je opći opis prvi i najvažniji u procesu stvaranja mentalnih slika u umu posjetitelja. Tek nakon što se prenese opća ideja rada, opis bi dalje trebao sadržavati relevantne detalje.

Odredite poziciju predmeta u odnosu na gledatelja

Opišite točku gledišta, odnosno koju je poziciju umjetnik dao gledatelju koji je sada naš slušač. Gledamo li na predmet s visine ili podnožja. Je li lik koji se nalazi na slici s licem okrenut prema nama ili gledamo u njegova leđa. Koristite specifične, konkretne informacije za označavanje položaja predmeta ili osobe. Korisna metoda jest položaj kazaljke na satu jer je većina slijepih osoba upoznata s ovom metodom. Također, kada opisujete lik prikazan u djelu, zapamtite da je slika ekvivalent odrazu u zrcalu. Desno i lijevo mogu biti vrlo dvosmisleni pojmovi ako nisu precizno definirani.

Postupno gradite vizualnu sliku u umu posjetitelja slušača

Uvijek obavijestite posjetitelja koji je slušatelj što ćete dalje opisati, treba točno reći redoslijed opisivanja (npr. sada ću opisati, započet ću s opisom i sl.).

Dalje bi opis trebao biti življi i detaljniji

Nastavljamo graditi vizualnu sliku u umu posjetitelja sve jasnijim, živopisnijim pojedinostima. Sada bi trebalo opisati relevantne detalje. Općenito, koherentan opis trebao bi pružiti vizualne informacije u nizu, omogućujući slijepoj osobi da u svojoj glavi sastavi, dio po dio, mentalnu sliku predmeta koji opisujemo. Usredotočite se na važne detalje. To je visoko složen i zahtjevan zadatak. Dobar opisivač mora donositi odluke o tome što nije prioritet za opis. Reduciramo mnogo više nego što u konačnici uključujemo u naše opise.

Pokušajte biti objektivni. Ne iznosite osobne dojmove i mišljenja, dopustite posjetitelju da dođe do vlastitog mišljenja i zaključka o umjetničkom djelu.

Iskoristite iskustvo slušatelja i koristite analogiju

Kada opisujete skulpture, predmete ili figure na slici, radite usporedbe iz svakodnevnog života. Razmislite o analogijama sa stvarima ili pojavama koje

je posjetitelj možda iskusio u svakodnevnom životu, poput vlastite visine ili nekih oblika predmeta koji su mu poznati. Koristite metafore i poredbe kada govorite o oblicima, veličinama i drugim atributima (npr. veličine i oblika nogometne lopte). Smanjenje veličine objekta može biti od pomoći u priopćavanju razmjera za posjetitelje oštećena vida.

Određene vrste vizualnih fenomena teško je objasniti osobi koja nikad nije vidjela. Dobro izabrana usporedba i analogija iz osobnog iskustva može biti od koristi osobi koja ne vidi. Primjerice, u opisu kubističkoga djela Pabla Picassa „Djevojka s mandolinom” slika se može usporediti s razbijenom bocom čiji su dijelovi naknadno sastavljeni (Salzhauer Axel, Hooper, Kardoulis, Stephenson Keyes i Rosenberg, 1996).

U verbalne opise uključite informacije o bojama

Većina osoba s oštećenjem vida u nekom je trenutku svog života vidjela boje i zadržala je vizualnu memoriju boje iako neke slijepe osobe govore da im ta sjećanja s vremenom blijede. Čak i ljudi koji su rođeni slijepi imaju koncept boje ili znaju značenja koja se tim bojama pridaju. U gotovo svim smjernicama i preporukama za izradu verbalnih opisa navodi se potreba iznošenja informacija o bojama zastupljenim na nekom umjetničkom djelu.

Neki smatraju da se boju može doživjeti kada je se opiše glazbom, emocijama, temperaturom ili pokretom.

Opišite važnost stila i tehnike

Stil umjetničkog djela odnosi se na značajke koje identificiraju pripadnost tog djela određenom umjetniku ili školi, pokretu i stilskom razdoblju. Stil je zbir mnogih karakteristika, uključujući tehniku nanosa boje, njezinih tonova, izbor različitih motiva i tema. Opišite značajke koje identificiraju taj rad kao određeni umjetnički pravac te kako svi ti elementi pridonose cjelini. Spomenite umjetnikov izbor motiva i boja. Je li boja nanesena debelo i grubo ili finim nježnim linijama. Ove vrste informacija trebale bi odražavati stavove struke, na koji način takva tehnika utječe na doživljaj djela, odnosno što je umjetnik želio postići takvom tehnikom. Ovdje možete iznijeti informacije o stavovima kritičara koje ste prikupili tijekom početnog istraživanja.

Potaknite razumijevanje kroz pokret i pozu

Ponekad, bez obzira na to koliko precizno opisujete fizički položaj figure na slici, fotografiji ili pak izgled skulpture, vaše su riječi za slušatelja koji ne vidi

teško razumljive. U smjernicama ABS-a ističe se preporuka da se, osim opisa gesta, položaja tijela i izraza lica, potiče korisnike da oponašaju pozu i geste prikazane figure. „Budući da je svatko svjestan vlastitog tijela, ova aktivnost pruža konkretan način razumijevanja specifičnih poza prikazanih na slici” (Salzhauer Axel i sur., 1996).

Pokušajte povezati vizualni doživljaj s drugim osjetima

Unatoč korištenju jednog modaliteta, poput verbalnog opisa, slijepe i slabovidne osobe i dalje se suočavaju s izazovima samostalnog doživljavanja i razumijevanja vizualne umjetnosti. Višesenzorni pristup povećava iskustvo, kao što je naglašeno u smjernicama ABS-a i drugdje. Stoga bi na umjetničkim izložbama posjetiteljima s oštećenjem vida trebalo dopustiti da dodiruju umjetnička djela. To bi im omogućilo neposredno, osobno iskustvo i mogućnost istraživanja umjetničkog djela vlastitim tempom. Poznato je da je za posjetitelje koji su slijepi ili visoko slabovidni neposredno, osobno iskustvo s trodimenzionalnim umjetničkim djelima dodirom najbolji način za istraživanje umjetnosti jer dominantni perceptivni modalitet (kod slijepih je to osoba dodir) utječe na način na koji se stvaraju mentalne slike.

Kada nije moguće dotaknuti originalna umjetnička djela, mogu se osigurati alternativni materijali koji se mogu dodirnuti, kao što su reprodukcije, uzorci materijala (platno, glina), alati (kistovi, dlijeta i čekići) i replike umjetničkih djela. U nekim slučajevima oni mogu pružiti potpunije razumijevanje djela jer se mogu dodirnuti bez rukavica. Stoga neki muzeji koriste kombinaciju 3D ispisa, reljefnih crteža ili taktilnih dijagrama i verbalnih opisa kako bi omogu-

Slika 32. Višeosjetilna prilagodba (izložba Netaknuta priroda – Lokve)

ćili i taktilno i auditivno iskustvo te stimulirali osjetila sluha, dodira, a ponekad i mirisa. Taktilni dijagrami ili trodimenzionalne diorame umjetničkog djela učinkovit su načini da vizualna umjetnost postane pristupačna osobama koje ne vide. To su u biti reljefni prikazi koji ne predstavljaju stvarni objekt u svakom detalju; namijenjeni su za uporabu zajedno s verbalnim opisom.

Stvaranje konteksta

Ponekad možete stvoriti kontekst umjetničkog djela dodavanjem zvuka, glazbe ili nekog zvučnog efekta. Na taj se način nudi dodatni poticaj za stvaranje vizualnih slika ambijenta te se omogućuje vjerniji doživljaj djela. Kontekst se može stvoriti i dodavanjem ambijentalne pozadine koja podržava sadržaj slike. Postavite elemente sadržane na slici, mirise trave ili cvijeća. Sve navedeno pomaže ojačati temu i lokaciju, ali vodite računa da ne pretjerate u količini senzacija jer previše zvukova i mirisa može izazvati zasićenost i iscrpljenost posjetitelja.

Pružite informacije o povijesnom i društvenom kontekstu

Informacije o povijesnom i društvenom kontekstu nastanka neke umjetničke slike ili predmeta ključne su za razumijevanje tog djela. One mogu sadržavati podatke o uporabi i značenju predmeta u nekom povijesnom razdoblju ili povodu za nastanak nekog umjetničkog djela.

Navedite gdje je predmet smješten u prostoru

Naznačite gdje je slika, skulptura ili predmet koji se opisuje postavljen. Njegov smještaj u izložbenom prostoru, instituciji otkriva važne informacije o njegovom značenju kao i o odnosu prema ostalim izlošcima.

Jezik i stil

Uvijek imajte na umu da verbalne opise u većini slučajeva pišete za slušatelje, a ne za čitatelje. Čitatelji mogu iznova pročitati napisani tekst, a korisnici verbalnih opisa, kada je riječ o vođenim turama, ne mogu se vratiti i pregledati ono što je rečeno. Također je važno znati da se slušne informacije teže i sporije obrađuju pa o tome treba voditi računa pri pisanju.

U većini smjernica ističe se da je jasan i precizan jezik ključan za razumijevanje opisa te da u obzir pri pisanju treba uzeti i heterogenost skupine krajnjih korisnika. U idealnom slučaju, muzejski verbalni opis trebao bi biti kratak, ali informativan, konkretan i činjeničan. Koristite jednostavne i kratke rečenice jer složene rečenične strukture traže kompleksniju aktivnost mozga te uspo-

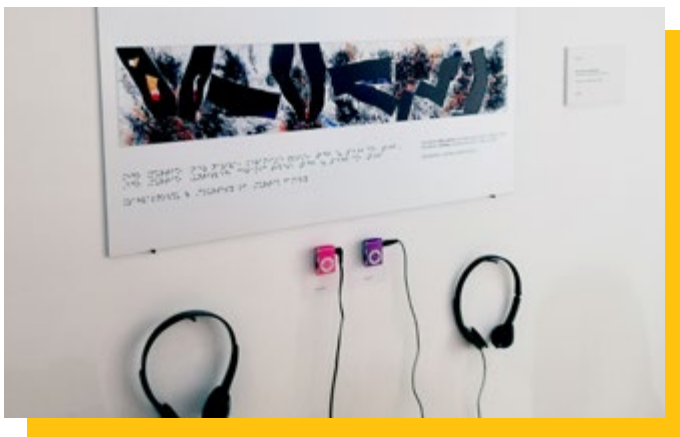
ravaju i otežavaju razumijevanje. Izbjegavajte dvosmislen i figurativan jezik. Prepoznajte riječi koje imaju višestruka značenja te ih izbjegavajte – budite sigurni da je predviđeno značenje preneseno. Umjetničke pojmove uvijek treba verbalno opisati, a tek potom ih izgovoriti. Koristite aktivne glagole, a ne pasivne. Budite oprezni sa zamjenicama – koristite zamjenice samo kada je jasno na koga ili što se zamjenica odnosi. Nastojte izbjegavati osebujuan vokabular, nije nam cilj pokazati koliko smo vješti u verbalnom izražavanju, moramo posjetitelju omogućiti da stvori vizualnu sliku u glavi, a ne da mu pažnju zaokuplja naš literarni stil. Verbalni opis nije tumačenje ili priča, to je opis – to je ono što vidite. Izbjegavajte uporabu interpretativnih priloga jer oni spadaju u vaše interpretacije. Umjesto da kažete da je netko ljut, opišite izraze lica i geste koje vas potiču da mislite da je osoba na slici ili fotografiji ljuta.

Riječi izgovarajte jasno i brzinom koja se može razumjeti. Istraživanja pokazuju da kvaliteta govornikova glasa utječe na napor slušanja, kao i na slušateljeve stavove i razumijevanje izgovorene poruke (Holsanova, Johansson i Lyberg Åhlander, 2020).

Živopisan jezik najbolje generira mentalne slike. Izbjegavajte vlastite prosudbe i tumačenja; posjetitelj bi sam trebao stvoriti vlastitu prosudbu o djelu.

3.4.2. Izrada verbalnih opisa za taktilne crteže i dijagrame

Reljefni prikazi koji kao taktilne ilustracije prate umjetnička djela u kombinaciji s verbalnim opisom pružaju posjetiteljima dodatne informacije. Takvi crteži i dijagrami nisu vjerne reprodukcije umjetničke slike ili skulpture nego su to prijevodi vizualnih slika u taktilni jezik.

Slika 33. Primjer taktilnog crteža umjetničkog djela koji prati verbalni opis (Izložba Murtić 100)

Pri izradi taktilnih dijagrama treba najprije napraviti legendu dijagrama (preglednik crta i ikona koji se koriste u dijagramima) i to je prva informacija s kojom treba upoznati korisnika taktilnog dijagrama. Zatim slijede osnovne, standardne informacije o djelu, koje se inače navode na svakoj predmetnoj legendi uz bilo koji eksponat. Potom dajte kratki, opći opis slike ili skulpture, navodeći temu i motiv koje one predstavljaju. Recite korisniku koliko se dijagrama nalazi ispred njega i što svaki predstavlja. Obavijestite ga kad započinite opis pojedinog dijagrama. Uvijek krenite s verbalnim opisom od vanjskih rubova, a ne od sredine crteža ili dijagrama. Vodite korisnika kroz dijagram centimetar po centimetar, premještajući se s jednog područja na susjedno područje. Vodite računa da sve što se nalazi na dijagramu mora biti verbalno opisano. Na kraju rezimirajte sliku i objasnite njezinu važnost. Prije nego što taktilni dijagram s verbalnim opisom ponudite posjetitelju testirajte ih sami ili s kolegama, a bilo bi dobro i s nekom slijepom osobom (Kardoulas, 2003).

Na temelju svih informacija koje smo korisniku iznijeli u verbalnim opisima i istraživanjem taktilnog crteža ili dijagrama posjetitelj bi trebao stvoriti vlastiti dojam o opisanom umjetničkom djelu. Ovisno o tome koju grupu posjetitelja imate, u vašem opisu i vodstvu možete iznijeti i neki svoj stav i doživljaj, ako su to neki vaši stalni posjetitelji za koje znate da žele čuti mišljenje i dojam o tome što je prikazano na slici ili fotografiji.

Redoviti, planirani obilasci galerija, izložbi ili baštine s audio vodičem ili vodstvom uživo jedan su od najboljih načina da svoje mjesto učinite pristupačnim slijepim ili slabovidnim posjetiteljima.

Prednosti obilaska uživo u usporedbi sa snimljenim vodičem jest i mogućnost da sudionici imaju priliku postavljati pitanja i voditi razgovore s vodičem. Dakako, i snimljeni audiodeskriptivni vodiči mogu biti izvrsni izvori za slijepe i slabovidne posjetitelje muzeja, galerija i mjesta baštine. Oni najbolje podržavaju neovisno istraživanje.

Budući da su različiti oblici umjetnosti toliko važni za naš društveni, emocionalni i kognitivni razvoj, uvedeni su mnogi značajni programi kako bi se umjetnost učinila pristupačnom populaciji kojoj je otežan put do estetskih

iskustava. Pritom je zvučni opis veoma važan način da se poboljša pristupačnost umjetničkih djela i inkluzija slijepih i slabovidnih osoba.

Trenutačno postoji velika potreba za uspostavljanjem čvršćih znanstvenih temelja za oblikovanje zvučnih opisa. Ponajprije su potrebna sustavna istraživanja vezana uz evaluaciju primjene verbalnih opisa kod slijepih osoba. Rezultati dosadašnjih istraživanja pokazuju široku međunarodnu suglasnost o sadržaju i smjernicama muzejskih verbalnih opisa, kao što su upotreba boja, multisenzorne slike i stvaranje mentalnih slika. U isto vrijeme, odvijaju se i diskusije o različitim pristupima u izradi verbalnih opisa u kojima se naglašava više različitih stvari koje zvučni opisi mogu polučiti u muzeju: pružiti verbalni opis vizualnih elemenata, stvoriti mentalne slike, ispričati priču, istražiti značenje i pobuditi emocije. Pristupi opisu razlikuju se ovisno o tome shvaćali se verbalni opis kao vizualni prijevod u verbalno ili kao muzejski alat za interpretaciju koji nastoji olakšati muzejsko iskustvo. Postizanje ravnoteže u tim elementima izazovno je i iziskuje daljnja istraživanja (Hutchinson, R.S., i Eardley, A. F., 2020).

Zaključak

Mnoštvo dokaza pokazuje da vizualno iskustvo nije presudno za izgradnju bogatih i živopisnih mentalnih slika. Međutim, nedostatak vida ipak proizvodi razlike i ograničenja u nizu slikovnih procesa u odnosu na osobe koje vide. Stoga je mnogo izazova pri izradi verbalnih opisa umjetničkih djela, a prvi je od njih kako opisati vizualni izgled umjetničkog djela za publiku koja ne vidi, a posebno za one

koji nikada nisu bili u mogućnosti vidjeti i u njima potaknuti stvaranje unutarnjih mentalnih slika koje vode razumijevanju i uživanju. Naredni izazov odnosi se na činjenicu da se interpretacija i estetski doživljaj umjetničkog djela ne temelje samo na onome što vidimo, već i na onome što asociramo, osjećamo i doživljavamo. A upravo audiodeskriptori ne bi trebali izražavati procjene, osobne asocijacije i osjećaje. Njihova je zadaća opisati vizualni izgled umjetničkog djela, potaknuti stvaranje unutarnjih mentalnih slika koje dovode do razumijevanja i osjetilnog doživljaja kod ciljane publike te prostor interpretacije umjetničkog djela prepustiti publici slijepih i slabovidnih.

Slika 34. Replika umjetničkog djela s verbalnim opisom (izložba Prostor, oblik, dodir)

Željka Bosnar Salihagić

taktilne prilagodbe

Taktilne prilagodbe različitih sadržaja rade se za skupinu slijepih i slabovidnih osoba jer dodir i drugi kožni osjeti spadaju u najvažnije osjetilne kanale putem kojih one uspostavljaju odnos sa stvarnošću.

Postoji velika raznolikost populacije slijepih osoba u vidnoj percepciji, od potpuno slijepih bez ikakvih ostataka vida do onih koji imaju manje ili veće ostatke vida s prisutnim velikim razlikama u sposobnosti upotrebe preostalog vida. Ponekad preostali vid znači razlikovanje svjetla i tame ili raspoznavanje grubog smjera iz kojeg dopire svjetlo. Takve osobe su primorane oslanjati se na preostale osjete od kojih ovdje naglašavamo taktilni.

Taktilan je onaj koji se odnosi na opip, koji je osjetljiv na dodir; opipljiv, dodirljiv.

Taktilnu percepciju definiramo kao proces stvaranja predodžbi u svijesti temeljem osjeta opipa. Uz taktilne osjete često se vežu i osjeti pokreta prstiju, šake ruku i cijelog tijela pa često govorimo o taktilno-kinestetičkoj percepciji.

U dijelu poglavlja koji slijedi izdvojeni su neki rezultati istraživanja taktilne percepcije i taktilnog funkcioniranja slijepih osoba¹⁸.

4.1. Taktilno funkcioniranje osoba s oštećenjem vida

Svi su ljudi biopsihosocijalne strukture pa im u tom smislu treba i pristupati, kao strukturi koja se sastoji od biološkog, psihološkog i socijalnog dijela. Sva-ka osoba pa tako i ona s oštećenjem vida jest prije svega osoba, a tek potom osoba s invaliditetom. Njezin invaliditet nije na prvome mjestu.

Uspješnost osoba oštećena vida u taktilnom funkcioniranju ovisi o više čimbenika, a najvažniji je jesu li osobe slijepe od rođenja, kojih je značajno manje, ili su oslijepljele kasnije u životu pa imaju određeno vidno pamćenje. Možemo reći da slijepe osobe nisu na istoj taktilnoj razini.

Vrlo je važno naglasiti da većina slijepih osoba ne živi u potpunom mraku, tj. većina ima neka vidna iskustva, no prema zakonskoj klasifikaciji spadaju u skupinu slijepih osoba. Neke slijepe osobe koriste dodir kao dodatak preo-

¹⁸ Bosnar Salihagić, Ž. (2011). *Relacije taktilne percepcije i funkcioniranja i nekih čimbenika u djece oštećena vida. (Magistarski rad)*. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

stalom vidu, druge učestalije koriste vizualno pamćenje, dok se neke uglavnom oslanjaju na pisane, verbalne ili zvučne opise ako postoje.

Svijet osoba koje su slijepe od rođenja i nemaju nikakav ostatak vida organiziran je drugačije od svijeta videćih osoba. Taj svijet je prostoran, kao i kod videćih, ali to je prostor konstruiran uglavnom od pokreta, dodira i zvukova. Oni nemaju vizualnih iskustava niti vidnu memoriju, no uspješniji su od videćih osoba u taktilnim zadacima, imaju povećanu sposobnost percipiranja malih razlika, odnosno bolji su u razlikovanju različitih taktilnih podražaja, ispravnije interpretiraju zvukove, dodire, mirise i dr. To nije stoga što su njihova osjetila bolje razvijena, u smislu genetske ili neke druge predispozicije, nego zato što se tim osjetilima više služe, imaju više iskustva, uvježbaniji su.

4.2. Značajke taktilne percepcije

Kod taktilnog doživljavanja predmeta slijepa osoba koristi pravilo prema kojem se glavni dojam o predmetu tj. globalna perspektiva doživljava statičnom rukom, dok se detaljnija informacija doživljava sukcesivno drugom rukom koja je u kretanju.

Putem kože dobivamo različite informacije: o toplini i hladnoći predmeta, veličini, glatkoći i hrapavosti itd. Koža je točkasto osjetljiva, njezina površina nije podjednako osjetljiva. Brojna psihofizička mjerenja pokazala su da su najniži taktilni pragovi registrirani na usnama i jagodicama prstiju. Na jagodicama prstiju možemo razlikovati dva dodira kao dva, a ne kao jedan, ako je razmak između mjesta podražaja oko 2 mm, dok na leđima osjećamo dva podražaja kao dva, ako je razmak veličine 10 i više cm.

Zapostavljanje rane taktilno-kinestetičke stimulacije kod male djece rezultira kasnijim kognitivnim razvojem, dok poticanje kretanja, dodirivanja rukama, grabljenja, guranja i dizanja osigurava temelj za aktivno istraživanje i manipuliranje.

Slijepa osoba može brže i točnije taktilno prepoznavati korištenjem pet prstiju nego jednim, a jednako su dobri rezultati i pri korištenju obje šake. Slijepim osobama teško je pojmiti cijelu sliku velikog predmeta i odnose dubine na slici. Taktilno-kinestetička percepcija uglavnom je sukcesivna, za razliku od

vidne percepcije, koja je simultana odnosno vidom se sve obuhvaća odjednom. Zbog toga dovodi do određenih ograničenja. Veliki broj predmeta i pojava nisu pristupačni percepciji slijepe osobe jer je onemogućen direktan kontakt s njima. Kompenzacija je djelomično moguća upotrebom različitih modela. Za percepciju većih predmeta slijepi se služe analitičkim dodirnom pri kojemu šake u pokretu slijede konture predmeta. Taktilne informacije su manje precizne od vizualnih.

Slika 35. Dodirivanje predmeta (izložba Zaboravljeni pokret)

Kasnije oslijepljene osobe teže vizualizaciji onoga što dodiruju koristeći svoje sjećanje, a osobe slijepe od rođenja mogu imati neku vrstu vizualnih predodžbi koje je teško objasniti. Njihova vizualizacija može imati prostorne značajke do kojih se dolazi drugim osjetilnim iskustvima. Dakle, neosporno je da slijepi osobe vizualiziraju dok dodiruju, no na različit način od videćih osoba.

Neka područja na koži zauzimaju neproporcionalno veliko područje mozga, npr. područje posvećeno palcu zauzima značajno veći dio nego područje posvećeno podlaktici. Dakle, prstima koji služe za opažanje detalja putem dodira dodijeljeno je neproporcionalno veliko područje somatosenzornog korteksa.

Slijepa osoba predodžbu o predmetu stvara analitičko-sintetičkim putem i vrlo je važno dati joj dovoljno vremena da predmet opipa u cjelini pa potom stvara sliku predmeta koju upotpunjava detaljima i na kraju ponovno

predmet zahvaća u cjelini. Analitički put podrazumijeva opipavanje detalja i pojedinih dijelova temeljem kojih se stvara slika predmeta, dok sintetički put podrazumijeva zahvaćanje opipom cjeline predmeta temeljem kojeg se prepoznaje predmet. Ovi se putovi međusobno nadopunjuju, a koriste se gotovo istodobno. Istraživanje objema rukama znatno je bolje od istraživanja jednom rukom zbog paralelnih podataka o obliku i zbog toga što se slijepa osoba koristi središnjom linijom svojeg tijela kao središnjim okvirom za percepciju. Za dodirivanje se može koristiti jedan ili više prstiju te jedna ili obje ruke. Za spoznavanje putem taktilne percepcije treba daleko više vremena nego za spoznavanje vidom.

Zbog što potpunije predodžbe o predmetu poželjno je upoznavanje predmeta pratiti verbalnim opisom. Točnost u prepoznavanju predmeta povećava se usmjeravajući putem informacija o tome što treba izabrati, o nadređenoj kategoriji (npr. riječ je o voću) i slično.

Postoje i mnoga ograničenja taktilno-kinestetičke percepcije. Za razliku od vidne percepcije, taktilno-kinestetička temelji se na izravnom kontaktu s predmetima koji se percipiraju. Neki predmeti i pojave nisu pristupačni percepciji (daleki predmeti, veliki predmeti, opasne pojave ili one koje dodiru nisu uopće pristupačne). Ograničenja se mogu dijelom kompenzirati drugim osjetilima ili upotrebom modela.

Taktilno-kinestetička percepcija, za razliku od vidne koja je simultana, pretežno je sukcesivna, a funkcionalnost taktilne percepcije se povećava vježbom.

Istraživanja na području dodira i sljepoće pridonijela su razvoju tehnologije dizajnirane s ciljem osiguravanja podrške slijepim osobama na području taktilnog.

4.3. Taktilna grafika

Smjernice i preporuke koje slijede temelje se na literaturi koja se bavi područjem taktilne grafike¹⁹ te iskustvima u radu Tiflološkog muzeja na tom području.

Taktilna grafika namijenjena je prije svega slijepim osobama za čitanje dodirom te ima značajnu ulogu u njihovoj edukaciji. Tekstualni materijali na Brailleovom pismu (brajlici) te zvučni materijali za slijepe kao i uvećani tisak za slabovidne osobe češće su dostupni dok su značajno manje dostupni taktilni prikazi i orijentacijski planovi.

Još prije dvadesetak godina istaknuti su problemi u proizvodnji i pretrpanosti informacijama taktilne grafike. Veći dio ovih problema nažalost je još uvijek aktualan.

Slika 36. Taktilni prikaz

¹⁹ Herzog, J., Kermauner, A. (2021). *Vidiki transformacije umetniških del v veččutno obliko*. Koper: Založba Univerze na Primorskem.

Kardoulis T. (2003). Guidelines for Making Tactile Diagrams and Accompanying Narratives. U: E. Salzhauser Axel i N. Sobol Levent (ur.): *Art Beyond Sight. A Resource Guide to Art, Creativity, and Visual Impairment*. (str. 267-296). New York: Art Education for the Blind, Inc. i AFB Press.

Proizvodi taktilne (reljefne) grafike jesu taktilni prikazi ili dijagrami. Nije pogrešno koristiti se bilo kojim od ovih naziva. Taktilni prikazi su taktilni crteži i taktilni orijentacijski planovi (karte) o kojima ćemo reći nešto više u nastavku.

Taktilni orijentacijski planovi imaju poseban značaj u prenošenju prostornih prikaza u ravninu te olakšavanju povezivanja prostornih odnosa. Oni moraju biti izvedeni bez previše detalja s posebno istaknutim orijentacijskim točkama poput strana svijeta i sl. (vidi poglavlje Osnove pristupačnosti i komunikacije s osobama s invaliditetom).

Većina vizualnih crteža, slika, ilustracija, predmeta, skulptura i sl. (u daljnjem tekstu slike) može se prevesti u taktilne crteže. Oni su izvedeni u reljefu, a njihov sadržaj se prepoznaje vrhovima prstiju. Reljefni crteži moraju biti jasni, preciznih oblika i proporcija. Mogu prenositi značajne informacije slijepim osobama. Prenošnjem detaljnih informacija u dvodimenzionalni (2D) taktilni crtež mogu nastati teškoće, osobito za osobe slijepe od rođenja. Ovi se problemi mogu prevladati minimalnim iskustvom ili jasnom podukom. Za taktilnu interpretaciju reljefni crtež mora biti logički pojednostavljen te proizveden na takav način da je svaki njegov dio različit i lako prepoznatljiv.

Da bismo mogli izraditi crteže koji su prikladni za taktilni prikaz moramo analizirati što i kako prikazati. Postupak analize ovisit će o vrsti slike koja se prenosi. Oko može raspoznati velik broj uzoraka na jednoj slici, dok vrškom prsta možemo osjetiti samo razliku između nekoliko tekstura. To znači da možemo koristiti samo određen, ograničen broj simbola u taktilnim crtežima. Neki znanstvenici smatraju da slijepi ne mogu predmet smjestiti u perspektivu te da slika koja se prevodi u taktilno ne bi trebala sadržavati prikaz perspektive, ali ni preklapanja objekata i likova te nepotpune objekte. Također se spominje i problem dočaravanja dubine na taktilnim prikazima za slijepe osobe. No u praksi postoje pokušaji prilagodbe svega navedenog.

Reljefni crteži izrađuju se u različitim tehnikama. Tehnika koja će se koristiti ovisit će o području primjene, kategoriji korisnika i raspoloživim resursima u smislu novca i vještina. Oni se mogu napraviti u visokom reljefu, međutim oblike u visokom reljefu teško je protumačiti jer nemaju jasan oblik u odnosu na pozadinu, a problem je i s prepoznavanjem rubova visokog reljefa. Potrebna je mala razlika u visini koju slijepe osobe otkrivaju dodiranjem. Prepoznatljivost reljefnog crteža snažno je povezana s jasnoćom oblika: složeni oblici otežavaju taktilno čitanje crteža.

Linija često ima važnu ulogu u interpretaciji prostornih odnosa na crtežu. Zatvorena linija tvori oblik, ona nije zanimljiva sama po sebi nego zbog obli-

ka koji interpretira. Zamjećujemo vodoravne, okomite i kose linije. Linija koju najlakše pamtimo jest okomita, zatim vodoravna, a najteže je zapamtiti kosu liniju. Okomitu liniju najlakše je zapamtiti zbog zakona gravitacije te našeg uglavnom uspravnog držanja tijela koje služi kao orijentir. U reljefnim crtežima vodoravna linija jest obično linija na kojoj se nalaze prikazani ljudi, životinje i sl. Okomita linija ide odozgo prema dolje ili odozdo prema gore, ovisno o tome što želimo njome pokazati. Zajedno s kosom linijom dočaravaju aktivnost crteža. Kose i okomite linije aktivne su linije jer ilustriraju oblike kretanja ili promjene. Nešto drastično raste ili pada na okomitoj liniji: jabuka pada sa stabla i sl. Kosa linija prikazuje manju promjenu: automobil se penje uzbrdo.

U reljefnim crtežima koriste se različite teksture kako bi se različiti elementi lakše međusobno razlikovali. U reljefnim slikovnicama namijenjenim maloj djeci predmeti su uglavnom izrađeni od različitih materijala. Ti su materijali odabrani tako da tekstura podsjeća na stvarni materijal prikazane stvari, ali istovremeno olakšava i čini ugodnijim dodir slike²⁰. Trebamo obratiti pažnju na sadržaj onoga što želimo naglasiti na slici, npr. krzno zeca je teško razlikovati od krzna mačke, ali velike uši zeca nam mogu pomoći u prepoznavanju životinje.

Slijepoj osobi gotovo je nemoguće razumjeti reljefni crtež bez nekog oblika opisnog teksta. Da bi se nešto moglo identificirati dodirom, najčešće su potrebne dodatne informacije, verbalni opis. Nije dovoljno primjerice prepoznati pticu, nego bi trebalo razumjeti i njezin odnos prema gnijezdu, što je također prikazano na reljefnoj slici. Dakle, važno je i razumijevanje međusobnog odnosa između objekata na crtežu. Osobama oštećena vida možemo opisati sliku, njima prilagođeni reljefni crtež ili npr. model neke skulpture. U svakom slučaju potreban je neki oblik opisa, usmeni, snimljeni zapis ili opis na brajici. Slika²¹ je uglavnom višedimenzionalna, može sadržavati mnogo detalja i nije je uvijek lako opisati. Opis slike je uvijek donekle subjektivan (vidi poglavlje Zvučni opis – audiodeskripcija).

Veličina taktilnog prikaza bi trebala biti dovoljno velika kako bi ga slijepa osoba mogla istražiti s oba dlana, ne veća od 50x50 cm. Predlaže se vodoravno usmjerenje stranice (pejzažno) koje je prikladnije za opipavanje s oba paralelna dlana, mehanički uvez, uglavnom spiralni, za koji je potrebno ostaviti dovoljno mjesta. Iste teksture i materijale ne bi trebalo koristiti za prikaz ra-

²⁰ U slikovnicama za djecu češće se koriste taktilne slike umjesto taktilnih crteža. Pri izradi taktilnih slika za djecu koristimo se različitim materijalima koje lijepimo na podlogu kako bismo djeci što vjernije približili sadržaj neke priče i sl.

²¹ Kada govorimo o slici, mislimo na originalnu sliku koju opisujemo ili je prilagođavamo slijepima putem taktilnog prikaza, iako original može biti i crtež. Takav taktilni prikaz zovemo taktilni crtež.

zličitih oblika. Trudimo se zadržati proporcije kakve su u prirodi (npr. jež ne smije biti veći od slona, osim ako to priča ne zahtijeva). Uvijek prikazujemo sve udove osobe ili životinje, po mogućnosti s oba oka. Već smo spomenuli da namjerno osiromašujemo sadržaj i izostavljamo nevažne detalje iako taktilni prikaz mora ostati prepoznatljiv. Ista osoba, životinja ili predmet u istoj knjizi trebaju biti prikazani na isti način na svakoj stranici (osim ako priča ne zahtijeva drugačije). Razmak između različitih oblika trebao bi biti najmanje 2 mm. Osobe ili životinje trebaju biti prikazane frontalno ili iz profila. Tijelo se ne smije prikazivati iz kuta iz kojeg bi slijepoj osobi moglo djelovati deformirano. Predmeti, ceste, namještaj i sl. trebaju biti prikazani okomito ili vodoravno, a ne pod kutom. Kako bi slijepa osoba razumjela motiv slike, neki važniji dijelovi mogu se više istaknuti.

Taktilne prikaze bi prije upotrebe trebali pregledati stručnjaci koji se bave prilagodbom, a predlaže se da ga pregleda i slijepa osoba te da daju svoj sud o njima.

Za taktilne prikaze, kako bi ih prilagodili i onim slijepim osobama koje spadaju u kategoriju slijepih, a imaju određen ostatak vida te slabovidnim osobama, koristimo jake, zasićene boje.

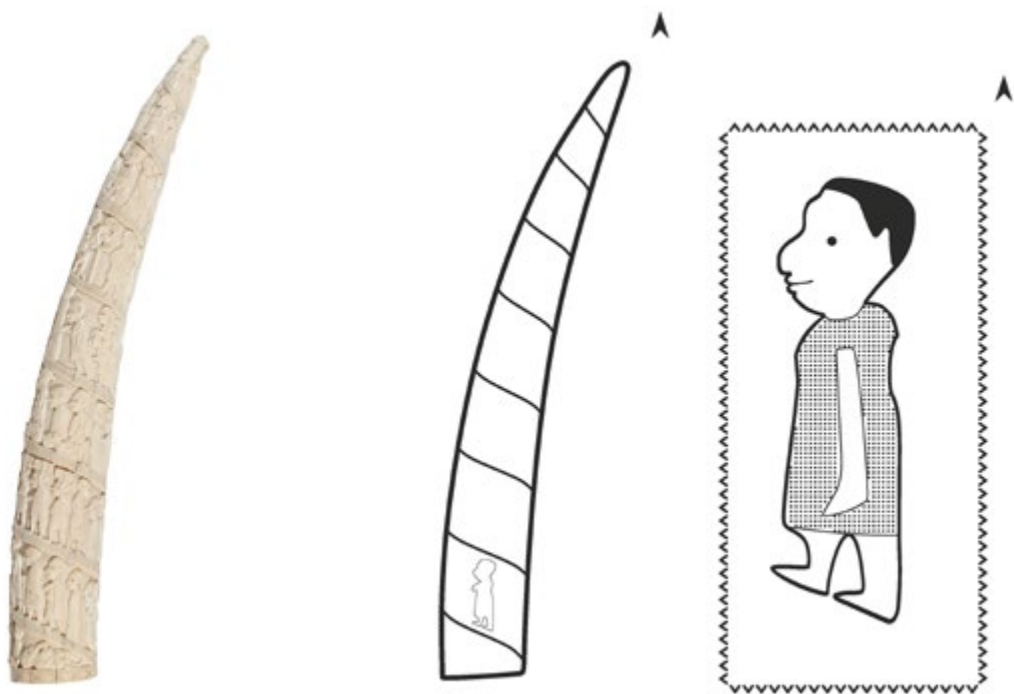
4.4. Osnovne smjernice za izradu taktilnih prikaza

Prilagodba sadržaja za slijepu osobu može se odnositi na izradu najjednostavnijih crteža metodom uzdignutih linija pa sve do složene računalne grafike preoblikovane u reljefne crteže i orijentacijske planove. Za crtanje takvih jednostavnih taktilnih prikaza koristi se folija za crtanje koja se pričvrsti za gumenu podlogu. Da bi se dobio odgovarajući prikaz, Brailleovim šilom ili zatvorenom kemijskom olovkom povlače se željene linije po foliji, što na njoj ostavlja udubljeni reljefni trag koji je s naličja ispučen.

4.4.1. Izrada taktilnih prikaza

S obzirom na složenost umjetničkih i dr. slika, zasićenost različitim crtama, oblicima i drugim elementima, teorija i praksa pretvorbe vizualnih slika u taktilne crteže spominje (Kardoulis, 1996) tri vrste slika, a to su:

- ❶ jednostavna (jednostavnih linija i oblika);
- ❷ složena (koja bi se trebala rastaviti na više taktilnih prikaza);
- ❸ vrlo složena (koja se ne može prevesti u taktilni prikaz).

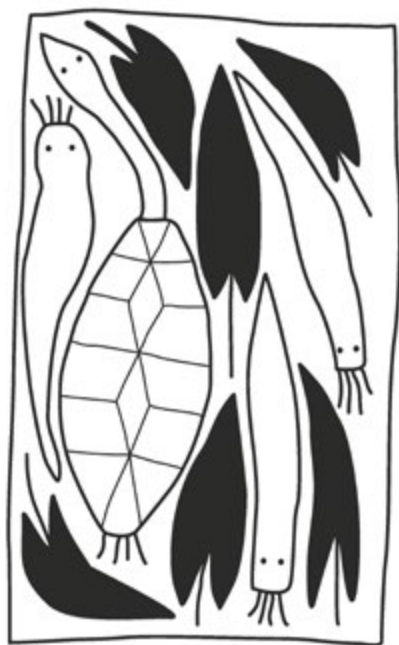
Slika 37a i 37b. Primjer fotografije predmeta i taktilnog prikaza

Jednostavnije slike možemo prevesti u taktilne prikaze, dok složenije trebamo maksimalno pojednostaviti ili prikazati u nekoliko taktilnih prikaza. Vrlo složene slike ne prikazujemo pomoću taktilnih prikaza, tj. ne prilagođavamo ih slijepim osobama jer sadrže prevelik broj informacija.

Dakle, iako ne postoje stroga pravila, složenu sliku možemo podijeliti (Kardoulis, 1996) u više taktilnih prikaza:

- 1 prikaz koji ilustrira samo pozadinu;
- 2 prikaz koji ilustrira samo objekte, bez pozadine i nebitnih detalja;
- 3 prikaz koji povezuje oba prikaza u kompoziciju koja se sastoji od pozadine, objekata i svih detalja koje želimo prikazati, a da slika ne bude previše složena.

Tako se, primjerice, za ilustraciju složenije umjetničke slike uglavnom preporučuje korištenje tri ili četiri crteža koji su sastavni dijelovi taktilnog prikaza. Ako se koristi više od četiri taktilna crteža, korisnik ne može sintetizirati informacije u cjelovitu mentalnu sliku. Ovaj način pomaže korisniku razumijevanje odnosa između objekata na slici te odnosa objekata s okolnim prostorom. „Taktilni vokabular” kod taktilnih prikaza mora biti jednoznačan, iste širine linija, uzorci, oznake i dr. moraju se provlačiti kroz sve prikaze.

Slika 38a i 38b. Primjer fotografije predmeta i taktilnog prikaza

Preporučena visina reljefnog materijala koji se predviđa uvesti u knjigu bi trebala biti maksimalno 1–2 mm.

Ako je riječ o umjetničkom djelu, svako je potrebno pojedinačno razmotriti. Važno je imati određeno znanje o djelu, izdvojiti bitne dijelove i posebno ih naglasiti u taktilnom prikazu. Potom treba verbalno opisati sliku, a prikaz treba sadržavati samo one informacije koje će biti spomenute u verbalnom opisu. U taktilnom će prikazu biti prikazan osnovni oblik, a ostale informacije trebaju biti prenesene u verbalnom opisu koji mora naglasiti razliku između jednostavnog prikaza i složene kvalitete samog djela (vidi poglavlje Zvučni opis – audiodeskripcija).

Taktilni prikaz nije potpuna reprodukcija stvarne slike. Na taktilnim crtežima i taktilnim orijentacijskim planovima tanka linija opisuje vanjski rub ili obrub slike. Deblje linije naglašavaju određene objekte, oblike ili likove.

Isprekidane i točkaste linije koriste se za predstavljanje zamišljenih linija koje se ne vide na slici, ali iskustveno znamo da postoje, kao npr. bridovi kocke koji se ne vide iz kuta iz kojeg je kocka predstavljena na slici.

Slika 39. Različite linije koje se koriste pri izradi taktilnih prikaza

Uvijek treba ostaviti malo praznog prostora, oko 3 mm, između različitih likova ili oblika, oko svih linija koje se sijeku te preklapanog oblika i oblika koji ga preklapa. Ovo odvajanje čini prikaz lakšim za čitanje, omogućuje razlikovanje različitih oblika.

Ako je riječ o taktilnom crtežu koji ima velik broj detalja, isti se detalji mogu povećati i pokazati na posebnom reljefnom prikazu. Na reljefnom prikazu slike istaknut je detalj obrisnom linijom, vanjskom linijom koja ga opisuje. Linije detalja, strelice okrenute prema van, pokazuju da je detalj izrezan duž te linije.

4.4.2. Izrada taktilnih prikaza trodimenzionalnih predmeta

Izrada taktilnih prikaza 3D predmeta poželjna je kada predmet nije moguće dodirivati, taktilno doživjeti, a to se događa u sljedećim slučajevima:

- ❶ stvarni objekt nije dostupan;
- ❷ veličina stvarnog predmeta premala je za detaljno proučavanje;
- ❸ predmet je prevelik da bi se fizički doživio u cjelovitom obliku;
- ❹ predmet se ne može dodirnuti;
- ❺ neke su tvari previše opasne;
- ❻ potrebno je opisati odnos veličine između predmeta.

Taktilni prikaz/crtež nikad ne može zauzeti mjesto 3D predmeta, ali može biti važna nadopuna. Skulptura, koja je 3D, obično se ne rastavlja na nekoliko

prikaza, ali ako je riječ o čovjeku, često je korisno posebno pokazati detaljni prikaz glave.

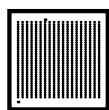
Taktilnim prikazima mogu se prikazati i različite zgrade, njihovi presjeci, tlocrti unutrašnjih prostora i slično. Na prikazima zgrada uobičajeno je označiti taktilnom oznakom veličine prosječnog čovjeka u odnosu prema prikazanoj zgradi.

4.4.3. Uzorci na taktilnim prikazima

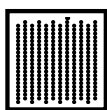
Reljefnim linijama opisujemo oblik koji možemo ostaviti praznim, punim reljefom, a ispunjava se i različitim uzorcima. Kada se oblik ispunjava uzorkom, uvijek mora postojati malo praznog prostora između vanjskog ruba oblika i ruba uzorka. Uzorci slijepoj osobi pomažu razlikovati objekte jedan od drugog. Dva objekta postavljena jedan pored drugog ne mogu biti ispunjeni istim uzorkom jer ih korisnik ne bi mogao razlikovati. Glatkiji i ravniji uzorci koriste se za prikaz udaljenijih objekata, a grubljim i više reljefnim uzorcima prikazuju se bliži objekti.

Obično se koriste standardizirani površinski uzorci koji imaju svoje značenje u stvaranju taktilnih dijagrama: uzorak malih točkica, uzorak velikih točaka, uzorak kosih isprekidanih linija, uzorak vodoravnih linija, uzorak okomitih pruga, okomiti linijski uzorak, mrežni uzorak, puni uzorak, potpuni uzorak te površine bez uzorka.

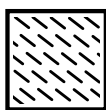
Iako se spomenuti uzorci međusobno razlikuju, neki su slični na dodir. Stoga je važno koji se uzorci stavljaju jedan do drugog. Određene vrste oblika trebaju biti ispunjene određenim uzorcima. Općenito, manji oblici bi trebali biti ispunjeni finijim uzorcima dok veliki trebaju biti ispunjeni grubljim uzorcima.

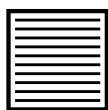
grub uzorak

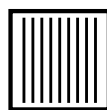
točkasti
uzorak

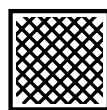
hrapavi
uzorak

uzorak s
vodoravnim
linijama

uzorak s
okomitim
linijama

isprepleteni
uzorak

popunjeno
područje

Slika 40: Različiti uzorci koji se koriste pri izradi taktilnih prikaza

Nadalje, baš kao što linije koje se sijeku trebaju mali prazan prostor oko sebe, tako je i s linijama koje se preklapaju s uzorkovanim područjima – trebaju biti razmaknute od linija koje preklapaju. Prazan prostor potreban je da bi se dva područja s uzorkom razlikovala.

4.4.4. Oznake na taktilnim prikazima

Svrha oznaka jest orijentirati korisnika i pružiti određene vrste informacija. Svaka bi ikona trebala biti uvijek na istome mjestu na taktilnom prikazu. Takav standardizirani položaj omogućuje korisniku da uvijek zna gdje pronaći informacije.

*Slika 41:
Orijentacijska
strelica*

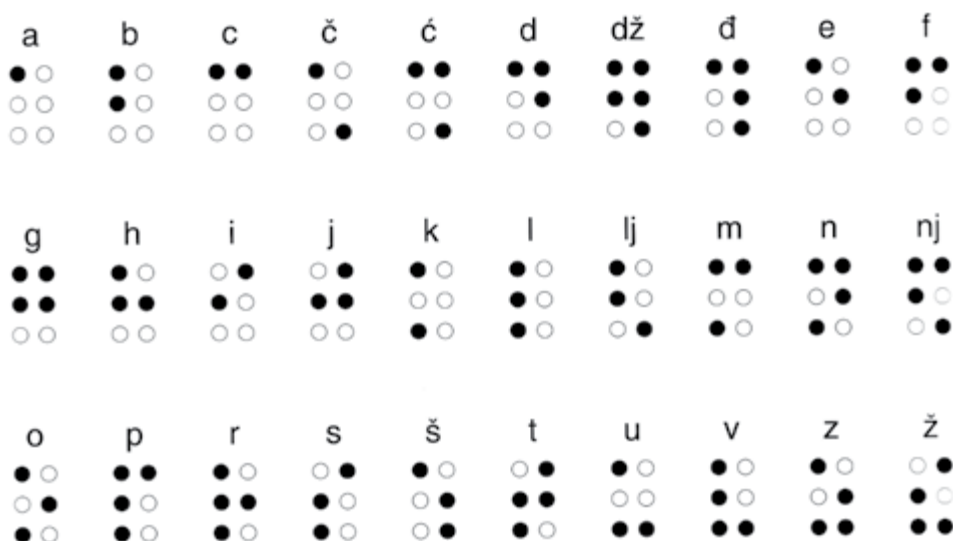
Art Education for the Blind koristi pet standardiziranih oznaka od koji ćemo ovdje spomenuti samo jednu jer se ostale koriste uglavnom za arhitektonske prikaze. To je strelica za orijentaciju; uvijek se nalazi u jednom od gornjih kutova taktilnog prikaza, a njome se označava svaka stranica koja koristi taktilne informacije. Strelica pokazuje u smjeru vrha prikaza pa govori korisniku kako orijentirati stranicu.

Istraživanje taktilnog prikaza dodirivanjem nužno je započeti na jednom od četiri kuta prikaza te se pomicati kroz prikaz logičkim redoslijedom centimetar po centimetar.

4.5. Brailleovo pismo

Taktilno funkcioniranje važno je i za uspješnost čitanja Brailleovog pisma (brajice) kao i drugih reljefnih pisama. Za čitanje brajice potrebno je dvostruko više vremena, a za uspješnost u čitanju važna je razina intelektualnog razvoja, osjetljivost jagodice prsta, motorička spretnost, metode poučavanja, uvježbanost i sl.

Brailleovo pismo reljefno je točkasto pismo za slijepe. Osnovu pisma čini šest reljefnih točkica smještenih u formi pravokutnika, Brailleove ćelije, gdje su točkice poredane u dvije kolone, lijeve i desne, s po tri točkice u svakoj. Veličina Brailleovog grafema je standardizirana, 0,5 x 1 cm, što odgovara veličini fonta od 24 točke.

Slika 42: Grafemski prikaz brajčne šestotočke

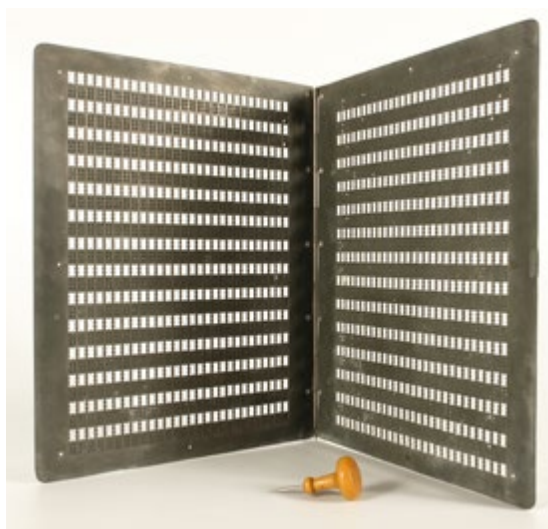
Kombinacijom šest točkica dobivamo 32 znaka koja su samostalno prepoznatljiva, a njihovim se kombinacijama može dobiti još 31 znak (za pravopisne znakove, za brojke, matematičke i glazbene znakove).

Brajica poprima taktilnu formu uporabom sredstava za pisanje: tablica i šilo, Brailleov stroj, hardverski dodaci za računalu – Brailleov redak, Brailleova bilježnica.

Djeca uče pisati brajicu pomoću posebnoga stroja za pisanje brajice, koji ima šest tipki i buši točke na posebnom papiru. Čitanje brajice zahtijeva sposobnost da se dodirnom prepoznaju slova i riječi. Slijepi učenici čitaju udžbenike na brajici s reljefnim prikazima, a za crtanje koriste pribor za reljefno crtanje

Slika 43: Brajev stroj

Slika 44: Tablica i šilo

Slika 45: Brajev redak

koji se sastoji od folije za crtanje u pozitivu koja se pričvrsti za gumenu podlogu. Da bi se dobio odgovarajući crtež i sl., Brailleovim šilom ili zatvorenom kemijskom olovkom povlače se željene linije po foliji što na njoj ostavlja udubljeni reljefni trag koji je s druge strane ispupčen.

Za označavanje na taktilnim prikazima mogu se koristiti Brailleova slova ili riječi. Oko njih bi trebalo biti najmanje 3 mm praznog prostora kako bi ih osoba koja dodiruje mogla osjetiti kao neovisnu informaciju.

Brailleova slova i brojevi trebaju biti blizu predmeta, no ne bi trebali ni na koji način ometati predmet, simbol ili znak koji opisuju. Oni su tu da obavijeste, a ne da ometaju čitatelja u razumijevanju cjelokupne slike. Brailleovo pismo teško se čita na teksturiranim područjima. Prostor oko brajice treba povećati, posebno u točkastim područjima gdje se brajica može uklopiti u teksturu i izgubiti se.

Hrvatska knjižnica za slijepe proizvodi naslove u pristupačnim formatima na brajici²².

²² Hrvatska knjižnica za slijepe pruža i usluge osobama s poteškoćama pri čitanju standardnoga tiska. Kroz godinu producira više od 300 naslova zvučnih knjiga te knjiga na brajici i u strojno čitljivim oblicima.

4.6. Taktilni muzejski predmeti

Najbolji doživljaj 3D umjetničkog djela ili nekog drugog muzejskog predmeta za slijepu osobu jest dodirrom. Muzejski predmeti mogu se namijeniti za dodirivanje, o čemu odlučuju muzejski stručnjaci. Ako to nije moguće, možemo ponuditi slijepim osobama dodirivanje predmeta u tanjim rukavicama npr. od lateksa, a ako ni to nije moguće, različite predmete možemo namijeniti za prevođenje u taktilnu formu putem taktilnog prikaza. Vrlo je korisno da u tome sudjeluju i sami korisnici s oštećenjem vida, koji mogu pomoći ocijeniti prijedloge taktilnog prikaza kao i predložiti neka poboljšanja.

Sljedeća mogućnost taktilne prilagodbe 3D predmeta jest izrada replika predmeta. Možemo ih izraditi u originalnim veličinama, a ako su originali preveliki ili premali, onda u veličini koja je primjerena za dodirivanje s oba dlana. Pritom moramo paziti na sigurnost predmeta i korisnika.

Isto tako, posebno kod umjetničkih djela, moguće je pripremiti za dodirivanje neke materijale od kojih su originalni predmeti napravljeni, kao što su mramor, bronca, glina i platno; primjerke alata pomoću kojeg je umjetničko djelo napravljeno, kao što su kistovi, dlijeta i čekići; replike predmeta, prikazanih na umjetničkom dijelu; trodimenzionalne reprodukcije itd.

Sljedeća mogućnost za prilagodbu 3D predmeta jest izrada taktilno pristupačnog modela ili makete. Pritom moramo slijediti neka pravila: taktilna informacija ne smije biti manja od Brailleovog slova, među pojedinim taktilnim informacijama mora biti onoliko praznog prostora da ih onaj koji dodiruje može raspoznati jagodicom prsta kao različitu. Za izradu modela i maketa koristimo materijal koji je što sličniji materijalu originalnog predmeta.

4.7. Taktilna galerija Tiflološkog muzeja

U Tiflološkom muzeju u Zagrebu već su se šezdesetih godina 20. st. počele postavljati povremene izložbe Taktilne galerije u kojima su bili izlagani likovni radovi slijepih samoukih kipara kao i umjetnički radovi kipara akademskog obrazovanja. Posebnost je bila u pruženoj mogućnosti taktilne komunikacije s predmetima, mogućnosti njihova dodirivanja.

Potrebno je spomenuti kako u to vrijeme muzejske institucije nisu dopuštale takav oblik komunikacije s predmetima. Danas imamo svijetlih primjera, kako u svijetu tako i u nas, prilagodbe muzeja potrebama osoba oštećena vida pa i u segmentu taktiliteta.

Jedan od oblika rehabilitacije slijepih osoba jest razvijanje kreativnog likovnog potencijala koji je latentno prisutan u svakoj osobi. Potreba za kreativnim izražavanjem može biti iznimno jaka da je ni nedostatak vida ne može zatomiti. Nedostatak vida nije presudan, a nije niti prepreka za kreativno likovno izražavanje. „Primjeri radova slijepih kipara, izloženi u stalnom postavu Tiflološkog muzeja u Zagrebu, dokaz su kreativnog transponiranja sadržaja iz mašte i sjećanja, predmeta, ljudi i životinja spoznatih opipom u skulpture koje su dostupne dodiru” (Šiftar, 2008).

Slika 46: Dodirivanje predmeta u muzeju (izložba Dodir antike)

Slika 47: Katalog izložbe Retrospektiva: taktilna galerija : 1961-1986.

Još jedna cjelina postava muzeja jest i višeosjetilna Tamna soba, osiromašena za komponentu vida, koja izaziva sve osjete posjetitelja i poziva da osjetimo taktilnu podnu traku koja nas vodi prostorom, da prstima razlikujemo različite materijale i oblike, oslušujemo zvukove i prepoznamo mirise.

Posljednjih godina izložbe Tiflološkog muzeja sve više se otvaraju i svim drugim osobama s invaliditetom te se osim taktilne prilagodbe koriste i zvuk, miris i okus kako bi izložbe bile u potpunosti višeosjetilne i kako bi u njima uživao što veći broj ljudi.

Nina Sivec

**kako prilagoditi
izložbu
posjetiteljima
s invaliditetom**

...OPTIMIST

U posljednjih nekoliko godina u hrvatskim muzejima i drugim baštinskim ustanovama započelo se s prilagođavanjem izložbenih postava osobama s invaliditetom. Prilagodbe se češće ostvaruju u okviru stalnih postava, s namjerom da se osobama s invaliditetom, osobito slijepima i slabovidnima, kulturna baština učini dostupnom. Prilagodba povremenih izložbi, iako postoji, rjeđe je zastupljena, ali uglavnom u okviru većih projekata poput primjerice izložbe povodom stote obljetnice rođenja Ede Murtića, *Murtić 100*. U procesu prilagodbe otvaraju se mnoga pitanja, od onih osnovnih koja bi trebala definirati što podrazumijeva prilagodba izložbe te kome je namijenjena, do ostalih koja traže odgovore najčešće vezane uz opseg, vrstu i postupak prilagodbe. Ovim poglavljem priručnika pokušat će se pojasniti na koji način prilagoditi muzejsku izložbu slijepim i slabovidnim posjetiteljima, čiji potencijal mogu koristiti i druge osobe iz spektra osoba s invaliditetom, kao i druge socijalno osjetljive skupine.

Slika 48. Primjer prilagodbe povremene izložbe osobama oštećena vida (izložba Vasko Lipovac, Taktilne interpretacije)

5.1. Što podrazumijeva prilagodba izložbi i komu je namijenjena

Muzejske izložbe namijenjene su široj publici različite dobi, obrazovanja i interesa, no kad je riječ o prilagodbi izložbe, misli se uglavnom na osobe s invaliditetom. Prilagodba izložbe za svaku od skupina osoba s invaliditetom zahtijeva drugačiji pristup. Da bi se potrebe prilagodbe mogle usmjeriti određenoj skupini osoba s invaliditetom, poželjno je temeljno poznavanje njenih karakteristika. Najviše intervencija u smislu prilagodbi potrebno je za osobe s oštećenjem vida, upravo zbog specifičnosti oštećenja.

Ovdje ćemo pokušati odgovoriti na izazove prilagodbe ponajprije skupini osoba oštećena vida, ali i osobama s ostalim vrstama invaliditeta. Populacija osoba oštećena vida iznimno je heterogena pa nije pogrešno reći da svaka slijepa ili slabovidna osoba ima jedinstvena obilježja koja podrazumijevaju različite individualne oftalmološke poteškoće kao i različitu socijalnu, obrazovnu i iskustvenu pozadinu. Stoga je izazovno osmisлити prilagodbu koja će zadovoljavati potrebe gotovo svake osobe ove raznolike skupine, ali je moguće usredotočiti se na zajedničke dodirne točke, svojstvene svakoj osobi oštećena vida, poput korištenja ostalih osjeta, osobito taktilnih i slušnih. Ne ulazeći u genezu sljepoće i ostalih oštećenja vida, istaknut će se samo neke posebnosti koje bi mogle imati utjecaj na osmišljavanje prilagodbe u izložbenom okružju. Postoje brojni stereotipi vezani uz osobe oštećena vida, a prevladavaju dva. Pretpostavka da slijepe osobe žive u jednoj vrsti „crnila” jedna je od najčešćih²³. Druga zastupa mišljenje kako slijepe osobe zbog ne-

²³ Tzv. potpuna sljepoća, koju karakterizira potpuni nedostatak percepcije svjetlosti i percepcije oblika, nevjerovatno je rijetka. Događa se u slučajevima samo kada je funkcionalna veza između oka i mozga potpuno prekinuta, kada postoji oštećenje mozga ili kada je očni živac prekinut. Prema AFB-u samo 15% osoba oštećena vida potpuno je slijepo, dok ostali, njih 85%, imaju nešto preostalog vida, ostataka kod nekih kliničkih stanja poput katarakte, makularne degeneracije ili glaukoma i dr. Sva ova stanja koja su okarakterizirana zamućenjem vida ili ograničenjem poput perifernog vida i drugog, usmjeravaju osobe oštećena vida na slušnu i taktilno-kinestetičku percepciju.

Slika 49. Taktilno razgledavanje (izložba Manje je više)

dostatka vida imaju bolji osjet sluha ili dodira²⁴. Istraživanja su pokazala da slijepi ispravnije interpretiraju informacije putem ostalih osjetila (zvuk, miris, dodir), ali ne zato što su ta osjetila bolje razvijena, nego zato što se slijepi njima više služe.

Osobe oštećena vida razvijaju kompenzacijske mehanizme koji na određen način nadoknađuju gubitak vida. Osnovni kompenzacijski osjet slijepim osobama jest dodir i svijet oko sebe primarno upoznaju taktilno. Kako bi stvorili mentalnu sliku predmeta dodirom/opipom, prvo upoznaju detalje i pojedine dijelove koje integriraju u cjelinu, zajednički doživljaj i tako postaju svjesni predmeta i njegovih svojstava.

Uz taktilnu percepciju, za stvaranje što potpunije predodžbe o predmetu, poželjno je istovremeno s dodirom upoznavanje predmeta pratiti verbalnim opisom (vidi poglavlje Zvučni opis – audiodeskripcija), kako bi se stvorila što jasnija mentalna slika opisivanog predmeta. Iz svega navedenog može se zaključiti kako je u prilagodbi izložbi za slijepce i slabovidne osobe poželjno fokusirati se na preostala osjetila, ponajprije na dodir i zvuk, a potom i ostala osjetila poput njuha i okusa.

²⁴ O zabludi prema kojoj osobe s oštećenjem ili nedostatkom jednog osjetila posjeduju „izoštrene“ ostale osjete govori Stančić (1991.). On uvodi pojam kompenzacije koju definira kao zamjenu jedne funkcije drugom, odnosno upotrebu preostalih osjeta s ciljem supstitucije vida. Ovakav oblik kompenzacije on naziva kvantitativnom kompenzacijom, koja se odnosi na nadogradnju, kako je definira pojam natkompenzacije koji opisuje Vigotski (1987). Stančić (1991.) navodi kako je ideja o kvantitativnoj kompenzaciji potaknula istraživanja, koja na kraju nisu podupla spomenutu izoštrenost.

Slika 50. Primjer višeosjetilnog postava izložbe (izložba Labirint višedimenzionalnog prostora)

5.2. Opseg prilagodbe

U muzejskom okružju prilagodbu je moguće osmisliti u okviru stalnog postava i povremenih izložbi. Za oboje je važno definirati što i koliko prilagoditi. Pri tom je poželjno slijediti misao vodilju po kojoj se prilagodba treba usmjeriti samo na one sadržaje koji su važni za razumijevanje cijelog postava, cijele izložbe ili pojedinih izložbenih cjelina.

Ograničavanje količine prilagođenih predmeta je važno jer je moguće da zbog velike količine informacija izložba postane zamorna. U tom smislu nije nužno potrebno prilagođavanje svakog izložbenog predmeta, već je važno odabrati predmet ili predmete koji će sami po sebi predstavljati postav ili izložbu, odnosno izložbenu cjelinu.

Koliko će se eksponata prilagoditi, ovisi o vrsti i veličini izložbe te materijalnim mogućnostima. Izrada prilagodbe za stalni postav zahtijeva veća materijalna sredstva jer će se predmeti prilagoditi na način da traju duže vrijeme. Izrada prilagodbe kod povremenih izložbi iziskuje znatno manja sredstva jer je njezin vijek trajanja ograničen na trajanje same povremene izložbe.

5.3. Oblici prilagodbe

5.3.1. Replike

Kako se navodi u Hrvatskoj enciklopediji²⁵, replika je „predmet izrađen prema nekom uzorku, izvorniku“. Kao oblik prilagodbe replike se najčešće koriste u slučaju kada se izlažu trodimenzionalni predmeti, poput skulptura, kod kojih se preporučuje izrada replika, kad god je to moguće.

Iako neki autori dozvoljavaju taktilno upoznavanje originalnih izložaka izrađenih od trajnijih materijala poput metala, kamena ili drva, sa ili bez zaštitnih rukavica, replike se izrađuju zbog zaštite originala od oštećenja i habanja uzrokovano diranjem. Kod prilagodbi izložbi osobama oštećena vida koje uključuju replike, preporučuje se uvažavati neka nepisana pravila koja su se kroz praksu pokazala opravdanima, a koja se odnose na odabir materijala, odabir dimenzija, odabir vrste replike te na izradu verbalnih opisa izloženih predmeta.

Odabir materijala kojim će se izraditi replika može utjecati na taktilno perceptivni i spoznajno umjetnički doživljaj izložaka. Ako se izlažu replike skulptura, preporučuje se, kad god je to moguće, izrada u istom materijalu poput originala. Toplina drveta, hladnoća metala, glatke ili hrapave površine i drugi likovni elementi dat će izloženoj replici nevidljivu notu koja će obogatiti predodžbu o predmetu, o njegovoj ulozi i značenju.

Slika 51. Primjer umanjenog prikaza izložka (izložba Dodir antike)

²⁵ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52495>.

Slika 52a i 52b. Oblik prilagodbe umjetničkih predmeta putem replika

Pri odabiru dimenzija izrađenih replika sugerira se njihova izrada u optimalnoj veličini kako bi replika bila u takozvanoj zoni dohvata, na visini otprilike jedan metar od poda te koja zajedno s postamentom na kojem je izložena ne prelazi visinu od 160 cm od poda.

Ako se u okviru izložbe prikazuju građevine ili dijelovi strojeva, vozila, plovila i sl., preporučuje se izrada umanjenih reprodukcija i/ili maketa u omjeru, sve kako ne bi prešlo pravilo od 180 cm u visinu.

Odabir vrste replike odnosi se na one izrađene u cijelosti kao kopije originala, poput trodimenzionalnih umjetničkih predmeta, te na takve čiji su originalni djelomično sačuvani, poput arheoloških ostataka. U tom slučaju preporučuje se izrada replike očuvanog dijela koji će se dalje inkorporirati u izradu replike cjelovitog izložbenog predmeta, pa se može primjerice temeljem sačuvanog ornamenta konstruirati replika cijelog antičkog stupa.

Da bi izložene replike osobama oštećena vida omogućile stvaranje predodžbe o predmetu te da bi se razumio njihov izgled, kontekst i važnost, preporučuje se, uz taktilni doživljaj, verbalno ih opisati (vidi poglavlje Zvučni opis – audiodeskripcija).

5.3.2. Taktilna grafika

Taktilna grafika (vidi poglavlje Taktilne prilagodbe) jest pojam koji podrazumijeva reljefne grafičke prikaze oblika, poput linija, točaka i drugog, koji se mogu doživjeti putem dodira. Taktilnom grafikom mogu se izrađivati taktilne slike, taktilni dijagrami, taktilne karte i sl. Način njihove izrade uvjetovan je svrhom korištenja pa su metode izrade raznolike, u rasponu od ručnih do digitalnih. Sve više se koristi taktilna grafika izrađena u 3D tehnologiji. Taktil-

Slika 53. Primjeri taktilne grafike (izložba Lokve)

Slika 54. Primjer tehnike reljefnog tiska pomoću fuzera

na grafika u muzejskom okruženju koristi se za prikaz odabranih izložbenih predmeta, koji se osobama oštećena vida prilagođavaju na taktilan način, kako bi im bili „vidljivi” dodirnom.

Taktilne slike (crteži)

Najjednostavniji oblik jesu pojednostavljeni reljefni crteži izložbenog predmeta, odnosno obrise linije motiva. Važno je napomenuti da reljefni crtež ne mora biti vjeran prikaz izloženog predmeta, već to može biti i tzv. prilagođeni prikaz, kako navode Funtek, Gobić-Bravar (2019), koji je za slijepe osobe osobito važan zbog drugačijeg poimanja perspektive. Zbog toga se preporučuje prilagođeni prikaz trodimenzionalnih objekata s prednje ili s bočne strane ili odozgo.

Takvi reljefni crteži mogu se koristiti pri izradi reljefnih kataloga izložbi ili se izlažu uz original izloženog predmeta, u prilagođenom formatu, veličine od A4 do A3, koji se pokazao optimalan za taktilni doživljaj. Reljefni katalog izložbe nije pretisak klasičnog kataloga izložbe tiskanog u standardnom crnom tisku. Preporučuje se odabir sadržaja, prilagođenih izložbenih predmeta koji će se prikazati u reljefnom katalogu. Odabir ovisi o veličini izložbe i značaju pojedinih izloženih predmeta. To može biti primjerice po jedan predmet za svaku izložbenu cjelinu. Uz reljefni crtež katalog bi, uz kratak uvodni tekst o izložbi, trebao nuditi i osnovne informacije o djelu, njegov naziv, autora djela i eventualno godinu nastanka, sve pisano Brailleovim pismom. Bez obzira na to o kakvoj je prilagodbi izložbe za osobe oštećena vida riječ, temelj svake prilagodbe jesu neizostavni verbalni opisi svega što se prilagođava. Uz reljefni katalog izložbe, verbalni se opisi mogu snimiti na neki od nosača zvuka poput CD-a, na memorijsku karticu posebnih uređaja za reprodukciju audio sadržaja ili se mogu preslušavati korištenjem QR kodova.

Taktilni dijagrami

Druga mogućnost prilagodbe izložbenih predmeta jest izrada taktilnih dijagrama, odnosno reljefnih crteža ključnih elementa izloženog predmeta. Umjetničke slike, primjerice, mogu se prilagoditi na način da se jedna slika predstavi pomoću nekoliko taktilnih dijagrama od kojih će svaki biti fokusiran na jedan element važan za razumijevanje djela, poput kompozicije, prostora, opisa likova ili motiva te koji će biti verbalno objašnjen ili opisan. Neke umjetničke slike mogu se prikazati samo jednim taktilnim dijagramom, koji objedinjuje sve likovne elemente kako bi se slika prevela na taktilni jezik. Taktilni dijagrami nisu točne reljefne reprodukcije vizualnih slika. Kako ne postoji pisano pravilo na koji način izraditi taktilni dijagram, njegova izrada često ovisi o slobodnoj procjeni i kreativnosti osobe zadužene za izradu. Primjeri iz prakse pokazuju cijelu paletu kreativnih rješenja poput onih iz organizacije Art Beyond Sight²⁶. Okosnicu prilagodbe kod taktilnih dijagrama uz dodir čine i verbalni opisi koji omogućuju bolje razumijevanje i stvaranje mentalne slike predmeta koji se opisuje. S obzirom na kompleksnost izrade i količinu verbalnog sadržaja koju slijepa osoba mora savladati, preporučuje se, u okviru izložbe, izrada jednog izložka u obliku taktilnog dijagrama.

Tisak taktilnih crteža, reljefnog kataloga i taktilnih dijagrama zahtjevan je proces koji mora izraditi tiskara koja ima alate, znanja i iskustva u oblikovanju reljefnog tiska. Pri njegovoj izradi preporučuje se tiskati ga jednom od reljefnih tiskarskih tehnika na izdržljivoj podlozi koja je trajnija i otpornija na taktilnu manipulaciju. Kojom tiskarskom tehnikom će se izraditi reljefni tisak ovisi o materijalnim mogućnostima, namjeni i količini tiskanog materijala.

Tehnike reljefnog tiska kreću se u rasponu od sitotiska pa sve do povoljnije metode koja koristi Swel Form grafički pisač, tzv. fuzer, koji olakšava proces stvaranja taktilnih slika. Izradi reljefnog tiska izložbe prethodi proces grafičke pripreme koja uključuje sve elemente od dizajna do grafičke obrade, korekture i drugih poslova. U njegovu izradu preporučuje se uključivanje stručnih osoba, edukacijskih rehabilitatora, koji će zahvaljujući specifičnim znanjima s područja oštećenja vida znati usmjeriti grafički dizajn na način da bude svrsishodan i koristan za osobe oštećena vida, te slijepih i slabovidnih osoba koje će ga moći testirati i eventualno korigirati. Razvojem tehnoloških rješenja razvijaju se i novi materijali i načini izrade taktilnih grafika.

²⁶ Ustanova za muzejsko obrazovanje.

5.3.3. Brailleov tisak i uvećani crni tisak

Slika 55. Primjena brajevog pisma na predmetnim legendama

Brailleovo pismo ili brajica čini osnovu prilagodbe osobama oštećena vida. Na Brailleovom se pismu može tiskati sve što je tiskano na tzv. crnom tisku, a predviđeno je uz izložbu, poput kataloga izložbe, uvodnih i predmetnih legendi, posebnih navigacijskih oznaka i ostalo prema predviđenom scenariju. Pri implementaciji Brailleovog tiska u proces izrade prilagodbe izložbi preporučuje se uključivanje stručnih osoba koje vladaju Brailleovim pismom i

tehnologijom izrade Brailleova tiska. Kako bi se u okviru izložbe mogao planirati Brailleov tisak, važno je pravovremeno uočiti neke karakteristike Brailleova pisma koje će utjecati na prostorno oblikovanje izložbe i koje bi mogle financijski opteretiti proračun izložbe.

Brailleovo pismo može se pisati ručno pomoću posebne Brailleove tablice i šila ili pomoću stroja na posebnom, tvrdem papiru. Za potrebe tiskanja kataloga, ali i ostalih materijala na Brailleovom pismu, preporučuje se korištenje vanjskih usluga. U okviru djelovanja tih ustanova postoji mogućnost kako prevođenja standardnog tiska u Brailleov tako i tiska materijala na Brailleovom tisku. Format papira za tisak kataloga standardiziran je i iznosi 28 x 30 cm. Postoje razne mogućnosti pa tako tisak može biti jednostran ili obostran, može biti integriran u standardni katalog ili biti otisnut kao zasebna publikacija. U slučaju ograničenih financijskih sredstava katalog na Brailleovu pismu može se tiskati tako da

Slika 56. Pisanje brajevog pisma

se odaberu samo neki tekstovi ili skraćeni originalni tekstovi. Postoji još jedna mogućnost tiskanja Brailleovih tekstova koja se koristi kako bi se uštedjelo na prostoru pa se Brailleov tekst može tiskati preko standardnog crnog tiska.

Ako se Brailleov tisak u izložbenom prostoru koristi za predmetne legende, imenovanje izložbenih cjelina ili navigaciju, potrebno je predviđeni tekst staviti na logično i dostupno mjesto (vidi poglavlje Osnove pristupačnosti i komunikacije s osobama s invaliditetom). Zbog ekonomičnosti iskoristivosti prostora, za tisak se preporučuje uz Brailleov predvidjeti mjesto i za uvećani crni tisak.

Uvećani crni tisak

Osim slijepih, u kategoriju osoba oštećena vida ubrajaju se i visoko slabovidne osobe kojima je zbog prirode oštećenja potrebno prilagoditi sadržaje u okviru izložbene aktivnosti. Iako visoko slabovidne osobe koriste preostali vid, njihova percepcija nepotpuna je i osiromašena. Kako je i ova skupina po oštećenjima prilično heterogena, teško je prilagoditi izložbu koja bi u potpunosti kompenzirala pojedinačni nedostatak vida pa se zbog toga preporučuju prilagodbe koje bi svim skupinama mogle pomoći u doživljaju i razumijevanju izložbenog sadržaja. Za visoko slabovidne osobe preporučuje se korištenje uvećanog crnog tiska (vidi poglavlje Osnove pristupačnosti i komunikacije s osobama s invaliditetom). Poput Brailleova pisma i uvećani crni tisak zahtijeva više prostora. To je važno predvidjeti prilikom planiranja izrade muzejskih tiskovina, ali i prilikom postavljanja same izložbe kada je važno osigurati dovoljno prostora za uvećani tisak na uvodnim i predmetnim legendama.

5.3.4. Zvučne mogućnosti prilagodbe

Zvučni vodič kroz postav izložbe za osobe oštećena vida razlikuje se od standardnog zvučnog vodiča namijenjenog svim posjetiteljima. Vodič za osobe oštećena vida sveobuhvatniji je i kompleksniji te sadrži sve relevantne informacije koje omogućuju da slijepa osoba doživi izložbu što potpunije i razumljivije. On u tom smislu dobiva karakter scenarija koji sadrži sav sadržaj koji je dostupan uz izložbu i na izložbi te sve upute vezane uz kretanje i sva ostala objašnjenja. Preporuka je da se zvučni vodič izradi na način da se sve informacije integriraju u jednom vodiču i sistematiziraju u sadržaj, tako da slijepa osoba može birati, preskakati ili ponovno preslušavati pojedine dijelove. Takav zvučni vodič vodi slijepu osobu od ulaza u izložbeni prostor te dalje od izložka do izložka i sadrži cjelovite informacije o izložbi. To znači da

Slika 57. Korištenje zvučnog vodiča za slijepce (Izložba *Lupinizam ili socijalna osviještenost*)

Slika 58. Primjer uređaja za reprodukciju zvučnog vodiča (izložba *Otok Rava*)

će sadržavati: podatke o samoj izložbi, opis prostora, smjer kretanja, opis navigacijskih oznaka, objašnjenja kako se koristiti ponuđenim materijalima, sve tekstove s uvodnih i predmetnih legendi kako slijede po postavu izložbe, verbalne opise izložbenih djela (izrađene prema preporučenim smjernicama), sve tekstove deplijana ili kataloga, upute za preslušavanje zvučnih materijala i/ili filmova s audiodeskripcijom (vidi poglavlje Zvučni opis – audiodeskripcija). Zvučni vodič može se snimiti u nekom od tonskih studija. Gotova se snimka prilagođava DAISY formatu koji je prikladan za osobe oštećena vida i koji omogućuje samostalno korištenje na nekom od reproduktora, birajući sadržaje koji su dostupni.

5.3.5. Filmovi s audiodeskripcijom

U muzejskom okruženju u okviru izložbi sve se učestalije koriste audiovizualni uradci različitih filmskih rodova i različitog trajanja. Kako su oni integrirani u postav izložbi, mogu se prilagoditi na način da se izradi njihova audiodeskripcija. Izrada ovakve vrste prilagodbe iznimno je kompleksna i preporučuje se da je rade stručnjaci poput Centra za audiodeskriptive djelatnosti i promicanje dostupnosti kulturnih sadržaja za osobe s invaliditetom, uz potporu i suradnju autora izložbe. Filmovi s audiodeskripcijom namijenjeni su osobama oštećena vida, a cilj je omogućiti slijepim i slabovidnim osobama što cjelovitije praćenje filmskog materijala pomoću ciljanih opisa neverbalnih scena važnih za razumijevanje dramskog zapleta i karaktera filmskog materijala²⁷.

²⁷ Kako izraditi prilagodbu takve vrste u muzejskom okruženju, predstavljeno je na konferenciji Kultura različitosti u organizaciji Tiflološkog muzeja 2020. godine, u članku *Zvučni opis sadržaja video materijala u baštinskom okruženju*, gdje su predstavljene ciljane smjernice za izradu audiodeskripcije u baštinskom okruženju.

S obzirom na složenost prilagodbe filmskih sadržaja osobama oštećena vida s pozicije muzejskih izložbi, preporučuje se odvagnuti važnost filma u postavu izložbe. Pod pretpostavkom da je riječ o filmskom sadržaju kojim je predstavljena izložbena cjelina, prilagodba putem audiodeskripcije ima kredibilitet, dok će u protivnom opterećivati prilagodbu i proračun izložbe, ako autor izložbe ne procijeni drugačije.

5.4. Postupak prilagodbe

5.4.1. Osiguravanje financijskih sredstava

Prilikom planiranja izložbe, već kod razrade ideje i osmišljavanja sinopsisa, poželjno je predvidjeti prilagođavanje postava izložbe osobama s invaliditetom, informirati se o mogućim troškovima te odrediti u proračunu sredstva koja će se izdvojiti za prilagodbu. Financijski okvir utjecat će na opseg i vrstu prilagodbe.

5.4.2. Osiguravanje pristupačnosti

Kako bi kulturni sadržaj koji se prilagođava bio dostupan osobama s invaliditetom, poželjno je ponajprije osigurati dostupnost i pristupačnost institucije i izložbenog prostora.

Dostupnost i pristupačnost ustanove, odnosno izložbenog prostora, u službi prilagodbe ogleda se u više dimenzija. Ona započinje ispunjavanjem nužnih preduvjeta, koji se ogledaju u otvorenosti prema posjetiteljima s invaliditetom, a odražava se kroz razumijevanje i spremnost na osobno prilagođavanje nekim osobitostima osoba s invaliditetom. Otvorenost za suočavanje s teškoćama koje obilježavaju osobe s invaliditetom omogućuje da bez predrasuda i nelagode gradimo most prema ovoj populaciji posjetitelja. Pristupačnost, osim našeg osobnog stava, odražava i senzibilitet ustanove.

Način prihvata osoba s invaliditetom i ophođenja prva je karika kojom započinjemo prilagodbu u muzejskom/baštinskom okruženju. Pristupačnost instituciji regulirana Pravilnikom o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti (NN 78/13), koji detaljno opisuje sve

elemente pristupačnosti, uključujući i one koji se odnose na specifičnosti muzejskog i izložbenog prostora (vidi poglavlje Osnove pristupačnosti i komunikacije s osobama s invaliditetom). Univerzalni dizajn premostit će prepreke i kreirati ono što je najbolje kako bi se osoba s invaliditetom u potpunosti integrirala u novo okruženje i konzumirala ponuđene sadržaje ravnopravno s ostalim posjetiteljima.

Pristupačnost izložbenih predmeta postignut će se prilagodbom koja uz neke postojeće preporuke najvećim dijelom ovisi o kreativnosti izlagača.

5.4.3. Odabir izložbenih predmeta i odabir predmeta za prilagodbu

Slika 59. Primjer prilagodbe izložaka osobama oštećena vida (izložba Danijela Šušak: Vasko Lipovac, Taktilne interpretacije)

Izložbe se definiraju prema različitim kriterijima. U odnosu na tip izlaganja Maroević (1993) navodi četiri temeljne vrste: pokretne izložbe, povremene, stalni postav i velike tematske izložbe, unutar kojih postoje podjele prema različitim načelima. Svaka od navedenih vrsta izložbi ima obilježja koja je u procesu prilagodbe potrebno uvažiti. Pokretna će izložba zahtijevati drugačiji pristup u smislu vrste i opsega prilagodbe od, recimo, povremene izložbe ili stalnog postava.

Opseg prilagodbe uvjetovan je vrstom izložbe, građom i ciljevima koji se žele ostvariti. Oni će utjecati na odabir izložbenih predmeta koji će prema predviđenom izložbenom konceptu biti raspoređeni u izložbene cjeline. Temeljem procjene i zamisli prilagodbe potrebno je odrediti količinu i vrstu prilagodbe za slijepe i slabovidne posjetitelje. Ponekad će to biti samo publikacija na Brailleovu pismu, katkad prilagodba odabranih predmeta za koje se mogu izraditi replike ili neki od oblika taktilne grafike, a nekad će prilagodba uključivati zvučne opise izloženih predmeta ili neki drugi način.

5.4.4. Izrada prilagodbe

Nakon odabira predmeta predviđenih za prilagodbu i određivanja oblika i načina prilagodbe, potrebno ju je izraditi. Ovisno o vrsti prilagodbe poželjno je razviti/ostvariti suradnju s ustanovama ili poduzećima koji će željeni oblik

prilagodbe i izraditi. Dio toga može izraditi sam autor izložbe ili autor prilagodbe, a tehnička će se provedba provjeriti vanjskoj službi.

Neki od mogućih primjera:

Za izradu Brailleova tiska (katalog, uvodne i predmetne legende i sl.) autor prilagodbe osmisli će tekst koji će se urediti prema preporukama i pripremiti ga u Word dokumentu. Odabrana Brailleova tiskara će ga tiskati, eventualno uvezati ili izrezati na potrebne dimenzije.

Za izradu replika skulptura mogu se koristiti skice skulptura koje je umjetnik čije se djelo prilagođava već prije izradio. Temeljem navedenih skica mogu se izraditi umanjeni prikazi skulptura. Ako je riječ o originalima manjih dimenzija, replike se primjerice mogu izraditi u akristalu.²⁸

Za izradu nekog od oblika taktilne grafike (vidi poglavlje Taktilne prilagodbe) potrebna je suradnja između grafičkog dizajnera i autora prilagodbe koji će zajedno osmisli prilagodbu, svaki s pozicije vlastitog djelovanja. Taktilnu grafiku izradit će vanjski suradnik s iskustvom rada na ovakvim oblicima prilagodbe.

Za izradu zvučnih vodiča autor prilagodbe osmisli će tekst, odnosno verbalne opise (vidi poglavlje Zvučni opis - audiodeskripcija), a u odabranom studiju obaviti će se tonsko snimanje u pristupačnom formatu za potrebe posjetitelja oštećena vida.

Slika 60. Primjer prilagodbe izložaka osobama oštećena vida dodirivanjem originala (izložba Galop dodira)

Slika 61. Primjer taktilne grafike (izložba Murtić 100)

²⁸ Kompozitni materijal sastavljen od akrilne smole na vodenoj bazi i od mineralnih kristala.

Za izradu audiodeskripcije filmskih uradaka preporučuje se korištenje vanjskih usluga suradnika koja se bave ovim oblikom prilagodbe.

5.4.5. Testiranje/provjera prilagodbe koju provode osobe s invaliditetom

Prilikom izrade raznih oblika prilagodbe preporučuje se suradnja s osobama oštećena vida koje će sudjelovati u testiranju prilagođenih sadržaja kako bi prilagodba bila što uspješnija.

5.4.6. Implementacija prilagodbe unutar postava izložbe

Ako je riječ o prilagodbi unutar izložbenog prostora, potrebno je predvidjeti mjesto gdje će se izložiti prilagođeni predmeti prema preporukama (vidi poglavlje Osnove pristupačnosti i komunikacije s osobama s invaliditetom).

5.5. Osobe oštećena sluha u muzejskom okružju

Uz osobe oštećena vida, osobe oštećena sluha su još jedna kategorija posjetitelja kojima bi trebalo prilagoditi komunikaciju, a time olakšati boravak u muzejskom okružju. Prema Bradarić-Jončić i Mohr (2010.) oštećenje sluha, prema težini, podrazumijeva naglušost i gluhoću. Za uspješno funkcionalno komuniciranje muzejskog osoblja s osobama oštećena sluha važno je istaknuti kako nagluhe osobe govor primaju primarno slušanjem, a gluhim osobama je temelj komunikacije vid, odnosno, čitanje s usana, uz korištenje slušnog aparata. Iako obje skupine imaju svoja obilježja i specifičnosti, komunikaciju će olakšati elementi navedeni u osnovnim smjernicama, koja vrijede za obje skupine (vidi poglavlje Osnove pristupačnosti i komunikacije s osobama s invaliditetom).

Kako komunicirati s posjetiteljima oštećena sluha?

Da bi se komunikacija u muzejskom okružju s osobama oštećena sluha ostvarila i bila olakšana, može se koristiti više oblika komunikacije. Prilikom planiranja posjeta muzeju preporučuje se pisana komunikacija tj. korištenje SMS-a, MMS-a, maila i sl. U samom muzeju komunikaciju može olakšati tzv. induktivna petlja, tehničko pomagalo koje osobama oštećena sluha sa slušnim pomaglima omogućuje bolje razumijevanje riječi. Za lakše praćenje komunikacije, osobito u prisustvu više osoba, npr. prilikom otvorenja izložbi ili grupnom po-

sjetu preporučuje se prisustvo prevoditelja na znakovni jezik (vidi poglavlje Osnove pristupačnosti i komunikacije s osobama s invaliditetom).

5.6. Prilagodba pomoću alternativno-augmentativnog govornika

Osim prilagodbe osobama oštećena vida i sluha u Tiflološkom muzeju promišlja se o pristupačnosti muzejskih sadržaja ostalim socijalno ranjivim skupinama. Jedna od njih jest skupina korisnika koji nisu u mogućnosti ostvariti govornu komunikaciju zbog nekih stanja i bolesti poput cerebralne paralize, autizma, moždanog udara, lake mentalne retardacije, multiple skleroze, mišićne distrofije, Parkinsonove bolesti, Huntingtonove bolesti, Alzheimerova sindroma, težih smetnji u razvoju govora i drugog. Zbog toga je izrađeno pomagalo, tzv. Govornik JA-Muzej-KOM, prvi muzejsko alternativno-augmentativni govornik izrađen na hrvatskom jeziku, koji je osobama koje imaju poteškoće s verbalnim izražavanjem omogućio komunikaciju s muzejom s pomoću „slika koje govore”. Pri odabiru sadržaja koji će se prilagoditi poštovalo se načelo zornosti koje najviše dolazi do izražaja u cjelini Tamna soba, koja vjerno može dočarati situaciju sljepoće.

Prilagodba dijela sadržaja stalnog postava osobama s poteškoćama u verbalnoj ekspresiji ostvarena je pomoću slikovne aplikacije JA-Muzej-KOM nazvane „slike koje govore”. Aplikacija osim vizualnog slikovnog sadržaja nudi i zvučni zapis koji se pokreće potiskom na odabranu sličicu. Struktura aplikacije omogućuje jednostavno kretanje kroz ponuđene razine informacija te se na lak i dopadljiv način može ostvariti komunikacija između muzejskog osoblja i posjetitelja, neverbalne osobe.

Slika 62. Posjetitelj s teškoćama govornog izražavanja koristi aplikaciju JA-Muzej-KOM

Slika 63. Dodirni zaslon monitora s aplikacijom JA-Muzej-KOM u prostoru Tiflološkog muzeja

6...

literatura

- Alimović, S. (2008). Oštećenja vida. U: Z. Krznarić (ur.): *Slijedi me: Informativni vodič za osobe s invaliditetom* (str. 12–14). Zagreb: R.E. centar.
- Amick, N. i sur. (1997). *Guidelines for design of tactile graphics*. New York: American Printing House for the Blind.
- Arditi, A. (1999). *Making Text Legible Designing for People with Partial Sight*. Preuzeto 13. 12. 2022. s <https://rb.gy/drhy4m>.
- Arditi, A. (2002). *Effective Color Contrast, Designing for People with Partial Sight and Color Deficiencies*. Preuzeto 13. 12. 2022. s <https://rb.gy/oiy2ow>.
- Art Beyond Sight*. Preuzeto 15. 8. 2022. s <https://www.snf.org/en/grants/grantees/a/art-beyond-sight/>.
- Art Beyond Sight. Sample Art History Through Touch and Sound! Salvador Dali and Surrealism*. Preuzeto 16. 8. 2022. s <http://www.artbeyondsight.org/ahtts/dali.shtml>.
- Art Beyond Sight. Verbal Description Training*. Preuzeto 14. 12. 2022. s <http://www.artbeyond-sight.org/mei/verbal-description-training>.
- Audio Description Coalition. (2009). *Standards for Audio Description and Code of Professional Conduct for Describers*. Preuzeto 14. 12. 2022. s <https://audiodescriptionsolutions.com/the-standards/>.
- Balkan Museum Network, Disability, A Toolkit for Museums Working Towards Inclusion, Michèle Taylor with contributions from colleagues in the Western Balkans, Preuzeto 5.10.2022. s <https://www.bmuseums.net/wp-content/uploads/2018/07/English-Toolkit-2.pdf>.
- Barraga, N. C. (1986). Sensory perceptual development. U: G. T. Scholl (ur.): *Foundations of Education for Blind and Visually Handicapped Children and Youth: Theory and practice*. (str. 83–99). New York: American Foundation for the Blind.
- Benecke, B. (2004). Audio-Description. *Meta*, 49(1), 78–80.
- Bosnar Salihagić, Ž. (2008). O muzeju... U: Ž. Bosnar Salihagić (ur.): *Katalog stalnog postava* (str.13–19). Zagreb: Tiflološki muzej.
- Bosnar Salihagić, Ž. (2011). *Relacije taktilne percepcije i funkcioniranja i nekih čimbenika u djece oštećena vida. (Magistarski rad)*. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Bradarić-Jončić, S., Mohr, R. (2010). Uvod u problematiku oštećenja sluha. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 53(2), 55–62.
- Bračun Sova, R. (2009). Izbrane komunikacijske strategije. U: R. Bračun Sova (ur.), *Dostopen muzej* (str. 21 - 36). Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije.
- De Coster, K., Loots, G. (2004). Somewhere in between Touch and Vision. In Search of a Meaningful Art Education for Blind Individuals. *International Journal of Art&design Education*, 23(3), 326–334.
- Deklaracija o pravima osoba s invaliditetom. *Narodne novine*, 47/2005.
- EFerrit. *Univerzalni dizajn - arhitektura za sve. Načela univerzalnog dizajna*. Preuzeto 21. 11. 2022. s <https://hr.eferrit.com/univerzalni-dizajn-arhitektura-za-sve/>.
- Eriksson, Y. (1999). How to make tactile pictures understandable to the blind reader. U: *Proceedings of the 65th IFLA Council and General Conference, Bangkok, Thailand, August 20–28, 1999*.

- Europska komisija. *Unija ravnopravnosti: Strategija o pravima osoba s invaliditetom za razdoblje 2021. – 2030.* Preuzeto 19. 7. 2022. s <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1484&langId=hr>.
- Fajdetić, A. (2011). Osnove hrvatske brajice. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju napredak*, 152(1), 93–107.
- Fajdetić, A., Nenadić, K. (2012). *Prilagodba nastavnih sredstava slijepim i slabovidnim učenicima: Smjernice i upute za izradu prilagođenih taktilnih prikaza*. Zagreb: Hrvatski savez slijepih.
- Film svima svugdje. *Centar za audiodeskriktivne djelatnosti i promicanje dostupnosti kulturnih sadržaja za osobe s invaliditetom*. Preuzeto 22. 11. 2022. s <https://filmsvima.com/inkluzivna-za-jednica/centar-za-audiodeskriktivne-djelatnosti-i-promicanje-dostupnosti-kulturnih-sadrzaja-za-osobe-s-invaliditetom/>.
- Foundation de France, ICOM. (1991). *Museums Without Barriers: A New Deal For the Disabled*. London: New York: Routledge.
- Foundations of Orientation and Mobility. (2006). Blasch, B., Welsh, R., Wiener, W. (ur.) New York: American Foundation for the Blind.
- Funtek, M., Gobić-Bravar, Đ. (2019). Prapovijest u rukama – muzejski predmeti kroz replike i taktilne crteže, primjer pilot-izložbe. *Analiza povijesti odgoja*, Vol. 17, str. 117–128.
- Giansante, L. (2015). *Writing Verbal Descriptions for Audio Guides*. Preuzeto 14. 12. 2022. s <http://www.artbeyondsight.org/mei/verbal-description-training/%20writing-verbal-description-for-audio-guides/>.
- Heller, M. A., Ballesteros, S. (2006). Introduction: Approaches to Touch and Blindness. U: M. A. Heller i S. Ballesteros (ur.): *Touch and Blindness* (str. 1–21). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Herzog, J., Kermauner, A. (2021). *Vidiki transformacije umetniških del v veččutno obliko*. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. *Replika*. Preuzeto 22. 11. 2022. s <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52495>.
- Hrvatski savez slijepih. *Informacije o oštećenju vida: Priručnik za roditelje*. Preuzeto 14. 12. 2022. s https://savez-slijepih.hr/app/uploads/2020/12/Prirucnik_za_roditelje_web_FINAL.pdf.
- Hrvatski savez slijepih. *Kako pomoći slijepoj osobi da bude samostalna*. Preuzeto 22. 12. 2022. s <https://savez-slijepih.hr/app/uploads/2020/12/130.pdf>.
- Holsanova, J. (2021). Audio Description of Art: The Role of Mental Imagery and Embodiment. *Lund University Cognitive Studies*, (181), 1–19.
- Holsanova, J., Johansson, R., Lyberg Åhlander, V. (2020). *How the blind audience receive and experience audio descriptions of visual events – a project presentation*. Preuzeto 14. 12. 2022. s https://www.researchgate.net/publication/344249117_How_the_blind_audience_receive_and_experience_audio_descriptions_of_visual_events_-_a_project_presentation.
- Hrvatski jezični portal. Preuzeto 29. 7. 2022. s <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>.
- Hrvatski zavod za javno zdravstvo. *Izvešće o osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj*. Preuzeto 9. 8. 2022. s https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2021/10/Invalid_2021.pdf.
- Hutchinson, R.S., Eardley, A. F. (2020). *The Accessible Museum: Towards an Understanding of*

International Audio Description Practices in Museums. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 114(6), 475–487.

ICOM Hrvatska. *ICOM definicija muzeja* (2022). Preuzeto 30. 11. 2022. s <http://www.icom-croatia.hr/en/aktivnosti/icom-definicija-muzeja-2022/>.

ICOM Prague 2022. Preuzeto 8. 12. 2022 s <https://prague2022.icom.museum/>.

Independent Television Commission. (2000). *ITC Guidance On Standards for Audio Description*. Preuzeto 14. 12. 2022. s http://audiodescription.co.uk/uploads/general/itcguide_sds_audio_desc_word3.pdf.

Jablan, Đ. B. (2001). *Taktilne i kinestetičke funkcije u procesu opažanja prostora kod slepe dece. (Doktorska disertacija)*. Defektološki fakultet, Beograd.

Kardoulis, T. (2003). Different tactile printing methods. U: E. Salzhauer Axel i N. Sobol Levent (ur.): *Art Beyond Sight* (str.267–292). New York: Art Education for the Blind i Press American Foundation for the Blind.

Kardoulis T. (2003). Guidelines for Making Tactile Diagrams and Accompanying Narratives. U: E. Salzhauer Axel i N. Sobol Levent (ur.): *Art Beyond Sight. A Resource Guide to Art, Creativity, and Visual Impairment*. (str. 267–296). New York: Art Education for the Blind, Inc. i AFB Press.

Krech, D., Crutchfield, R. S. (1980). *Elementi psihologije*. Cetinje: Izdavačko-štamparsko preduzeće "Obod".

Lukić, A. (2007). Metodika rada s djecom s oštećenjem vida u vrtiću. U: K. Nenadić (ur.): *Učenik s oštećenjem vida u redovitoj školi* (str. 37–48). Zagreb: Hrvatski savez slijepih.

Maroević, I. (1993). *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.

Matok, D. *Integracija učenika s oštećenjem vida*. Preuzeto 26. 8. 2011. s <http://www.savez-slijepih.hr/hr/kategorija/integracija-ucenika-ostecenjem-vida-458/>.

Mihanović, V. (2011). Invaliditet u kontekstu socijalnog modela. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 47(1), 74.

Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike. *Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom od 2021. do 2027. godine*. Preuzeto 8. 12. 2022. s <https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=18803>.

Mršić, V. (1995). *Orijentacija i mobilitet u Hrvatskoj: Obučavanje slijepih i slabovidnih za neovisno kretanje*. Zagreb: Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet.

National Endowment for the Arts. *Design for Accessibility: A Cultural Administrator's Handbook*. Preuzeto 13. 12. 2022. s <https://www.arts.gov/sites/default/files/Design-for-Accessibility.pdf>.

Odluka o objavi Opće deklaracije o ljudskim pravima. *Narodne novine*, 12/2009.

Pavlović, A. (2021). *Audiodeskripcija standardi izrade i primjene*. Preuzeto 17. 11. 2022. s https://savez-slijepih.hr/app/uploads/2021/04/Audiodeskripcija-prirucnik_web.pdf.

Perego, E. (2019). Into the Language of Museum Audio Descriptions: A Corpus-Based Study. *Perspectives*, 27(3), 333–349.

Perkins School for the Blind. *Tactile Graphics for Students Who Are Blind or Visually Impaired, Guidelines and Standards for Tactile Graphics*. Preuzeto 15. 8. 2022. s <https://www.perkinselearning.org/scout/blog/tactile-graphics-students-who-are-blind-or-visually-impaired>.

- Petz, B. (2003). *Uvod u psihologiju - psihologija za nepsihologe*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Pravilnik o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti. *Narodne novine*, 78/2013.
- Pravobranitelj za osobe s invaliditetom. *Pojmovnik*. Preuzeto 9. 8. 2022. s <https://posi.hr/pojmovnik/>.
- Pravobranitelj za osobe s invaliditetom. *Strategija Vijeća Europe za osobe s invaliditetom 2017.-2023.* Preuzeto 8. 12. 2022. s <https://posi.hr/europske-strategije/>.
- Proleksis enciklopedija, online. *Akristal*. Preuzeto 23. 11. 2022. s <https://proleksis.lzmk.hr/68126/>.
- Rai, S., Greening, J., Petré, L. (2010). *A Comparative Study of Audio Description Guidelines Prevalent in Different Countries*. Preuzeto 14. 12. 2022. s http://audiodescription.co.uk/uploads/general/RNIB._AD_standards.pdf.
- Remael, A., Reviers, N., Vercauteren, G. (2014). *Pictures painted in words: ADLAB audio description guidelines*. Preuzeto 14. 12. 2022. s <http://www.adlabproject.eu/Docs/adlab%20book/index.html>.
- Salzhauer Axel, E., Hooper V., Kardoulis, T., Stephenson Keyes, S., Rosenberg, F. (1996). *Making Visual Art Accessible to People Who Are Blind and Visually Impaired*. New York: Art Education for the Blind, Inc.
- Sivec, N., Maroević, I. (2021). Zvučni opis sadržaja video materijala u baštinskom okruženju. U: N. Čosić (ur.), *Zbornik radova s Međunarodne konferencije Kultura različitosti: Podzastupljene i ranjive skupine u muzejskom okruženju* (str. 265–273). Zagreb: Tiflološki muzej.
- Službeni glasnik Grada Zagreba. *Zagrebačka strategija za izjednačavanje mogućnosti osoba s invaliditetom u razdoblju od 2022. do 2025.* Preuzeto 9. 8. 2022. s <http://www1.zagreb.hr/slglasnik/index.html#/akt?godina=2022&broj=220&akt=3637BE570ADDB2F3C125888300295096>.
- Smithsonian Guidelines for Accessible Exhibition Design. Preuzeto 13. 12. 2022. s <https://www.thc.texas.gov/public/upload/publications/Smithsonian%20Guidelines%20for%20accessible%20design.pdf>.
- Snyder, J. (2014). *The visual made verbal: A comprehensive training manual and guide to the history and applications of audio description*. Arlington: American Council of the Blind.
- Stančić, V. (1991). *Oštećenje vida – biopsihosocijalni aspekti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sušić, Ž. (2012). *Istraživanje prilagođenosti muzeja i galerija za osobe s invaliditetom. (Magistarski rad)*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Šiftar, D. (2008). Likovni radovi slijepih autora. U: Ž. Bosnar Salihagić (ur.): *Katalog stalnog postav* (str.104–121). Zagreb: Tiflološki muzej.
- The Council for Museums, Archives and Libraries. (2001). *Resource Disability Portfolio Guide Vol. 1 – 9*. London: The Council for Museums, Archives and Libraries.
- Tiflološki muzej Saveza slijepih Jugoslavije. (1957). Poslanje Tiflološkog muzeja. U: A. Rudomino (ur.): *Tiflološki muzej saveza slijepih Jugoslavije u godini 1956.* (str. 2). Zagreb: Upravni odbor Tiflološkog muzeja.
- United Nations. *OHCHR Training Package on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Preuzeto 25. 7. 2022. s <https://www.ohchr.org/en/disabilities/ohchr-training-package-convention-rights-persons-disabilities>.

Ustav Republike Hrvatske. *Narodne novine*, 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.

Vodeb, V. (2009). Fizična in spletna dostopnost muzeja. U: R. Bračun Sova (ur.) Dostopen muzej (str. 49 - 65). Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije.

Vouk, M. (2007). Prilagodba izložbenog postava osobama s invaliditetom. U: B. Pejković (ur.), *Zbornik radova IV. Skupa muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim djelovanjem* (str. 227–236). Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo.

Vouk, M. (2008). Neke zakonitosti i načela individualnog pristupa posjetitelju oštećena vida. *Informatica museologica*, 39(1-4), 116–118.

Vouk, M. (2008). Tamna soba. U: Ž. Bosnar Salihagić (ur.): *Katalog stalnog postava* (str. 32–39). Zagreb: Tiflološki muzej.

Vigotski, L. (1987). *Osnovi defektologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Zakon o korištenju psa pomagača. *Narodne novine*, 39/19.

Zakon o potvrđivanju konvencije o pravima osoba s invaliditetom i fakultativnog protokola uz konvenciju o pravima osoba s invaliditetom. *Narodne novine*, 6/2007.

Zakon o registru osoba s invaliditetom. *Narodne novine*, 63/22.

Zakon o suzbijanju diskriminacije. *Narodne novine*, 85/08, 112/12.

Fotografije

Osobni arhivi autorica: 1, 2, 3, 29, 33, 39, 40, 41

Davor Šiftar: 12, 17, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 52a, 52b, 60

Renato Vukić: 4, 5, 6a, 7, 8a, 9, 10, 13, 14, 16, 19, 20a, 20b, 21, 22, 23a, 23b, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, naslovna fotografija priručnika te naslovne fotografije poglavlja 2 i 5

Etnografski muzej Zagreb: 37a, 37b, 38a, 38b

www.tifloloskimuzej.hr

ISBN 978-953-7287-46-7

